

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО, СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ЛИСТОПАД 1984

Ч. 11 (283)

**РІК ВИДАННЯ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ
МЮНХЕН**

«SUČASNIST» — NOVEMBER 1984

MÜLLERSTR. 33, RGB., 8000 MÜNCHEN 5

Редакція:

Тарас Гунчак, *головний редактор*

Богдан Бойчук, *література*

Лариса Онишкевич, *літературознавство*

Богдан Певний, *мистецтво*.

Редакційна рада: Вольфрам Бургардт, Юрій Божик, Василь Витвицький, Роман Ільницький, Всеволод Ісаїв, Анатоль Камінський, Богдан Кордюк, Іван Кошелівець, Василь Маркусь, Джеймз Мейс, Кирило Митрович, Богдан Нагайло, Володимир Нагірний, Аркадія Оленська-Петришин, Леонід Плюш, Мирослав Прокоп, Ярослав Розумний, Богдан Рубчак, Надія Світлична, Франк Сисин, Роман Сольчаник, Данило Гусар-Струк, Юрій Шевельов.

Видає: Українське товариство закордонних студій «Сучасність».

Усі матеріали до редакції просимо надсилати на адресу: Sučasnist, 254 West 31 St., 8th floor, New York, N.Y., 10001, U.S.A. Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора і видавництва. Передруки матеріалів з України дозволені за поданням джерела.

Резюме статей цього журналу друкується і реєструється в «Historical Abstracts».

Gemäss dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäss der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

Inhaber und Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien «Sučasnist» e. V. München.

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: Eugen Harabacz

Anschrift für alle:

Müllerstr. 33, Rgb. (Telefon 26-37-73)

8000 München 5

Bundesrepublik Deutschland.

Druck: Max Schick GmbH, Druckerei und Verlag

Daiserstraße 13-15

8000 München 70

СУЧАСНІСТЬ

ЛИСТОПАД 1984 — Ч. 11 (283)

- В. Маркусь: ПАТРІЯРХ ЙОСИФ СЛІПИЙ
ЗАВІЩАННЯ БЛАЖЕННІШОГО ПАТРІЯРХА ЙОСИФА
- В. Барка: ВІДСВІТЛЕНІСТЬ ЦАРСТВА
- А.-Г. Горбач: НІМЕЦЬКИЙ ДУХОВИЙ СВІТ
МОЛОДОЇ КОБИЛЯНСЬКОЇ
- Ю. Соловій: ПРОБУДЖЕННЯ СВИ?
- М. Богачевська: УКРАЇНСЬКИЙ ФЕМІНІЗМ
У ПОЛЬЩІ МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ

НАЙНОВІШІ ВИДАННЯ «СУЧАСНОСТІ»

«ФОРУМ»

Суспільно-політичний журнал

Квартальник. 240 стор.
Рік видання третій
Річна передплата 25 ам. дол.
Редактор: Володимир Малінкович
Видає: «Сучасність»
Друкується російською мовою

Замовляти:

«Sučasnist» e. v. München
Müllerstr. 33, Rgb.
8000 München 5, BRD

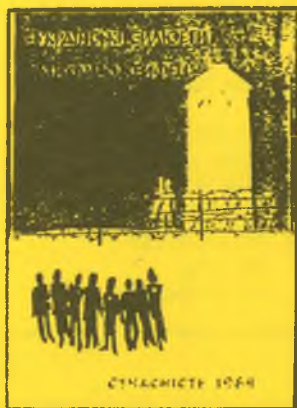
Михайло Хейфец

УКРАЇНСЬКІ СИЛЮЕТИ

1984, 240 стор. Обкладинка Надії Штендери.

М. Хейфец — кол. в'язень Мордовських таборів. Там у 1974-1978 роках він заприятнівся з українськими політв'язнями В. Стусом, В. Чорноволом, М. Руденком, З. Попадюком, В. Овсієнком та іншими, про яких він щиро й сердешно розповідає в цій книжці.

Ціна: 10.95 ам. дол.

Замовлення на всі видання «Сучасности» висилати на адреси В-ва:

В Європі:

Sučasnist
Müllerstr. 33, Rgb.
8000 München 5
Federal Republic of Germany

У США і Канаді:

Nina Ilnytzkyj
254 West 31st St. 8th Floor
New York, N. Y. 10001
USA

*Патріарх Української Католицької Церкви
Йосиф Сліпий
(17. 2. 1892 — 7. 9. 1984)*

ПАТРІАРХ ЙОСИФ СЛІПІЙ (17 лютого 1892 — 7 вересня 1984)

Василь Маркусь

Напередодні сорокліття Блаженнішого Отця Йосифа на Галицькому митрополичому престолі закінчилася його життєва драма у скромній університетській оселі на окраїні Риму у ранні години 7 вересня 1984 року. Спочив у Бозі знеможений старець у похилому віці, вигнаний зі свого престольного міста і своєї землі, в'язень і скиталець Христа ради, серед доволі вбогих і простих умов, хоч оточений великою любов'ю й опікою близьких йому осіб. Помер він, оточений палкою любов'ю своїх, шанований чужими й ненавиджений ворогами. Помер він і був відпроваджений в останню земну путь як духовний суверен і Глава своєї Церкви, як патріарх Києво-Галицький і всієї Русі.

Велика митрополича драма святої пам'яті Блаженнішого Йосифа почалася 1 листопада 1944 року, коли замкнув очі Слуга Божий митрополит Андрей Шептицький, а архієпископ-коад'ютор силою права наслідства перейняв серед тяжких і непевних часів кермо Української Греко-Католицької Церкви у свої руки. Сталося те, чого кир Йосиф боявся і до чого готував його великий попередник, передбачаючи Голготу для Церкви і народу під новими займанцями.

Свідомий своєї відповідальності за долю мільйонів і за саме існування Церкви, митрополит Сліпий був готовий до певного співіснування та шукав за можливостями існування Церкви у нових умовах. Але могутні цього світу, що вирішували про життя і смерть цілих народів та організованих спільнот, не погоджувалися навіть на маргінесове існування Української Католицької Церкви. Вони змагали до її повної ліквідації, бо вона здавалася їм незалежною духовною силою, а в своїй суті— глибоко національною. Тому й знайшли для цієї Церкви підступну розв'язку, включивши її до складу Російської Православної Церкви.

В квітні 1945 року почався важкий похід первоієрарха цієї Церкви та її владик на Схід через престольний город Київ, перший осідок митрополії, де їх судили в березні 1946 року, на Сибір, в ГУЛаги Заполяр'я, в Середню Азію та на Далекий Схід. За ними пішли тисячі священників, монахів і монахинь, десятки тисяч вірних. Від України до Тихого океану, від Арктики до середньоазійських

гір, по всій широкій імперії розігнано й ув'язнено синів і дочок Української Католицької Церкви.

Митрополит Йосиф ділив долю з усіма вигнанцями, в'язнями й засланцями на примусових роботах. Для них усіх, для всього свого народу на батьківщині та поза нею, як і для іншонаціональних людей доброї волі, що терпіли за свою віру і переконання, він залишився прикладом витривалості, твердості й відповідальності духового батька за своє стадо. Українці бачили в ньому зразок стійкості, надхнення до перетривання і джерело своїх змагань за краще завтра. Під його впливом і за його прикладом вони намагалися не поривати пов'язань з Матір'ю-Церквою і Матір'ю-Вітчизною. Так само зовнішній світ з часом довідувався, хоч і спорадично, про мученицький шлях українського митрополита-ісповідника та бачив в ньому оздобу для всієї Вселенської Церкви.

Якимись незрозумілими для нас, смертних, знаками закінчився цей період життя Блаженнішого Отця Йосифа в лютому 1963 року. Дякуючи втручанню святої пам'яті папи Івана XXIII його звільнено й покликано до Риму, де почався новий період драми Галицького митрополита, що тривав понад двадцять років. Всі вважали, що знеможений і виснажений старець відпочине у вигідних ватиканських покоях та, прикрашений кардинальською пурпурою, у спокої доживатиме останні роки життя.

Сталося щось протилежне. Одержима і неспокійна натура Блаженнішого Йосифа виявилася у цих двох десятиліттях, що ними щедро благословило його Провидіння, надзвичайно продуктивною, історично творчою й повною громадського надхнення працею. Він став каталізатором життя і творчості всієї української діаспори, обновником життя Української Католицької Церкви, символом "єдності Церкви і народу" в Україні і на поселеннях.

Засновані Блаженнішим Йосифом установи в Римі, їх праця і видання, кількакратні відвідини ледве не всіх українських громад, розкиданих у світі, та зокрема його церковно-політична діяльність назовні — на Другому Ватиканському Соборі, в рамках папського синоду єпископів, у зв'язках з чужими церковними і світськими чинниками — все це скріпило, як ніколи досі, позицію Української Католицької Церкви й українства у світі взагалі. Вінцем цієї діяльності була піднесена первоієрархом Йосифом ідея синодального правління і патріархального устрою для Церкви Києво-Галицької митрополії та всіх її дочок. Для багатьох сама ідея, якою принадливою вона б не була, прозвучала революційно, а може навіть і не дуже реально. Так думали тільки ті, що думають дрібними категоріями, шаблонно й не підносяться понад буденними справами. Осмисливши природу християнської Церкви і багату спадщину християнського Сходу, зокрема погли-

бивши історичні шляхи нашого народу і Київського християнства, Блаженніший Йосиф підніс і розробив концепцію патріярхату на основі спадщини Володимирового християнства, на базі традицій стародавнього Києва. Ідея Києво-Галицького патріярхату була запропонована, щоб рятувати обидві вітки Української Христової Церкви — православної і католицьку, щоб дати структуральні рамки її перетривання, а також, щоб зберегти єдність Матірньої Церкви з новими українськими церковними одиницями, котрі виникли на еміґрації.

Ця ідея знайшла своїх палких прихильників і борців, але знайшлися й літеплі, кунктатори та особи з персональними амбіціями. Брак єдностайности у змаганнях за велику ідею патріярхату дав можливість незчисливим колам у ватиканській дипломатії ставити поважні перепони на шляху до оформлення патріярхату. Майбутній історик докладно розкриє світлі та темні сторони цих процесів, вкаже на обставини й людей, що спиняли цей великий спонтанний змаг до церковно-національного самовизначення. Покищо можна гіпотетично висловитися, що в першій пособоровій фазі, коли труднощі з боку Ватикану і тиск "ост-політік" ще не були поважними, в умовах повної єдності єпископату і єдностайного бажання всіх українських чинників, ця мета мала шансу на канонічне завершення й визнання. Але автономістичні тенденції окремих ієрархів, навіть виразно просувані їх особисті амбіції, небажання підпорядкуватися ієрархічній владі Блаженнішого Йосифа, літеплість деякої частини ієрархії і священників і нерозуміння справи певною частиною мирян і навіть частини громадського проводу і, насамперед, наша типова суперльояльність й опортунізм до чужих чинників перешкодили легальному оформленню українського патріярхату та визнанню його Апостольською Столицею й іншими східними патріярхами ще за життя Блаженнішого Йосифа.

В таких умовах, щоб не прогайнувати рідкої історичної шанси, Блаженніший Отець Йосиф, виходячи із визнаної за ним Верховної архієпископської влади Києво-Галицьких митрополітів, зробив важливий крок, що його можна назвати епохальним. Покликаний Божим людом і в його душі визнаваний вже давніше своїм патріярхом, Блаженніший Йосиф приймає відкрито титул "патріярха" попри різні перешкоди і неприхильні обставини. Хоч особисто для самого кир Йосифа це могло виглядати незручно й неприємно, бо чужі та деякі свої мали до такого потягнення різні застереження, він свідомо і по довгій надумі пішов на такий крок, бо цього вимагала історична konieczність і відповідальність. Стояли перед ним альтернативні питання: тепер або бозна коли? Чи скоро знайдеться хто інший, що готовий буде ставити чоло

супроти різних закидів? А головне, чи матиме він солідніші підстави і більше особистих даних підносити цю справу?

Влітку 1975 року сталася знаменна подія, коли Блаженніший прийняв титул Києво-Галицького патріярха, а Божий люд у Соборі Святого Петра таким його назвав. Цього не стерти з історії, цього годі змінити! Прецедент лишається. Відтоді всі листи й послання мають підпис: смиренний Йосиф, патріярх і кардинал. Неважливо, що Курія цьому самостановленню нашої патріярхії противилася, що були різні спроби це опротестувати або й знецінити. Патріярхат, очолений першим патріярхом Йосифом, для нас заіснував. Для інших, легалістів і формалістів, насамперед для Ватикану, залишається його визнати, що — як казав померлий патріярх — станеться скоріше чи пізніше. Не один східній патріярхат поставав подібним способом. Спочатку була воля, сильне прагнення певної помісної Церкви мати своє самоврядування, а лиш згодом й у висліді зтяжних взаємин патріярхати, що вже існували де факто, визнавалися.

Патріярх Йосиф у своїх взаєминах з Ватиканом і Вселенським архиєреєм виявився до кінця відданим ідеї вселенськості Церкви та зверхності Апостольського Престолу над усіма помісними Церквами. Але так само він не відступав ні на крок, коли йшлося про справедливість і слушність наших змагань. Він не піддався ніяким тискам і тим самим залишив нам зразок того, як у Церкві, так само як і в інших інституціях та в політичному житті, треба бути твердим, послідовним й не віддавати справедливих позицій. Саме через таке наставлення патріярх Йосиф не був зняряддям чи підданим Ватиканської курії, а її гідним партнером, не зважаючи на те, що його становище "єкзильного церковного провідника" ("без території"), могло послабляти його позиції. Наша Церква, як і політична історія, мали обмаль таких особистостей.

Найбільше діло Отця Йосифа — патріярхат — залишається живим і буде продовжуватися. Така була воля Покійного, так яскраво виявлена у його заповіті. Таким представили доконаний патріярхат найближчі працівники патріярха, члени Львівського архієпископського крилосу. Таким бажать його бачити і про це просять його наступника Блаженнішого Мирослава Івана всі, кому дорога доля і майбутнє нашої Церкви.

Патріярхат і титул патріярха не були пов'язані лише з особою Покійного кир Йосифа Сліпого. Це належиться кожному Главі нашої Церкви, сьогодні в особі Блаженнішого первоієрарха Мирослава Івана Любачівського. Це не так особиста "почесть", як той хрест — за висловом членів крилосу — що його наступники мусять гідно нести.

Не повинна повторитися історія з Константинопільським па-

тріархом Віссаріоном (1395-1472), якого за відданість ідеї об'єднання Церков папа призначив "латинським" патріархом для Константинополя, коли це був лише особистий титул. Дехто з наших владик сугерував такий титул "ад персонам" для Блаженнішого Йосифа. Але Блаженніший боровся не за титул для себе, тільки за помісність і патріархат для нашої Церкви. Тому й мусимо цей титул зберегти і після його смерті, бо він прийняв його не для себе.

Провідників, у тому числі й церковних, великими й відповідальними роблять не лише їх особисті прикмети, але й історичні умови, цілий уклад подій і врешті люди, котрих дана особистість очолює. Їх виносить на кін історії історичне призначення. Треба сподіватися, що й Блаженнішого Мирослава Івана, який попередньо, мабуть, і не готувався до такої ролі і відповідальності, історія і факт наслідництва по великому першому патріархові зроблять його гідним наступником — другим патріархом Києво-Галицьким.

Екзил і "брак території" цьому не можуть перешкодити. Навпаки, факт нашого діяння поза межами України зобов'язує нового первоієрарха продовжувати велике діло Покійного, аби не було перерви в історичному ставанні Української Католицької Церкви та в її завершенні як помісної і патріархальної Церкви, гідної посестри інших східних Церков та великої західньої Церкви.

Патріарх Йосиф Сліпий втілює для нас ще один символ. Він був довголітнім свідком новітнього постання до життя української нації. Вже свідомим юнаком зустрів він 20 століття, пережив роки бурхливого відродження Галицької України та запам'ятав події першої революції в Росії з паралельним відродженням Наддніпрянщини. Він учився і став священником в часи Першої світової війни, жив духом і пішов слідами свого святителя і наставника митрополита Андрея. Зрілою людиною і молодим священником зустрів Йосиф Сліпий роки Визвольних Змагань, пережив і наші великі історичні можливості, й наші невдачі. Пізніше він присвятив себе науці і готуванню кадрів священників, бо в цьому вбачав найкращу запоруку для Церкви і народу, які під добрим і розумним духовним проводом перетривають та виб'ються з умов залежності і поневолення. Прагнення ректора Сліпого заснувати українську вищу богословську школу та його практичне здійснення були в його розумінні візитною картою повноцінної нації і Церкви.

Трагічні 1939-1945 роки і дану нам другу можливість стати на власні ноги Блаженніший зустрів вже як провідна особистість Західної України. Він залишився зі своїм народом у час обидвох радянських окупацій, готовий ділити долю свого народу. Він був

активним учасником подій в 1941 році — відновлення державності у Львові і творення Української Національної Ради, стежив за творенням українських збройних сил під час Другої світової війни і, врешті, прийняв на свої плечі наслідки нової більшовицької навали. Він був оборонцем прав народу і Церкви і, ставши жертвою репресій, залишився до кінця символом нескореності й відданості ідеалам своєї Церкви і нації на протязі двадцяти років. А наступних двадцять років провадив він свою Церкву, наче біблійний Мойсей, пустелями чужини до обіцяного Канаану.

На його рубежах він упав знеможений, але неподоланий. Зате його ідеї й далі живі, а він — наш духовний провідник, наш Мойсей, вестиме духово далі своє стадо. Своім заповітом патріарх Йосиф буде надихати цілу націю й увесь Божий люд до кінцевого походу до рідного храму і власної держави.

Є люди, що діють своїм словом, програмою і заповідженими ідеями не лише за життя, але й по смерті. Деякі впливають своїми думками ще більше по смерті, як за життя. У випадку патріарха Йосифа його віщі слова, глибокі задуми і ціла церковно-національна ідеологія не лише продовжують діяти, з нами залишаються його практичні діла, конкретні досягнення його праці, плід жертвенного життя. Вони діють і будуть діяти далі серед нас і для нас — на рідних землях та в розсіянні сущих.

Його тлінні моці у Свято-Софіївській крипті, а ще більше його безсмертний дух із небесних висот будуть світити нам усім у невпинних змаганнях народу до Богом даних і людьми визнаних прав і незалежного існування як вільної нації і повноцінної церковної спільноти.

КОМЮНІКЕ З БІЛОГО ДОМУ

14 вересня цього року президент США Роналд Реген склав заяву у зв'язку з недавньою смертю Блаженнішого патріарха і Голови Української Помісної Католицької Церкви Йосифа Сліпого. Нижче подаємо текст заяви президента в перекладі на українську мову.

З глибоким сумом сповіщаю про смерть кардинала Йосифа Сліпого, головного архиєпископа Української Католицької Церкви, і висловлюю своє співчуття українцям усього світу.

Коли ми згадаємо про ті 18 років, що кардинал Сліпий провів в радянських концтаборах, коли ми порозміслимо над тим, що його було запроторено до ГУЛагу через те, що він відмовився зрадити свою Церкву, перед нашими очима відразу ж постає в усій своїй величчї вся сила й міць людського духа.

Довгі роки перебування в ув'язненні зовсім не позначилися на енергії та душі кардинала Сліпого. У період між своїм визволенням у 1963 р. аж до самої смерті у 92 роки він об'їздив увесь світ, щоб відвідати католиків-українців, і в цей самий час відвідав також президента Форда тут у Білому домі. Він заснував Українську католицьку семінарію, заопікувався будівництвом монументальної Української католицької церкви Св. Софії і Українського католицького університету. Ще зовсім недавно він дуже активно займався підготовою до всесвітнього святкування тисячоліття християнства на Україні, яке відбудеться в 1988 році.

Відданість кардинала Сліпого Божій справі та свободі людини була непохитною, попри покарання та заслання за свої переконання. Його надхненне життя довгий час було символом сили Бога та людського духа. Таким його й пам'ятатимуть не тільки українці, але й усі люди доброї волі в усьому світі.

14 вересня 1984

*Бюро секретаря
в питаннях преси*

ЗАВІЩАННЯ БЛАЖЕННІШОГО ПАТРІЯРХА ЙОСИФА

ЙОСИФ ПАТРІЯРХ КИЄВО-ГАЛИЦЬКИЙ І ВСІЄЇ РУСИ

Моїм Духовним Дітям, Владикам, Священикам, Монахам і Монахиням і всім Вірним Української Католицької Церкви
МИР У ГОСПОДІ І АРХИЄРЕЙСЬКЕ БЛАГОСЛОВЕННЯ!

"Ще трохи, і світ мене вже не побачить" (Йо. 14, 19), "Ще трохи, і ви не побачите мене більше..." (Йо. 16, 16), бо "надходить година, коли вже і притчами не промовлятиму до вас..." (Йо. 16, 25). Залишаючи цей світ і "сидячи на санях", як говорили наші предки, після 90-тикілїкалітнього життя молюся за вас, моє Духовне стадо і за весь Український народ, якого я сином і якому я старався ввесь свій вік служити, словами пращальної Архиерейської молитви Господа Нашого Ісуса Христа. Він бо для нас усіх і для

Друковане ЗАВІЩАННЯ Блаженнішого патріярха Йосифа Сліпого подається тут в оригінально написаній формі, без будь-яких редакційних правок чи змін. — Ред.

всього світу є "путь, істина і живот" (Йо. 14, 6).

І тому, переставляючися у світ вічності, благаю Отця Небесного, щоб Він прославив Сина свого у вас, щоб ви спізнали Його, "Єдиного, Істинного Бога" і Ним "посланого — Ісуса Христа" (Йо. 17, 3), і щоб Він дав вам "Утішителя, який буде з вами по віки, Духа Істини, якого світ не може сприйняти, бо не бачить Його і не знає. Ви ж Його знаєте, бо перебуває Він з вами і буде в вас" (Йо. 14, 16-17).

Разом з цією молитвою, пращаючися зо світом і всіми вами, Дорогі мої духовні діти, так, як велить нам наша свята прадідівська християнська віра, залишаю вам свій Батьківський і Пастирський Заповіт!

"...Щоб ви не зневірилися..." (Йо. 16, 1) і "Хай не тривожиться серце ваше. Віруйте в Бога!.." (Йо. 14, 1).

І основне заповітую вам: "Щоб ви любили один одного..." (Йо. 15, 12, 17) любов'ю, над яку більшої немає, що й готова життя своє віддати за друзів своїх..." (пор. Йо. 15, 13).

Оця любов до Христа, любов до Святої Церкви, що є Його Таїнственным Тілом, любов до рідної Української Церкви, що є повноцінною частиною вселенської християнської Родини, любов до рідного Українського народу, з його духовними і матеріальними скарбами вселюдського значення, визначували мій життєвий трудовий шлях, моє думання і мою працю, на волі і в неволі.

Впродовж цілого свого життя був я, і таким відходжу з цього світу, в'язнем Христа!

Насамперед, в юних роках, був я добровільним Його в'язнем! Бо народився я і був вихований в українській християнській, хліборобській, глибоко віруючій родині. Вона передала мені і заціпила в мені віру в Христа і любов до Нього! Тому, сьогодні, здоганюючи їх у потойбічному світі, "ідіже ність болізни, ні печалі, но жизнь безконечная", з синівською вдячністю молюся за них! Батьки, християнська родина це основа здорового суспільства, народу, нації. Це запорака їх росту і сили! І тому заповітую вам: Збережіть, а де її розхитано, оновіть в Українському народі справжню християнську родину, як невгасаюче вогнище життя і здоров'я Церкви і Народу!

Добровільним в'язнем Христа був я і тоді, коли любов до Нього штовхнула мене на шлях здобувати знання і посвятитися науковій праці. Божому Промислові я вдячний за те, що запалив у мені цю іскру вже в моєму дитинстві, а старшому братові, Романові, за те, що став знаряддям цього Промислу, бо він навчав мене, п'ятилітнього хлопця, і завдяки цьому, ще заки почав я

шкільне навчання, вмів я вже читати і писати, а рідна Школа розпалила цю іскру любови до науки. З любови до науки залишався я і далі добровільним в'язнем Христа, коли, відчувши покликання до духовного стану, рішився служити Христові.

Християнська Родина і Рідна Українська Школа — це передумови здорового виховання прийдешніх поколінь!

Отож, заповітую вам: Відроджуйте їх і рятуйте їх в Україні і в усіх країнах поселення нашого Українського народу!

В покликанні — служити Христові в духовному стані — виразно бачу Божу руку. Відчувши в ньому Господній Голос і підтримуваний Господньою десницею, радів я, що міг, упродовж кількох десятків найкращих років життя, працювати, як добровільний в'язень Христа, будши Його служителем, як науковець, богословський дослідник найбільшого об'явленого Таїнства, Троїчного Божого Життя й, зокрема, Третьої Божої Особи у Пресвятій Тройці, Духа Святого, Духа Істини, Утішителя і Житні Подателя, що все сповнює, що в нас і в Христовій Церкві невидимо перебуває (пор. молитва "Царю Небесний").

Надхнений Його благодаттю служив я своїй рідній Церкві на тих постах, які поручав мені Глава і Батько нашої Церкви, Слуга Божий Митрополит Андрей, як професор та ректор Духовної Семінарії і Богословської Академії, чи вкінці як основник Українського Католицького Університету тут в Римі...

Як той, що став добровільним в'язнем Христа, служив я українській богословській, колись так світлій, науці, стараючися воздвигнути її з руїни, оновити її, у свідомості, що Наука — це один з наріжних каменів-стовпів відродження і сили народу, а богословська наука — це євангельський заповіт Христа — "Ідіть і навчайте всі народи..." (Мт. 28, 19). Наука є "остоєю для Церкви в нашій народі", вона через свої научні і виховні установи є "виховницею народу", бо через неї "одиниця стає тим багатіша, чим сильніше опановує її ідея, що обнімає небо і землю, час і вічність, історію і сучасність, серце і ум..." (Пор. мое Слово на відкритті Богословської Академії — 6 жовтня 1929 р.).

Рефлектуючи отак над значенням і цінністю науки, в обличчі вічності, яка невідхильно зближається до мене, заповітую вам:

Полюбіть науку, плекайте і збагачуйте її своєю працею і своїм знанням, будьте її служителями! Здвигайте храми науки, вогнища духовної сили Церкви і Народу, пам'ятаючи, що немислиме повне життя Церкви і Народу без рідної науки. Наука — це їхнє дихання житні!

Коли в 1939-му році почався новий "хресний ход" нашої

Церкви і великий Святець та Геній-Мислитель, Сл. Б. Митрополит Андрей покликав мене до архипастирського служіння, іменуючи мене Екзархом Великої України в жовтні 1939 р., а в грудні цього ж самого року, wraz із єпископською хіротонією, призначуючи мене своїм наступником, сприйняв я ці покликання, як поклик таємного Голосу Божого, що словами Христа кликав — "Гряди по мні..." (Йо. 1, 44).

Зрозумів я також у цих тяжких хвилинах і бурях, що навістили нашу Церкву, що значило "йти за Христом". Він бо сказав: "Іже хоцет по мні іти, да отвержется себе, і возмет крест свой, і по мні грядет" (Мр. 8, 34). Покликання до пастирської служби — це відречення себе самого, взяти хрест на свої плечі і йти слідом за Христом з любови до Христа, який також прорік, що "іже отвержется мене пред чоловіки, отвержуся його і аз пред Отцем моїм, іже на небесіх..." (Мт. 10, 33).

Ось так ступив я на тернистий шлях мого дальшого життя. Почало бути дійсністю те, що вмістив я у своєму пастирському гербі — "Пер аспера ад астра". Передо мною, наступником Сл. Б. Андрея і переємцем його духовної спадщини і його заповітів, простелився довгий шлях відречення, несення хреста і свідчення йому "пред чоловіки", "в роді сем прелюбодійнім і грішнім" (Мр. 8, 38). На цьому шляху могутня Божа Десниця помагала мені, В'язневі Христа ради, давати свідчення Христові, як це Він прорік своїм учням-послідовникам: "І будете мені свідками в Єрусалимі і в усій Юдеї та Самарії, і аж до краю землі..." (Ді. 1, 8). Але на придорожніх стовпах мого шляху видніли інші написи: Не Єрусалим, Юдея, Самарія, а Львів, Київ, Сибір, Красноярський Край, Єнісейськ, Полярія, Мордовія..., і так дослівно "аж до краю землі".

Ув'язнення ніччю, тайні судилища, безконечні допити і підглядання, моральні і фізичні знущання й упокорення, катування, морення голодом; нечестиві слідчі і судді, а перед ними я, безборонний в'язень-каторжник, "німий свідок Церкви", що знеможений, фізично і психічно вичерпаний, дає свідчення своїй рідній мовчазній і на смерть приреченій Церкві.. І в'язень-каторжник бачив, що і його шлях "на краю землі" кінчався приреченням на смерть!

Силу на оцьому моєму хресному шляху В'язня Христа ради давала мені свідомість, що цим шляхом іде також зо мною моє духовне стадо, мій рідний Український нарід, всі владики, священники, вірні, батьки і матері, малолітні діти, жертвенна молодь і безпомічні старці. Я не самотній!

Надлюдську витривалість та якусь таємничу силу давали мені записані в моїй душі євангельські слова Христа: "Се аз посилаю вас яко овци посереді волков: Будите убо мудрі яко змия,

і цілі яко голубіє, внемліте же от человек, предадят бо ви на сонми, і на соборожах їх біють вас. І пред владыки і царі ведені будете мене ради, во свидѣтельство їм і языком. Єгда же предают ви, не пецїтеся, како іли что возглаголите: дасть бо ся вам в той час, что возглаголете. Не бо ви будете глаголющїи, но Дух Отца вашего, глаголай в вас. Предасть же брат брата на смерть, і отец чадо: і востанут чада на родителей, і убїють їх. І будете ненавидимї всіми імене моего ради: Претерпївий же до конца, той спасен будет...” (Мт. 10, 16-22).

Як ніколи передше, розкрилася мені таємниця слів Христа: "І будете мені свідками..." (Ді. 1, 9). Свідчити Христові — ісповідувати Його перед людьми (пор. Лк. 12, 8), не відрікатися Його, нести хрест свій, страждати за Христа і з Христом, бути готовим на муки і навіть життя своє віддати за друзів своїх, не лякаючись тих, що "тіло вбивають" (Лк. 12, 4), пам'ятаючи, що "хто хоче душу свою спасти, той погубить її, а хто погубить душу свою мене ради та Євангелії, той спасе її. Бо яка користь людині, здобути увесь світ, а занепасти душу свою..." (Мр. 8, 35-36).

Сьогодні я дякую Господу Богу, що дав мені ласку бути свідком і ісповідником Христа так, як це велять його заповітні слова! З глибини душі дякую Господу Богу за те, що з Його поміччю я не посоромив землі своєї, ні доброго імени своєї рідної Церкви, ні себе, її смиренного служителя і пастиря...

А ось нині, "сидячи на санях, подумавши в душі своїй і віддавши хвалу Богові, який допровадив мене до цих днів..., сидячи на санях на дорозі в далечінь, знеможеним голосом молитву мовлю" (Поуч. Володимира Мономаха дітям) і вам, моїм Духовним чадам заповітую:

"Будьте свідками" Христа в Україні і на землях вашого вільного і невільного поселення, в усіх країнах вашого поселення, у в'язницях, в тюрмах і лагерах, аж до краю землі і до краю вашого земного життя! Будьте свідками на всіх континентах нашої бідної планети! Не посороміть землі української, землі ваших предків! Збережіть у своїх душах чисте-безпорочне ім'я своєї Святої Церкви! Не посороміть також свого власного українського імени, не забуваючи слів Христових: "Приклад бо дав я вам, щоб і ви так робили... Амінь, амінь глаголю вам: Не є раб більший господа свого...; щасливі будете, коли так чинитимете" (Йо. 13, 15-16).

Євангельськими словами й образами, неначе в притчах,

змалював я свій життєвий шлях, шлях свідка, в'язня, ісповідника, який опинився "на краю землі" і на краю свого власного життя, віч на віч смерті, в Мордовії, в невиносимих кліматичних умовах, в найстрашнішому лагері смерти, де кончина мого життя була близька.

Та Милосердному і Всемогучому Божому Провидінню сподобалося інакше! Ненадійно проголошено мені звільнення! Хто і як до цього причинився, про це напишуть колись дослідники мученицького життя нашої Церкви. Чи це був II Ватиканський Собор з голосом на ньому нашого Єпископату, чи це були заходи українського і чужого співчуваючого наукового світу, що станув в моїй обороні, чи це було хвилеве опам'ятання тодішніх властедержителів, Бог вість! Всі вони були тільки орудниками Незбагненного Божого Промислу! Між ними найбільше заважили клопотання бл. п. Папи Йоана XXIII, цього уосіблення доброти, людяности, смиренности і християнської любови. У синівській вдячності заносу свою молитву до Господа за Його прославу!

Звільнено мене, та не привернено волі моїй рідній Церкві! Тому моя внутрішня постанова була залишитися на рідній Землі і далі спільно зі своєю Церквою нести наш важкий хрест так, як я писав в Ізоляторі Київської тюрми: "Я навіть у душі не думаю виходити з Радянської України, але хочу тільки добитись права Греко-католицької Церкви, яке вона вже мала в Радянському Союзі до 1946 р. і яке право належить їй на основі Конституції, а нині воно потоптане!..., скажу отверто, що зовсім не збираюся виходити, хіба під конвоєм, як німий свідок Церкви, що мовчить" (Письмо в Ізоляторі, Київ, Короленка 33: 14. II. 1961).

Та голос бл. п. Папи Йоана XXIII кликав мене на Ватиканський Собор. Його голос був для мене наказом, бо і в ньому вбачав я незбагнений задум Божого Промислу. Чи не був це поклик дати живе свідчення нашій Церкві? Чи не був це поклик, завершувати те, чого не міг довершити як в'язень? І так почався новий і дальший шлях мого життя, яким полоничаю вже ось-ось упродовж двох десятиліть. І цей шлях, як скоро виявилось, не був шляхом, на якому світили "астра" — ясні зорі. Він і далі був шляхом В'язня Христа ради, тим разом в'язня на химерній волі...

Надіючися на скорий поворот після закінчення Ватиканського Собору, на поворот до свого духовного стада і вчинивши все, що вимагав від мене архипастирський обов'язок, для забезпечення безперервного апостольського наступства в Українській Церкві, прибув я, фізично зморений, душевно незламаний, до Петрової Столиці... Моє прибуття до Риму, як і моє ненадійне звільнення, перші тижні і місяці мого перебування в ньому, насамперед в мурах старого Василіянського грецького монастиря в Гротта-

феррата, потім у Ватикані, були супроводжені нерозгаданими знаками. Найкраще змалював це у своїй промові, виголошеній з нагоди посвячення Собору Святої Софії, дня 28. 9. 1969 р., Президент італійської посольської Палати, Юлій Андреотті:

"Якщо зорі мали б бути пропорційні до терня, що визначували Ваше життя священика, Верховного Архиепископа, тоді ми з певністю повинні б предсказати емпіричні зони, дотепер ще незнані, ні неописані. Мудрість, про яку нащадки скажуть, чи вона справді є мудрістю, ця мудрість хотіла, щоб усе те, коли Ви прибули до Риму, відбулося тут перед нами, католиками римлянами, під своєрідною заслоною мовчанки. Дивний цей наш світ! Бо це світ, в якому стільки разів мається страх віддати пошану переслідуваному, керуючися бажанням перешкодити в тому, щоб, бува, переслідувач не взяв цього як виклик, чинити ще більше зло від того, яке він творив аж до цього моменту. Ми були б привітали Вас з такою радістю, з якою християни Риму вітали св. Петра тоді, як його звільнено. Як св. Петра, який мав оту таку різну наявність Божої руки, наявність ангелів, і який пізніше встановив також, як тривалий знак, Вашу присутність тут в Римі..."

І далі продовжував Юлій Андреотті: "В 1948 р., Еміненціє, вийшла книжка... про положення християнства в Советському Союзі. В цій книжці на ст. 282-ій сказано: «Одинадцятого квітня 1945 р. деяких єпископів заарештовано: Митрополит Сліпий, про якого загально говорилось, що він помер, на підставі найновіших вісток мав би ще знаходитися між живими». Оцей теперішній світ, який відважився робити закиди Пієві XII-ому за те, що він вчасно не довідався про те все, що потайки діялося в концентраційних таборах, цей самий світ після закінчення війни і після того, як наступив мир, в 1948 р. все ще не міг знати, Еміненціє, чи Ви може вже вмерлі, а чи може ще живі. На превелике щастя, Ви є «вмерлий», що говорить, і не тільки той, хто говорить, але такий, що творить..."

Вже в дорозі через Відень до Риму душевний біль не давав мені спокою, коли я думав про нашу Церкву і наш Нарід. Всі її досягнення і тисячелітня праця поколінь лежали в руїні. Сприймав я це як Божу волю у глибокій вірі, що всі історичні надбання, в тому числі також терпіння, не даремні: Я вірив, що з руїн встане наша Церква і наш Нарід! Всіма силами старався я шукати виходу з цього, майже безвихідного становища, щоб двигнути Церкву і Нарід з руїни, щоб їх відродити. Треба було знову починати працю відродження в самому корені, від самих

основ. А основи я бачив в науці, молитві, праці і християнському праведному житті.

Як мовчазний і тим разом знову добровільний В'язень Христа ради радів я, що при допомозі Божій, завдяки жертвам цілого українського Божого люду, зокрема його мирянства, і моїм смиреним трудом здвигнувся Український Католицький Університет — вогнище науки, Собор Святої Софії — знак і символ незнищимости Божого храму на землі, місця молитви, Манастир Студитів — вічно горючий острівець християнської праведности і східнохристиянського монашества і благочестя!

Тому, глянувши на ці вогнища, знаки-символи, щераз заповітую вам:

З уваги на те, що атеїзм є тепер офіційною доктриною в Україні і в усіх країнах комуністичного світу, рятуйте Український Католицький Університет, бо це кузня, в якій мають школитися і виховуватися нові покоління священників і мірських апостолів, борців за вільну від насилля правду і науку!

Нехай Український Католицький Університет із своїми галузями в країнах вашого поселення буде для вас зразком і поштовхом до нових шукань і до науково-виховної праці! Пам'ятайте, що нарід, який не знає або загубив знання свого минулого з його духовними скарбами, вмирає і зникає з лиця землі. Рідна наука окрилює народ до лету на вершини зрілого серед народів світу народу!

А коли глядітимете на Собор Святої Софії, і будете паломничати до нього, як до рідної Святині, і молитву приноситимете в ньому, пам'ятайте, що цей Собор оставляю вам як знак і символ знищених і збезчещених українських храмів Божих, між ними наших найважливіших свідків — соборів, свідків нашого прадідного християнства, Святої Софії в Києві і Святого Юра у Львові! Нехай же цей отут Собор Святої Софії буде для вас знаком відродження й побудови нових храмів на Рідній Землі і заохотою до здвигання храмів Божих в місцях вашого перебування! А над усе, нехай Собор Святої Софії буде для вас провідним знаком і свідком Собору Живих Українських Душ, святим місцем молитви й літургійної Жертви за вмерлих, живих і ненароджених! Благаю Бога, щоб Він охороняв Собор Душ Прийдешніх Українських Поколінь!

■

У своєму задумі оновити східнохристиянське благочестя Слуга Божий Андрей поклав основи для відродження і росту монашого життя за Уставом св. Теодора Студита. Невтомно

трудився на цьому полі його рідний брат, бл. п. Ігумен Климентій, страдний і смиренний ісповідник віри. Від них обох, боговгодних Братів, перебрав я їхню спадщину і їхні, в передчутті смерті висловлені прохання: Рятувати монаший Чин Братів Студитів. Господь Бог поміг мені сповняти їхню волю: В Україні, мимо ударів, росло Студитське братство, а серед Альбанських гір родилася Студитська Лавра з Архимандритом на чолі. І в далеких країнах вже миготять вогнища студитських острівців.

Студитська Лавра і її дочки-монастирі будуть собирати тих, що покидаючи життя в світі з-за любови до Христа і до Його Святої Церкви, йдуть служити світові у відреченні від нього, в посвяті і молитві. Йдуть йому служити не як себелюбні чи слабодушні втікачі зо світу, але як невтомні працівники і молитвеники за нього, за весь світ, за свою Церкву, за свій Нарід... На островах монашого життя всі ті, що там собираються, стаються зберігачами і різьбарями рідної української християнської духовости, що виявляє себе у Святій Літургії, обрядовій чистоті, в східньо-християнській богословській мислі і монашому житті за взором древнього східньо-християнського благочестя. Вони також сострадають з тими, що стоять у боротьбі з лукавим світом, вони своїм життям стаються надхненниками для духовних покликань до служіння своїй Церкві!

Бажанням Сл. Б. Андрея і благанням моїм, переємця його заповітів, є, щоб усі наші монаші Чини і Згромадження, яких значення і праці для добра душ ніхто не применшує, змагались між собою не за впливи і владу і не за те, щоб приподобатися людям, але, щоб суперничали між собою за ріст в особистій святості і за ревне і чесне служіння Христові і рідній Українській Церкві. Тому благаю всіх монахів і монахинь: Не стидайтесь свого рідного, дорожіть своєю духовною спадщиною! Яка ж вона, ця наша духовна спадщина цінна і багата! Вона ніяк не заслуговує на те, щоб погорджувати нею! "Не давайте священне собакам, ані не кидайте перел ваших перед свиньми, щоб не топтали їх ногами і, обернувшись, вас не роздерли" (Мт. 7, 6). Нехай наша духовна спадщина проникне ваші душі, запалить вогонь у вашому серці, щоб її зберігати і плекати! На цій спадщині освячуйте свої душі благодаттю і дарами Святого Духа!

В часі мого прибуття до Риму відбувався II Ватиканський Собор. Як у минулих століттях, починаючи від Першого Апостольського Собору в Єрусалимі, Собор являється збором верховних пастирів Христової Церкви, які дають свідчення віри і

життя повірених їхньому учительському і пастирському служінню Церков. Отці Собору свідчать перед Церквою і перед цілим світом.

Свідомий вагомості такого свідчення, у своєму Слові до Отців Собору, дня 11 жовтня 1963-го року заговорив я не про свідчення своє, — воно ж було відоме, — але про Свідчення нашої Української Церкви: Про свідчення її віри в Христа і Його Єдину, Святу, Соборну й Апостольську Церкву, свідчення, підтвержене кривавою печаттю безстрашного ісповідництва, терпіння, мучеництва і горами наших жертв. Щоб висловити перед усім світом вдячність, признання й особливо, щоб заявити сострадання зі страдаючими і дати їм моральну підтримку, вніс я прохання-пропозицію: Піднести Києво-Галицьку Митрополію і всієї Руси до патріархальної гідності.

Це перший раз в цілій історії нашої Церкви Ідея її Патріархату була поставлена прилюдно, ясно і на такому всесвітньому форумі, як Вселенський Собор, хоч сама ідея не нова: Київські митрополити, хоч не носили патріаршого титулу, управляли Церквою наче патріархи, користуючись патріаршими правами по взору інших Східних Церков. Вони були свідомі, що Патріархат Церкви — це видимий знак зрілості і самобутності помісної Церкви та могутній чинник в церковному і народному житті.

Не диво, що такі світлі постаті в нашій історії, як Митрополит Петро Могила та Митрополит Йосиф Венямин Рутський, в найбільш трагічних часах нашого церковного занепаду і роз'єднання, робили всі можливі заходи, щоб привернути єдність Церкви і рятувати її перед загибеллю, об'єднавши всіх на твердій основі Патріархату Київського і всієї Руси.

Важливість Патріархату розуміли також правителі відродженої молоді української держави в революційних роках 1917-1920, коли висловлювали своє бажання бачити в Митрополиті Андрєї Шептицькїм, зойно звільненого В'язня царської Росії, першого Патріарха Києво-Галицького та всієї Руси. Наявний вислів цьому бажанню дає затверджена і проголошена Конституція Української Народньої Республіки 1920 р., правда Конституція, яку здавлено, та мимо того вона свідчить про невмірущу Ідею Патріархату нашої Церкви.

Як показує історія Христової Церкви на просторі Східньої Европи, Київський Патріархат мав бути, і з певністю стався б ним, рятунком церковної єдності у Вселенській Христовій Церкві і рятунком нашої української, церковної і національної єдності.

Історичною короткозорістю, вагомою у своїх наслідках аж до наших часів, треба вважати злегковаження великого задуму митрополитів Могили і Рутського тодішніми правлячими колами

Римської Апостольської Столиці, які — кола — хоч не заперечили самої ідеї Патріархату нашої Церкви, ідеї угрунтованої історією й вимогами церковного життя, які однак свою відмову — дати формальну згоду на її завершення оправдували мотивами політичної "кон'юнктури". І хоч такі мотиви не Божі, а людські, їх повторюється, ними оправдується і їх застосовується у відношенні до наших змагань за завершення повноти прав нашої Церкви у Патріархаті до наших днів. Давному поняттю Української Правди, в якому сплітаються Істина і Справедливість, такі людські мотиви чужі!

Як вірний Син Католицької Церкви, покликуючися на ясні рішення Ватиканського Собору в питанні творення чи виникнення патріархатів і користуючись тим, що належу до т. зв. Папської Родини завдяки тому, що вже бл. п. Папа Йоан XXIII іменував мене кардиналом "ін пекторе" і на смертній постелі хотів це проголосити, — що пізніше зробив це 25 січня 1965 р. Папа Павло VI, повторюю, як вірний Син Католицької Церкви, неодноразово, в письмах і розмовах, просив я його про формальну згоду піти назустріч моему проханню-пропозиції, яку без заперечення прийняли до відома Отці Ватиканського Собору. Доводив я бл. п. Папі Павлові VI, що в Східній Церкві ні Папи, ні навіть Вселенські Собори не встановляли патріархатів окремих помісних Церков. Завершення тих Церков патріаршим вінцем було завжди оводом дозрілої християнської свідомості у Божому люді, у всіх його складових частинах, в свідомості духівни[ц]тва і пастирів, при чому свідомість мирян, отого духовного стада, довіреного їхньому пастирському служінню, зіграла неабияку роль. Бо тільки дозріла свідомість своїх власних церковних і національних скарбів, своїх культурних і історичних надбань і цінностей, своїх трудів і жертв, що входили в скарбницю цілої Вселенської Христової Церкви, створювали тверду основу для Патріархату! Церква Києво-Галицької Митрополії — доводив я завжди — дала подостатньо доказів цієї свідомості впродовж цілої своєї історії. Чому ж не признати патріаршої гідності Києву, Колисці Християнства на цілому Європейському Сході?

З синівським смиренням, з терпелістю, але з ясністю заявив я бл. п. Папі Павлові VI: "Не схвалите Ви, схвалить Ваш Наступник... Бо вже тому, що ми, наша Українська Церква, існуємо, ніколи не можемо відказатися від Патріархату...!"

І вас, мої Возлюблені діти, благаю: Ніколи не відкажіться від

Патріярхату своєї Страдної Церкви, ви ж живі, існуючі її діти! Своє благання до вас скріплюю на оцьому місці власною рукою в 1975 р. написаною "Торжественною Заявою", яку щераз повторю:

"Бог створив людину і родину, Він є Творець також роду, племені і нації. Любов і прив'язання, якими зв'язана кожна чесна людська істота з своєю родиною, належиться також її народові і нації. Патріотизм і дбання про добро своєї нації вважались все за Богом дані обов'язки. Добро нації треба деколи боронити перед ворогами, чи внутрішніми чинниками, які в противному разі довели б до занедбання основних потреб народу. Та сама засада відноситься і до Церкви, а саме, що існує Богом даний обов'язок позитивно дбати про її добро, обов'язок і право боронити її проти будь кого, що спричинив би їй шкоду. Наші предки старалися впродовж тисяча років держати зв'язок з Апостольським Римським Престолом, а в тисяч п'ятсот дев'яност п'ятому і шостому році закріпили єдність із Католицькою Римською Церквою, під деякими умовами, що їх дотримання пообіцяли торжественно римські папи. Впродовж чотирьох століть ця єдність була посвідчена великим числом мучеників між українцями, і наші дні записані теж славно в аналах Церкви про цю оборону Святої Єдності нашими братами.

"Апостольський Римський Престіл під впливом і властю урядовців Римської Курії, може і в доброму намірі, взяв у 1970-их роках політичний курс, який спричинив болючий удар для нашої Церкви в Україні, а ще більше для тієї частини нашої Церкви і Народу, що найшлась у вільному світі. Увесь християнський світ є свідком, що наші постійні перестороги і покірні аргументи, які ми предкладали Папі Павлові VI; не брано до уваги".

Тому й сьогодні, коли стали відомими таємні документи про контакти між Апостол[ь]ською Римською Столицею і Московською Патріярхією, документи, що мають характер присуду смерті для Української Церкви, а разом з тим упокорююче вдаряють в саму Вселенську Христову Церкву, оглавлену Наступником св. Апостола Петра, щераз благаю, наказую і заповітую тобі, моє Духовне стадо:

"Браття, як діти світла ходіть... І не беріть участі в безплідних ділах тьми, але радше осуджуйте їх, бо що вони творять, соромно є й говорити..." (Еф. 5:8, 11). До байдужих і незрячих кличу: "Встань, ти, що спиш, і воскресни з мертвих, і освітити тебе Христос..." (Еф. 5, 14). Ще і ще благаю вас усіх: "Будьте печаттю мого апостольства" (I Кор. 9, 2), "... бодріться, стійте в вірі, будьте мужні..." (I Кор. 16, 13), бо хоч ми "у всьому скорбні, та не здавлені,

безнадійні, та нерозпачливі, гонені, та не покинуті, повалені, та не загиблі" (II Кор. 4, 5-9).

■ "Ми стоїмо безповоротно на патріархальному устрої нашої Церкви" — сказав я у своєму Слові на закінчення нашого Синоду в 1969 р. (гл. Благовісник, Кн. 1-4, р. 1969, ст. 120).

Ви, дорогі мої Брати і Сестри, зрозуміли мої слова і як добрі діти своєї Церкви почали молитись за свого Патріярха, наєдині і спільно на Святій Літургії. Молитвою виявили ви свою зрілу християнську свідомість, бо молитва це насамперед вислів повного довіря до Божої помочі і непохитної віри в те, що Могутній Господь здійснить те, про що Його неустанно просимо. Чи не наказав нам Христос просити і молитися? Чи не обіцяв нам сповнити наші довірливі прохання? Він же сказав: "Просіть, і дасться вам, шукайте, і знайдете, стукайте, і відчиниться вам..." (Мт. 8, 7).

Та важливість молитви, зокрема літургійної, є ще й у тому, що в ній віруюча людина висловлює свою віру в об'явлен[н]і таїнства віри і своє глибоке розуміння самої істоти цілої Христової Церкви, а в ній і своєї рідної Церкви, як невідомої, повноцінної і в обряді, Літургії, церковному управлінні, традицією освяченої духовної спадщині самобутньої її частини. Літургійна молитва стає передвісником формулювань основних правд віри в "Символах-ісповідах віри" в минулих століттях. Літургійна молитва творить основу для таких же правно-канонічних формулювань, що стосуються самої Церкви. Тому я вдячний вам, що ви виявили свою зрілу християнську віру, коли молилися і молитесь "за Блаженнішого Патріярха Києво-Галицького і всієї Руси" у своїх Божих храмах, коли молилися так за нього на гробі св. Апостола Петра в 1975 р. в часі Святого Року. Свою молитовну віру в завершення Повноти своєї Церкви маніфестували ви також співом, молитвою за Патріярха так само, як наш нарід молиться співом-молитвою і маніфестує свою вірність в єдність — "Боже, нам єдність подай", чи віру в завершення своїх змагань за Повноту волі, коли благає — "люд у кайданах, край у неволі, навіть молитись ворог не дасть... Боже, Великий, дай йому волю, дай йому долю, дай йому щастя, силу і владсть..." Патріярхат, видіння вашої віруючої душі, стався для вас живою дійсністю! Таким він для вас залишиться в майбутньому! Бо, ще трохи, і Патріярх за якого молитесь переступить поріг туземного життя і не стане видимого символу й уосіблення Патріярхату в його особі. Та в вашій свідомості і вашому видінні остається жива і дійсна Українська Церква, увінчана патріяршим вінцем!

Тому заповітую вам: Моліться, як дотепер, за Патріярха Києво-Галицького і всієї Руси, безіменного і ще невідомого! Прийде

час, коли Всемогучий Господь пошле його нашої Церкві й об'явити його ім'я! Але наш патріархат ми вже маємо!

Разом зі змаганнями за Повноту життя нашої Церкви на началах патріархального устрою тісно в'яжуться змагання за церковне з'єдинення українського народу. Душевно радію, коли бачу, що хоч ще церковно нез'єдинені в одній Церкві сини і дочки Українського народу, з хрестами на своїх плечах вже з'єдинені в Христі і в Його терпіннях зближаються до себе, щоб привітати себе поцілунком миру й обнятись у братній любові! Висловлюючи цю радість, благаю вас усіх, а моє благання нехай буде моїм Заповітом: "...Друг друга обіймім! Промовмо — Браття!" Ідіть слідами Сл. Б. Андрея, який ціле своє життя посвятив великій ідеї з'єдинення християн, ставши благовісником єдності Христової Церкви! Ставайте всі в обороні прав Української Католицької Церкви, але бороніть права Української Православної Церкви, так само жорстоко знищеної чужим насиллям! Бороніть також інші християнські і релігійні громади на українській землі, всі бо вони позбавлені основної свободи сумління і віровизнання та всі терплять за свою віру в Єдиного Бога!

Найближчими нам по вірі і крові є наші православні брати. Нас єднає традиція рідного християнства, спільні церковні і народні звичаї, спільна двотисячелітня культура! Нас єднає спільне змагання за самобудутність рідної Церкви, за її Повноту, якої видимим знаком буде єдиний Патріархат Української Церкви!

Всі ми, католики і православні, боремося за востання нашої Церкви і за її духовну силу в Україні і в країнах поселення наших вірних. І всі ми несемо важкий Господній хрест, ісповідуючи Христа! (Пор. Постанови Синоду — Благовісник, кн. 1-4, р. 1969, ст. 127).

Ото ж заповітую вам усім: Моліться, працюйте і боріться за збереження християнської душі кожної людини українського роду і за весь Український нарід і просіть Всемогучого Бога, щоб Він допоміг нам завершити нашу тугу за єдністю і наші змагання за церковне з'єдинення у здвигненні Патріархату Української Церкви!

Передчуваючи свою кончину, не можу не висловити свого гіркого душевного болю, що супроводжав мене впродовж мого перебування поза рідною Землею. Це біль задля браку єдності в нашому Єпископському зборі поза межами України. Брак єдності, неначе первородний гріх, який закрався до душ тих, що повинні бути світильниками. Він, цей гріх, неначе злодій, проліз звідсіль і в нашу Страдну Церкву на рідній Землі.

Брак почуття і розуміння єдності в основних питаннях життя Церкви і Народу, це наше нещастя, це наш споконвічний гріх!

Застановлявся я над причинами цього невідрадного явища: Це насамперед недостатня богословська освіта, виховання в чужих школах, впливи чужого оточення, незнання минулого своєї Церкви, якій покликані вони на вершинах служити... Гнилими овочами отого всього є легковаження всього, що наші діди і прадіди здобували і своїм трудом і жертвами, зневажування свого рідного, супроводжені погонею за почестями, жадобою влади, що так нагадує боротьбу за удільні князівства в часі занепаду Київської держави, і вкінці хиткість характерів, якої виявом стається вислужництво перед чужими і приземні поклони чужим богам!

Як Глава і Батько нашої Церкви старався я навчати й упоминати. Нераз як Батько закликав я до єдності благальними словами і як Глава нашої Церкви напоумлював рішучим твердим словом, коли треба було збудити приспане сумління і вказати на пастирську відповідальність за духовне стадо перед Богом і Церквою. Бо ж Єпископат повинен бути зразком однозгідності у правлінні Церкви і прикладом єдності в усіх ділянках церковного і народного життя! Всі мої переживання з того приводу — зневаги, душевні рани, словом всі оці "стріли лукавого" — вам відомі. Вони не були легші, як у в'язницях і на засланнях. І переживав я їх так само болюче, як переживав передше в'язничні тортури. Та сьогодні я дякую Всевишньому за те, що мене били в тюрмах і били на волі! Дякую Йому за те, що мене били, а не величали раби!

Прощаю їм усім, бо й вони — тільки знаряддя в руках Всевишнього, що покликав мене і дав мені свою Благодать, *бути в неволі і на волі в'язнем Христа ради!*

Наш світлий попередник, Сл. Б. Йо[с]иф Венямин Рутський у своєму завіщанні натякає на цей самий гріх, брак єдності в єпископаті, згадує про спори, погоню за наживою, пастирську недбалість, у висліді чого взиває всіх владик до духовної згоди і ревної праці, благаючи їх: "Про єдину тільки річ прошу моїх Високопреосвящених Отців, руських Єпископів, то єсть, щоби любов'ю Христа лучилися зі собою і зі своїм Митрополитом. Нехай словами і ділами потверджують, що узнають його за отця..."

Висловивши отут свій гіркий жаль і біль, яким сповнене мое серце, не бажав би нікому докоряти. Тому, Достойні і Дорогі Брати в Єпископському служінні, простіть мені, як і я Вам прощаю! Коли висловлюю свій гіркий біль, то цим бажаю Вас востаннє по батьківськи і по пастирськи напімнути і закликати: В єдності рятуйте нашу Церкву від загибелі і руїни! Нехай Ваша єдність всього єпископату Української Католицької Церкви, буде

стимулом і надхненням для всіх тих Пастирів, духовників і мирян, яких батьків і прадідів родила Церква-Мати, Київська Митрополія. На історичному шляху вони розгубились в різних країнах, серед різних народів і забули про матір, яка їх родила. Поможіть їм віднайти цю Матір!

"Сидячи на саях...", лечу думками до всіх моїх братів і сестер в Україні і на просторах цілого Радянського Союзу, до тих, що страждуть на волі, і до тих, що караються у в'язницях, тюрмах, в таборах невіддільної праці і в лагерах смерті... Між ними бачу нових борців, науковців, письменників, мистців, селян, робітників. Бачу між ними іскателів істини й оборонців справедливості. Чую їхній голос в обороні основних прав людини і людської спільноти. З подивом гляджу на них, як вони боронять своє українське слово, збагачують свою українську культуру, як усіма силами свого ума і серця рятують українську душу. І сострадаю з ним всіма, бо їх за те переслідують як злочинців.

Молюся за вас, мої Браття, і прошу Бога, щоб дав вам силу боронити природні і Божих прав кожної людської істоти і спільноти. Благословлю вас як Глава Української Церкви, як Син Українського народу, як Ваш брат, Ваш Союзник і Сострадатель!

"Сидячи на саях...", отут на горбі Ватиканському, неначе на скелях острова Патмосу, на яких св. Йоан Богослов, невіддільний виходець із рідної землі задивився в своє видіння-одкровення...

Прислуховуюся до Голосу Господнього, що мовить: "Я — Альфа і Омега, початок і кінець, хто єсть і хто був і хто приходить, Вседержитель". (Одкр. 1, 8). І я, як колись Йоан, "брат наш і спільник у скорботі й у царстві і в терпінні в Ісусі" (Одкр. 1, 9), провіщаваю вам таємницю того, що бачу і що має наступити.

Бачу Церкви-дочки нашої української Церкви на різних континентах землі. Раз сяють вони як зорі, то знову блискотять як блукаючі вогники... Тому до них моє Слово.

До Церкви-дочки, найближчої до морозної Полярії кличу: "Знаю твої діла, що ні зимний ти, ні гарячий. Якби ти зимний був, або гарячий!... Бо кажеш: Багатий я, і розбагатівся, і в нічому потреби не маю...То ж будь *ревний і покайся*". (Одкр. 3, 15-17, 19).

Перед моїм зором виникає сусідня Церква-дочка в країні, що вітає пришелця монументом, символом свободи і місто-колицю свого родження і росту назвала "Братньою любов'ю". В ньому також колиска, де родилась і росла перша дочка української Церкви-Матері за морями. Благаю тебе гласом Господнім: Христос дав тобі "ключ Давидів, символ сили і влади (пор. Іс. 22, 22-25; Одкр. 3, 7), ключі смерті й аду" (Одкр. 1, 18), "знаю твої

діла...” І всі пізнають, що я полюбив тебе; якщо ти збережеш “слово терпіння мого, то і я тебе збережу від години спокуси, що має прийти на вселенну...” (Пор. Одкр. 3, 8-10). Не спокушайся, отже, а будь оборонцем невірних і терплячих Твоїєї Церкви-Матері! Будь живим свідком братолюбів!

На півдні бачу очима своєї душі молоду ще Церкву-дочку, на континенті, що його благословляє з приморської гори Спаситель-Христос. Благословляю і я тебе, смиренна, як твій праобраз, Церкво-дочко! Слухай Голосу Господнього, що несеться до тебе: “Знаю твоє горе і твою вбогість, а в тім ти багата... Будь вірна до смерті і дам тобі вінець життя (пор. Одкр. 2, 9-10).

З вдячністю мислю про Церкву-дочку на землі антиподів і в молитві передаю їй Голос Господній: “Знаю діла твої і любов, і віру і службу, і терпеливість твою...” (Одкр. 2, 19).

Ти, хоч за морями така далека, та вузлами духа і серця така близька до Церкви-Матері! Благословляю тебе і молю: Витривай у вірі батьків, в любові до братів своїх, у служінні Церкві-Матері своїй! І нагородою для тебе нехай буде “зірка досвітня”, (Одкр. 2, 28), яку дасть тобі Господь.

З болістю у серці споглядаю на Церкву-дочку в Альбїоні. Не говоритиму вже до тебе більше, бо бачу свою кончину. Та коли голос мій, голос Глави Української Церкви не доходив до твоїх верхів і не зворушував їхнього сумління, тоді послухай голосу Того, “хто має меч двосічний гострий: Знаю де живеш — там, де трон сатани: І держиш ім'я моє, і не зрікся віри моєї... Але маю проти тебе трохи, бо там є у тебе ті, що держаться учення Валаама, який навчив Валака кинути камінь спотикання перед синами Ізраїля... Покайся, отже...” (Одкр. 2, 12-14; 16).

Зі свого горба, неначе зі скелі Патмосу, гляджу на Церкву-дочку в країнах дококола мене, на старому континенті. Молюся за неї, яку розорюють кордони і розділюють заслони, а Голос Господній мовить до неї: “Знаю твої діла... Ніби жива, а мертва ти. Будь чуйною і укріплюй решту, що їй скоро померти, бо я не знайшов твої діла завершеними перед Богом моїм... Згадай, отже, як прийняв і слухав, збережили і слухай, збережи і покайся...” (Одкр. 3, 1-3).

І серед отих видінь, що виникають перед моїми очима, бачу престольний град Київ на моїй рідній Землі. На пращання мовлю до нього словами Одкровення: “Знаю діла твої і труд твій і терпеливість твою, і що не можеш переносити злих; і ти випробував тих, що звать себе апостолами, а не є ними, і знайшов їх ложними: І терпеливість маєш, і страдав ради імени мого, і не знемігся...” (Одкр. 2, 2-3). То ж Голос Господній звістує тобі: “Здвигну світильник твій...” (Одкр. 2, 5). А я, твій Син, пращаю тебе:

"Світися, світися", наш Єрусалиме, і востанеш у древній славі твоїй!

■

Оце моє видіння, Дороге моє Духовне стадо, переповідаю вам і передаю вам як Напуття у вашому паломничанні!

■

Не був би я любячим батьком і добрим пастирем, якщо б призабув своїх найближчих трудівників. Це ті духовні отці, монахи і сестри-монахині, які впродовж мого перебування на оцьому римському острові творили мою духовну родину. Вони слухали мене, як батька, вони трудилися разом зо мною, вони служили мені, їхньому Пастиреві, своїм знанням, своєю невтомною працею, вони молилися за мене і разом зо мною, вони огортали мене своєю любов'ю; вони помагали мені і клопоталися за мене, коли я знемігся на старості літ. Вони ділили зі мною мою радість і мій біль, вони помагали мені нести важкий хрест В'язня Христа ради! Зі щирого батьківського серця дякую вам і благословляю вас своєю немічною десницею! І молю Всемогучого Бога, в Тройці Святій єдиного, щоб Дух Святий вас освячував і просвічував, зберігав і окрилював у вірному служінні своїй рідній Українській Церкві!

■

Поховайте мене в нашому Патріяршому Соборі Святої Софії, а як воплотиться наше видіння і востане на волі наша Свята Церква і наш Український Нарід, занесіть мою домовину, в якій спочину, на рідну Українську Землю і покладіть її у храмі Святого Юра у Львові, біля гробниці Слуги Божого Андрея. Вмираю і відходжу з цього світу, як той, кого він, Сл. Б. Митрополит Андрей, Глава нашої Церкви, властю своєю покликав на Екзарха Великої України. Якщо такою буде воля Божа і бажання Українського Божого люду, складіть мою домовину в підземеллях оновленого Собору Святої Софії. В підземеллях Київської тюрми мене довгим роками мучили, коли я був живим, в підземельній гробниці оновленого Собору Святої Софії Київської спокійно спочив би я, будши плоттю вмерлим!

■

Поховайте, Браття і діти мої, та "кріпіться в Господі і в силі кріпости Його. Зодягніться в усе оружжя Боже, щоб ви могли стати супротив хитрощів диявольських. Бо наша боротьба не є проти крові і плоті, але проти начальств і властей, проти пра-

вителів тьми віку цього, проти піднебесних духів злоби. Ради цього прийміть усе оружжя Боже, щоб ви змогли противитися в день лютий і, все довершивши, встояти. Станьте, отже, опоясавши бедра ваші істиною і зодягнувшись в броню правди, й обувши ноги в готовість благовістування миру. А над усе, прийнявши щит віри, в яким зможете вгасити всі стріли лукавого. І прийміть шолом спасення, і меч духовний, що є Глагол Божий!" (Еф. 6, 10-17).

■

"Сидячи на санях на дорозі в далечинь..." молитву мовлю до нашої Небесної Заступниці і Владичиці, Богородиці — Приснодіви: Прийми під свій Могутній Покров нашу Українську Церкву і наш Українськимий Нарід!

Благодать Господа Нашого Ісуса Христа, і любов Бога і Отця, і причастя Святого Духа нехай буде з усіма вами! Амінь!

✙ Святий Іосиф
+Смирений ЙОСИФ
Патріарх

*В молитві і роздумі писав 02/1970
до року завітний і божий вісник.
Духи правди Непорожній Зари-
тє Овчарстві "Гли. Нарі" 1981р.*

ЛІТЕРАТУРА

ВІДСВІТЛЕНІСТЬ ЦАРСТВА

Василь Барка

МАНДРІВНИЙ ЦВІТ

Прозоро: в озері! мов прбстір повторився.
пристояно — просвітлений, з відходу дня.
І застигає плівна зелень стебелиста,
узорно звинена, де легіт підганя.

Над течіями, ніби тінь перехідна,
мандруючи, дрібні розкрила білоцвіття:
чарчинами з поверхні в світло підестися,
мов свідчачи! свій дар до півдня приєдна.

Мій клич: над океанною глибочиною,
коли? чи зблизиться, крізь хвилю грозову,
до ґрунту предків: над світанковість робочу —
в громади: як Ісуса Пасхи призовуть;
і я в труні примирно, над гірське збережжя,
діжду пробудних сурм, де ясність — як озерна.

ЗБЕРЕЖЕНИЙ НАПРЯМ

Як починати висхід на верхів'я теплі,
відкриті сонцю серед вимшілих дубів:
приманить, поки слідик від очей відбіг,
тропа звірина, повихитрувавши петлі.

І сприкрилось! — мов ставши тьмисто на двобій,
западинами нетря напрям перекреслить.
А глянь: для нього, як літучі крильця нетлів,
рядок цвітин високих стрічно надбарвів.

---

¹ Василь Барка — поет і прозаїк, автор восьми збірок поезій (остання — чотиритомна поема *Свідок* — була відзначена нагородою ФОТА) та двох романів: *Рай* і *Жовтий князь*. Поет живе і працює в Ґлен Спей (штат Нью-Йорк).

Частотно в колір строїться дороговказник:
туди і розгорт сам його відстебелів яскравний,
крізь гілкову густинь і звалля кам'яне.

Тож напрям змітно в супроводі квітковому, —
минаючи плечем, як смолоскипну мову,
знайди поляну: променями в круг замкне.

ВОДЯНА ВІДСВІТЛЕНІСТЬ

Рудою кучерявістю глибінь ставкова,
колиханою, наче димно, — заросла;
а верх прозоріший, ніж лілії сльоза
роситься вранці з бліднозолотого ока.

І прибережні гостролисто зеленять —
ввесь водокрай, рослини: в п'освіт фіялков'я
з валків — їх квіт! свічинниця передіконна
на стеблах височіє, мов надземний знак.

І оспівали кожного жадані гості —
стихарні джмелики, снуючи переліт,
посвячені, як схимна, в труд тихоголосний:
відкіль здобуток, в сотах, споконвік не тлів;
відкритий з бальзамічного процвіття в чуді,
над течією, звідки — зарості клубучі.

СПОДІВАНКА: МІСЯЦЕВА

Зростає полум'я в крайнебі малинове,
над верхогір'я: сиві з просинню, в лісах,
куди хмаринний дах розміти посхиляв,
і птаство, серед схованок гіллястих мовкне.

Вже за́грава: як з горна міді — цехова,
взяла крайсвіття, блідне і в журботі млотне.
Розрада ж нам вінечник! наче анемонець;
напроти — вид, як жар: де довго схолоднявсь.

Яснить! підводячись, він, білозір довірний.
А всіяні, як в явору — лани: в сівбу —
іскрів'я рясно з незмірности взерніли,
мов ними напис істини пророчо збувсь,
на перемогу сяйва: в колоскову щедрість,
крізь морок! — висвітлено до родин прийдешніх.

Серпень 1982

ВІНОК ПОЕТЕС

Борис Боднарчук

Поетична дійсність на Україні сіра, сльотава, — часто доводиться пробиратися по кістки болотом. І, щогірше, немає спроможности проглянути крізь цю сіризну в майбутнє. Поети стали утилітарною частиною відділу державної пропаганди і ляцать про дружбу народів, про мудрість старшого брата, непомильність партії та про всесвітній голубиний мир (включно з Угорщиною, Чехо-Словацщиною й Афганістаном, можна припускати...). Тільки зрідка проблісне з тієї сіризни добрий вірш однієї з молодих поетес, мов усмішка, мов обіцянка й надія. З творчости тих поетес ми й сплели вінок з нагоди Року жінки.

Оксана Сенатович — львівська поетеса, найстарша, мабуть, у цьому вінку. Вона вже має багатий дорібок, включно з прозовим. В лютому цього року вона опублікувала цикл "Вірші, задані на осінь", який вже самою назвою (наче це шкільна задача) вказує на те, що поетеса намагається відштовхнутися від характеристичної радянської бомбастики, претенсійности й патетики. Сенатович притаманний тонкий, вишуканий гумор — вона дивиться на людей і явища злегка примруженим оком.

Жив собі живописець,
жив собі і шевцював,
кравцював, попасав корівку,
пив горілку, у карти грав.

.....

І кравця малював — отого,
що коли щось пошіє, хоч сядь і плач.
Як побачив кравець себе на малюнку,
то обурился: "сам ти партач".

В поетки очевидне намагання "обуденнити" мову, образи й стиль, що в декоративному контексті радянської поезії само собою свіже, незвичне й цікаве. Навіть явища з далекої перспективи, тобто історичні, поетеса трактує "з легкої руки":

У Відні цісар-татко
термосять криком трон —
шукають татко латки,
щоб залатати фронт.

Навіть політичну дійсність, оте небезпечне радянське табу, яось безневинно проходить через оту примружену призму:

Он сажотрус... Сто років тому
пожартував би мій дідусь:
біліший той, хто трусить комин,
ніж той, хто робить в домі трус.

Сенатович вмiє контролювати свій стиль, як вмiли робити це в попередніх століттях львівські цехмайстри. Вмiє вона теж глибоко дивитися в будні, в людські пози і слабості. Це особливо наглядне в циклі кахлів, в якому на кожній кахлі виведений якийсь малюнок з життя. Ось кахля "Чоловік б'є жінку":

Картинка пізнавальна:
не день, не два, не рік —
з кінця того століття
б'є жінку чоловік.

Весь вид його засвідчує,
що важчого нема:
єднати надмір сили
з нестачею ума.

Щоб краще довести це,
прилюдно, напоказ
він б'є і на долоню
поплювує щораз.

Світлана Йовенко — торкалася одним плечем руху шістдесятників. Кажу, одним плечем, бо не мала вона того характеристичного для шістдесятників потягу до новаторства, ні їхнього інтенсивного поруху. Вона радше творила собі поетичну вежу з слонової кости, вживаючи традиційні форми, вглиблюючися в майже клясичну гармонію і прозорість вірша. Такою вона втрималася до сьогодні. А це в радянській дійсності — досягнення. Бо поети там звичайно вибухають свіжою творчою енергією, б'ються об цензурні стіни і падають. Тож втриматися на рівні, навіть не пішовши вперед, — це вже багато про що говорить.

Йовенко й далі притаманний глибокий ліризм, людяна почуттєвість та елегантність форм:

О сьомій ранку у метро
в киян обличчя напівсонні.
Вони, мов діти безборонні
о сьомій ранку,
як Дніпро:

мов знехотя, в заціпенінні
він котить хвилі безгомінні.
.....

Та ось — година дітвори! —
і щебетом юрба розквітне,
і усмішка сяйне привітна,
і м'яч покотиться з гори
впристриб, мерщій —
із ранку — в день,
і хльосне батогом турбота,
і обійма людей робота,
настирність руху, слів, ідей,
апофеоз життя у дії,
і місто враз помолодіє,
і смисл народження гряде!

Софія Майданська — дебютувала кілька років тому. Для її поезії характеристичні музичність і простота (але вишукана!) вислову. Поетеса бачить себе післявоєнною дівчинкою, "що вчилася в мальв усміхатися", яку матір віддає землі в науку:

.....
візьми її,
Земле,
до себе в науку,
хай вивчиться на добру людину,
щоб разом з іншими
копала криницю,
дім будувала,
сіяла в полі,
плела весільний вінок
і співала пісню".

Але та позірна простота вільного вірша Майданської сягає глибше, і в життя людини, і в її ландшафт. Вона вміє поєднувати сільську символіку з інтелектуальною вникливістю, почуттєвість з шліфованістю форми:

Коли моє перше слово,
і дзвін коси у долоні,
і кучері гемблівок,
і запах свіжих книшів,
ще спали в тіснім сповиточку,
коноплі ставали довкола
високим, тісним частоколом,
щоб напасна погань

і вроки,
зле око,
гризота і слабість
до нас
не могли підступитись.

Або:

Я втікаю
по вечірній росі,
як по грані.
А твої очі
вже близько,
і цвіркуни замовкають,
налякані нашим коханням,
і земля проростає крізь нас.
Ти смієшся впівнеба.
Я ловлю твої грози,
твої грона важкі
я ловлю
у широкий поділ
і несу попід вербами,
попід калинами
і відчуваю,
як впадають вони
в русло стрімке
моєї одвічної спраги.
Ми повні землею,
як амфори,
як прадавні коші
для зберігання зерна,
що знову побачили
світ.
Ми повні земних голосів,
щоб віддати їх
дітям,
щоб віддати
плугам і просторам,
щоб віддати
любві.

Оксана Забужко дебютувала в 1980 році двадцятирічною студенткою Київського університету. Вже в своїх перших поезіях поетеса продемонструвала особисту перспективу бачення (навіть оклепану на всі боки тему вступу до комсомолу вона трактує як

Під крутим обвалом пам'яті
пролягає
дорога,
що недавно ще
була
моєю.

До міста вже ніч пригорнулась.
Стихають прискорені кроки.
Лягають рядки на папір,
мов ласка
на втомлені плечі.

Я снів тепер майже боюся.
Їх норів такий, як мій. —
Малюють не завжди, —
що хочеться.

На акаціях наших
Горлиці
Розмовляють із небом синім,
Розмовляють із вітром чемним —
Про весну все свою розказують,
І мені так приємно слухати.

Ім'я *Марії Корпанюк* почало з'являтися в літературних журналах 1982 року, а вводила її туди згадувана Софія Майданська. Корпанюк — художник-кераміст, вона закінчила Косівський технікум і працює на Івано-Франківському комбінаті художніх виробів. Локальний кольорит і керамічна творчість впливають і на її поетичну творчість, яка відбиває спрощений (як і техніка кераміки) антоничівський світ образів:

Під оком ночі золотим
Колише ясен круглі гнізда,
Повійка сповиває тин,
Помежи сонні мальви-звізди.

Спить сад. Роса. Косар-звіздар
Посеред саду спочиває.
У сні йому зоря бліда
Ранкову пісеньку співає.

Топиться віск пахучий.
Повна комора бджіл.
Котить жовтий обручик
Сонце з сусідніх сіл.

Чути пилу і сокиру,
Заець забіг в картоплі.
Десь на старому Дністрі
Вільгістю віє від виру.

Для стилю Корпанюк характеристичні скупість слів, музичність і чутливість; вона дивиться на світ очима молодости, відкриваючи містерійні властивості щоденно баченого:

ПЕРЕДЗИМ'Я

1

В кореневищах тліє сон,
Очей минулих голубінь.
До вуха дише срібний дзвін,
Як дише мальва до вікон.

Червоний камінь розколовсь,
І кров руда з дерев стекла.
І біла жінка підійшла,
Розсипала подолок скла.

2

Світило сонце. Приморожений,
Очима риб дивився став.
І лист, мов птах той потривожений,
На землю з дерева злітав.

На водах спала жінка біла,
Така холодна, кам'яна.
На тілі в неї осінь тліла,
Неначе латочка сукна.

Корпанюк залюбки зображує явища природи, але вона не

вдається до антропоморфізму; природа й людина творять радше органічну одність, наче краєвиди природи і краєвиди почуттів вливаються в себе. Але, і природа, і людина зберігають свої індивідуальні властивості в тому злитті:

На срібне риб'яче плече,
На мокре плетиво зелене
Прозора тінь моя тече,
Мальована промінням з мене.
Гладеньким слизом оповиті
Дністрові білі камінці,
В тугу матерію налиті,
Лежать на вимоклій руці.
В печі липневої спекоти
Черлений дзбанок тіла тліє,
А шкіра прагне позолоти,
І між бровами сіль біліє.

Всі згадувані поетеси — талановиті, й у нормальних творчих обставинах деякі з них вирости б на повний зріст. Але "під низьким небом існувань", під низькою стелею цензури дуже трудно рости вгору.

ІНТЕЛІГЕНТ (II)

Левон Лайн

ЮНІСТЬ ІНТЕЛІГЕНТА Друга частина

Дитині потрібне свіже повітря

Мати з вікна милується чудесним літнім днем...

Мати одягає юного інтелігента. Навкруги — цілі гори дитячого одягу. Інтелігент наочно росте й пухне.

Мати ніжно, звичайно, клопочеться про здоров'я свого одинчика. Хто з вас без гріха, мої читачки?

Батько, що підходить під час операції, пробує протестувати. Мати відповідає одразу в роздратованім тоні...

Найлагідніша й найніжніша з усіх тварин — мати — буває, перетворюється на тигрицю. А саме — в ті хвилини, коли її пискляткові щось загрожує. А батько, — я ж уже казав, що він троглодит, — очевидно, гадає, що сучасна культурна людська дитина так само товстошкіра, як діти кам'яного віку... На щастя, дружина сильніша й енергійніша. Тому ми знову таки можемо бути спокійні... Власне кажучи, взагалі турбуватися нема чого...

Батько знизав плечима, пішов, стукнув дверима.

В сусідній кімнаті став біля вікна. За вікном чудесний літній день. Батько відчинив вікно і сів на підвіконнику.

Двері, що їх закрив був батько, злегка відчиняються.

Мати, почувши рух повітря, випросталась, мов ужалена...

Протяг!!!

Вся купа дитячого одягу, що лишилася ще ненамотаною, валиться на дитину. Мати вихором летить у двері.

В сусідній кімнаті відбувається коротенька, але дуже жвава подружеська сцена — перед вікном, що за ним сяє чудесний літній день.

Продовжуємо передрук роману Леоніда Скрипника *Інтелігент*. Передрук першої частини дивись у попередньому числі 10, стор. 12-22. Левон Лайн — під цим ім'ям роман оригінально з'явився. — Ред.

Передрук з журналу *Нова генерація*, ч. 2, 1927, стор. 63-72.

Яка мати не зрозуміє цієї матері? Хіба ж є в дитинчатка ворог більш лукавий, щоденний і небезпечний, ніж протяг? Яка мати не знає цього?! Міркуючи елементарно, чоловіки тупо твердять, що різниці між протягом і звичайним вітром немає жадної... Чи можна більш яскраво продемонструвати власну обмеженість?.. Адже саме вже слово "протяг" ("крізний вітер") говорить, кричить, застерігає: *наскрізь* бо протягає... Та що балакати...

Батько сердито зачиняє вікно. Пішов.
Навздогін йому мати послала ще кілька хороших слів.

Ви можете їх почути, коли захочете.

Інтелігент, що його ледве видно під горою одягу, реве...
Мати повернулася і в пристрасному запалі виливає на нього всю підогріту, киплячу від обурення, аж надто достатню, ніжність...

Інтелігент реве, заходиться.

Невдячний шматок м'яса!..

Грішать не тільки батьки...

Мамка з дитиною на вулиці. Огородний возик. Звичайно, — захист від сонця... Далека самотня алейка якогось парку. Рядом з мамкою блискучий кавалер з військових писарів.

Цілком недосліджене науково питання: про вплив професії на половий добір. Згадайте давновідомі факти: мамашини синки добираються до покоївок, у куховарок — обов'язковий "кум-пожежник", у мамок коханцем мусів бути військовий писар і т. інше. — Загадка!.. Інтересно прослідкувати б було, як воно зараз...

Возик самотньо стоїть на алейці.

Мамка з кавалером влаштовуються на ніжній травичці. Кавалер розв'язує принесений пакет з виглядом, що приємно інтригує... Пакет виправдує надію: закуска й випивка...

Мамка й кавалер уживають радощі життя.

Інтелігент реве.

Негарно. Мені трохи соромно за мого героя — така нетактовність!..

Коханий щиро вилаявся. Мамка не без труда встає, приносить юного Інтелігента, соромлячись повертається в бік, звільняє перса. Коханий залицяється. Мамка соромливо кокетує.

Я недавно назвав її породистою коровою. Я прошу вибачення, — корова кокетувати, здається, не вміє... А може — вміє?

Інтелігент реве...

Товаришу герой. Як же ж вам не соромно?!..

У кавалера блискуча ідея: почастивати дитинчатко горілкою. При слабкуватому й кокетуючому опорі мамки, ідею здійснюється.

Мамка й кавалер цілком задоволені.

Інтелігент теж, очевидно, задоволений, бо спить.

Мамка й кавалер знов розпочинають користуватися з радощів життя. Помітне намагання до натурального завершення цих насолод... Екран темнішає.

І знов таки ради тієї ж вимоги художности...

... АЛЕ ВІДПОВІДАЮТЬ ЗА ГРІХИ ВСЕ Ж ДІТИ.

Інтелігент реве.

Мати схвильована, стурбована, заклопотана.

Інтелігентові треба перемінити пелюшки. Видовисько пелюшок поглиблює страждання матері... Вона кидається назустріч лікарів. Лікар усім виглядом своїм уносить у душу спокій.

Обличчя мамки невинне, як у породистої корови.

Мати схилилася над Інтелігентом і в розпачі сплеснула руками: Інтелігентові знову треба міняти пелюшки...

В Інтелігента плють якусь мерзоту. Інтелігент заходиться й пускає бульби з рота і з носа. Мати в розпуці.

Обличчя мамки невинне, як у породистої корови... Екран темнішає...

Екран темнішає надовго... Ці перші роки життя мого дорогого героя цілком одноманітні. Щоденні врятування від простуди, щоденно простуди, майже щоденно зіпсований шлунок і майже щоденні візитації лікаря... Зараз режисер вам покаже мого героя в тому віці, коли він уже має змогу свідомо виявляти свою волю, стверджувати своє "я"...

Інтелігентове дитинство

Інтелігентові років чотири. Хоробливий, худорлявий, золотушний хлопчик. Сидить за столом на високому стільчикові й бовтає ложкою в супі. Мати уговорює його їсти.

Обличчя Інтелігентове сконцентровано-байдуже. Мати продовжує його улещати.

Це так зрозуміло, що ви чуєте, як улещує закохана мати... Коли дитина попоїсть супчику, дитинці дадуть цукерку. Коли дитина попоїсть супчику, дитинці дадуть тістечко. Коли дитина попоїсть супчику, дитинці дадуть помаранчика... Багацько ласощів є на світі, і хіба ж матерній святій любові чогось жалкувати для коханої дитини? Ви також чуєте, як дитина вперто сопе. Вона вже перед обідом встигла покоштувати і цукерки, і тістечка, і помаранчика. Бо хіба ж є щось на світі, в чому б змогла відмовити коханій дитині свята матерня любов?..

Обличчя Інтелігентове сконцентровано-байдуже. Інтелігент продовжує бовтати ложкою в супі.

Сопе...

Батько перестав їсти. Спостерігає події, явно не схвалюючи їх. Починає роздратовуватися... Мати помітила й робить спробу заговорити з дитиною серйозним тоном.

Обличчя Інтелігентове, сконцентровано-байдуже, раптом прокисає. Інтелігент кидає ложку, нахнюпився.

Мати хвилюється й знову повертається до пестливого улещування.

Інтелігент ще більше кисне.

Сподіваюсь, це зрозуміло. Ніжна душа дитини вимагає, перш за все, ласки, ласки й ласки. Як найніжніший кришталь, цю душу треба тримати в футлярі, обкладеному ватою... Спитайте про це 95% матерів — і вони скажуть вам те саме... І вони скажуть правду, дорогий читачу! — Життя бо людини жорстоке й суворе. Воно скине швидко всякі футляри з ніжної дитини (а ті футляри, що воно на її одягне — нехороші футляри), воно заголить її, а, буває, що й власну шкіру здере... Нехай же хоч би в дитинстві, в цю світлу добу, не буде нічого суворого... Чудесні, святі резони!..

Порівняйте з цим, дорогий читачу, елементарні міркування батька. Він, як бачите, обурений. Він вважає, що дитина повинна не "капризувати", що її треба "загартувувати" і таке інше, і тому подібне... Напевне, вам не раз доводилося чувати такі метикування... Метикування, достойні кам'яної доби. Метикування, зрозумілі лише в кам'яному віці, коли, як скаже вам кожен археолог, не було ще ні вати, ні тістечок, ані цукерок... (Відносно помаранчів — не пам'ятаю).

Батько скочив, рішуче підійшов до сина, категорично наказує їсти. Інтелігент кинув погляд на матір. Мати кинула погляд на батька, погляд-блискавку, погляд розлютованої левиці.

Інтелігент пустився у реви.

Оця чулисть ніжної дитячої душі, що допомагає так вірно орієнтуватися серед ворогів та друзів, хіба не є оця чулисть безпосереднім наслідком і доказом вірності системи маминого виховання?

Батько вхопив Інтелігента під пахви й потяг геть із-за столу. Інтелігент галасує, брикається. Тигриця-мати прожогом кинулася на допомогу.

Батько шпирнув синочка на канапу. Синочок б'є руками й ногами, реве несамовито. Мати люто насідає на батька. Батько вперто відстоює позиції. Бурхлива жестикуляція. Гейзер слів...

Гувернантка, що сидить за столом, безнадійно суха міс, поволі підводить колючі плечі, заочує очі під лоба й виховано — поєвропейському — зідхає.

Зідхніть і ви, любий мій читачу!

Культурна дитина

Інтелігент і ще кілька дітей бавляться на площадці парку у величезній кучугурі піску. Гувернантка під парасолькою читає книжку.

Дівчинка років п'яти зіпила з піску гарнесенький пиріжок. Милується сама й показує Інтелігентові. Інтелігент поглянув, нахнюпився й починає ліпити другий. Нічого не виходить. Дівчинка уважно і з щирим співчуттям слідкує за його роботою. Коли вже видно, що невдача повна, вона пропонує Інтелігентові взяти її пиріжок. Інтелігент зовсім образився і плюнув на пиріжок...

І природна образа... Дівча робить гріх, властивий всім жінкам: в неї бракує почуття міри, вона вважає, що в хорошому міра не потрібна, що шляхетність душі робить непотрібною делікатність... Небезпечна помилка!..

Дівчинка здивована, ображена, спалахнула обуренням і рішуче кинулась на хлопця. Короткий, але жорстокий бій. Інтелігента розбито, і він з ревом тікає до гувернантки.

На кучугурі піску, на тлі темної зелені дерев, осяяна яскравим сонцем, розхристана, розпалена стоїть переможниця. Урочисто сяють очі, урочистістю просякнутий розкудовчений чубчик білого, як льон, волосся. Навіть жест, яким вона підтягає панчішку, що зсунулась під час бійки, — жест переможниці...

М. і Ж., дорогий читачу!.. Особливо з панчішками.

Гувернантка поволі підводить сухі, колючі плечі, закочує очі під лоба й виховано по-європейському зідхає... Після цього, не хапаючись, виховано пробує втішити дитину...

Вуличні діти

Інтелігент вдома, дивиться у вікно.

Нещодавно пройшов веселий літній дощ. Весело сяє вимите сонце. Весела вода бурхливими струмками біжить повз тротуар. Купка дітей втішається життям, підсукавши штанці й задерши спіднички, аж доки технічно можливо...

А вода брудна, переповнена мікробами...

Інтелігент обережно оглядається й тікає з кімнати.

У дітей у воді найчудовіший настрій. Інтелігент стоїть на тротуарі. Ніяковість першої зустрічі швидко зникає. Інтелігент страждає від спокуси. Спокуса аж надто велика — Інтелігент не

витримає. Рішуче сідає на тротуар і спішно розбувається.

А вода радісно-бурхлива, блищить сонячними блисками, сліпить очі.

Прожоглива, невгамована, бурхлива, блискуча — як наша молодість — вона несе в собі і бруд, і мікроби, що про їх говорилося вище... В веселому бігові стає все бруднішою...

Домчавши до низу вулиці, вона потрапить до колектора і там, під землею, одразу перестане бурхливіти, перестане блищати сонячними блисками — каламутна, насичена брудом, дощова, літня, чиста вода...

Інтелігента в підсуканих штанцях наділено всіма правами громадянства в громаді дітей, і він, разом з ними, в тім місці, де вода, на мить спинившись, розіллалась калюжею, танцює танок молодости... Бризки летять, блищать, сяють на сонці... На обличчях дітей — бакхічна радість... Їхні очі блищать, сяють, як бризки.

Все це страшно некультурно... Я б хотів сподіватися, що ви, мій читачу, були колись страшно некультурні...

Мати кличе Інтелігента... Проходить по кімнаті, знову гукає... Відповіді нема.

Якби це була опера, то зараз вступили б стиха ударні інструменти, барабан почав би підробляти звуки далекого грому чи підземного гуркоту...

Ґувернантка, що читала книжку, підводить голову, встає. Мати звертається до неї. Міс почуває себе ніяково.

Мати й Ґувернантка шукають... Шукання набуває пропасничого характеру. На екрані панічно літають: мати, Ґувернантка, служниці... Паніка.

Діти в калюжі танцюють танок прекрасної юности... Мати кинулась до вікна, дивиться вниз, явно сподіваючись побачити труп Інтелігентів на тротуарі під вікном... Бачить:

Інтелігент у підсуканих штанцях танцює...

Мати несамовито зойкнула... Вся челядь жваво реагує... Всі мчать до дверей.

На обличчях у дітей бакхічна радість... Не очікуючи катастрофи, Інтелігент присів карачки й енергійно хлюпає руками по воді. Бризки летять, блищать, сяють на сонці... Компанія радіє... В цей мент:

Наскок усієї челяді. На чолі мати й Ґувернантка. Далі — вся решта...

Інтелігента врятовано.

Діти здивовані. Звичайно, не надовго. Заусміхалися, засміялися — й знову танок...

Інтелігента розтирають спиртом...

Метушня, як на пожежі...

Мати бігає навкруги, як квочка — ось-ось закудкудає.

Покоївка спішно гріє ванну...

Інтелігента миють...

Сприскують чимось дезінфекційним...

Кладуть у постіль і вкривають усім, що є теплого в домі...

Напувають малиною...

Мати бігає навкруги — ось-ось закудкудає...

Одуріле обличчя Інтелігента показує ознаки усвідомлення становища. Прокисає. Рев... Заспокоювання ніжної матері залишаються безплідними.

Тремтячи від пережитого жаху, чутлива мати надзвичайно ввічливо, але з надзвичайно ядовитою уразливістю читає нотацію гувернантці.

Гувернантка підводить колючі плечі, закочує очі під лоба й виховано по-європейському зідхає.

Екран темнішає...

Екран знову темнішає надовго — років на десять. Всі ці роки — подібні один до одного. Вони пройдуть під знаком ніжного кохання матері, варварських вчинків батька, піклування гувернанток та домашніх учителів, для того найнятих і належно оплачуваних. Це — хатня доба, золоте дитинство мого героя... Світле, незабутнє дитинство, яке вам показав режисер в досить характерних рисах. Дитинство, що такий благісний вплив матиме на його душу...

ІНТЕЛІГЕНТ-ПІДЛІТОК

Освіта

Інтелігентові років чотирнадцять. Страшенно поспішаючи, він роздягається в гімназіальній "роздягалці". Людей немає, і всю роздягалку завішано гімназичними шинелями. Одною рукою вхопивши книжки, а другою на бігу поправляючи блюзу, Інтелігент прожогом вискакує з роздягалки.

В класу входить учитель у віцмундірі. Ще не старий, років під сорок, але лисий і наскрізь просушений. Висохло, здається, все, крім ехидства.

Молитва перед навчанням, після чого хором: "Спаси, Господи, люди твоя"...

Що б там не говорили, але є щось побожне, щось, що розм'якшує душу, в цім спільнім звертанні до вищої істоти навчителя і дітей, що їх він навчає, що їхні юні, жадібні душі його закликано освітлювати світлом пізнання світу... От іменно щось таке, що розм'якшує душу...

Інтелігент стрімголов летить по коридорах.

В класі закінчено молитву. Вчитель почав перекличку. Потроху відчиняються двері. Обережно на пальцях входить Інтелігент.

Тривожний погляд на катедру.

Вчитель начебто не бачить. Продовжує перекличку. Дійшов до прізвища Інтелігента...

Інтелігент обзивається...

Вчитель витримує ролю. Наче не чує. Ще раз гукає, оглядає клясу...

Інтелігент обзивається знову, голосніше...

Вчитель розводить руками: "немає, мовляв, так і запишемо"... Схиляється до "журналу".

Інтелігент кричить — він є!..

Вчитель повертається до дверей. На обличчі добре зроблене здивування й щира насолода. Вчитель сходить з катедри і йде до Інтелігента.

...Поганий грим дав режисер цьому акторові, зробивши з нього людину, що в неї все, крім єхидности, висохло. Це не зовсім так... (Знов таки ж і розм'якшення душі!)... Вчитель — перш за все — весела, жартівлива людина, як ви побачите зараз самі. Подивіться також на обличчя гімназистів, — ряди дитячих лиць, що хихикають з угодливости, регочуться з простоти душевної й похмилляються із злорадства. Їм весело, а веселитися — це так властиво прекрасній юності...

Вчитель майстерно розігрує сценку цілковитого співчуття до нещасного, що спізнився. Щохвилини поглядає на веселу клясу, заохочуючи стежити уважно за спектаклем.

Інтелігент, плутаючись; збиваючись, починає з'ясовувати причину запізнення.

Далі буде

НІМЕЦЬКИЙ ДУХОВИЙ СВІТ МОЛОДОЇ КОБИЛЯНСЬКОЇ

Анна-Гая Горбач

Дві новіші київські публікації (1982 та 1983 рр.), що заторкують молоді роки Ольги Кобилянської (1863-1942), допомагають висвітлити деякі питання впливу німецької літератури на духовий розвиток і перші твори нашої буковинської письменниці. Йдеться про щоденники,¹ що охоплюють записи за час від 1 листопада 1883 р.— себто від 20 року життя письменниці по квітень 1891 р., тобто до часу, коли Кобилянська разом з батьками покинула гірську околицю південної Буковини в долині річки Молдови (Гура-Гумора та Кімпулунг), де вона виростала й самотужки тягнулася до освіти та літературної праці і почала жити в селі Димці біля Серету, недалеко Чернівців, а згодом і в Чернівцях. Друга публікація це роман-есеї *Кобилянська*,² що його написав на підставі листів, альбомних записів та інших архівних матеріалів Епідельфор Панчук, чоловік її племінниці Галі Кобилянської. Разом з ними вона прожила майже 20 років у Чернівцях. Однак, Панчук залишив свій манускрипт незакінченим; його скінчив і зредагував київський літературознавець, редактор і біограф письменниці Федір Погребенник.

В обох цих публікаціях знаходимо чимало інформацій до цієї цікавої теми.³ Сама Кобилянська у своїх автобіографічних нарисах⁴ завжди приділяла велику увагу тому значенню, яке мала німецькомовна література (оригінальна та перекладна) в її духовому розвитку. У нарисі "Про себе саму" (автобіографія в листах

Анна-Гая Горбач живе в Німеччині, перекладає на німецьку мову багато творів української літератури й самвидаву.

1. Ольга Кобилянська, *Слова зворушеного серця. Щоденники, автобіографії, листи, статті, спогади* (Київ: В-во "Дніпро", 1982), стор. 360.

2. Епідельфор Панчук, "Кобилянська: роман-есеї", *Жовтень*, ч. 11, 1983, стор. 37-65; ч. 12, 1983, стор. 20-61. Редакція та вступне слово Федора Погребенника.

3. Анна-Гая Горбач, "О. Кобилянська і німецька культура", *Наукові Записки УТГІ*, т. XIV (XVII), 1967, стор. 43-62.

4. Ольга Кобилянська, "Про себе саму", *Твори*, т. 5 (Київ: В-во художньої літератури, 1963), стор. 241.

до Степана Смаль-Стоцького) 1921 р. Кобилянська уточнила, що західня культура впливала на неї через твори таких авторів, як Готфрід Келлер, Фрідріх Шпільгаген, Євгенія Марлітт, Захарія Вернер, Енс Петер Якобсен, психолог Герман Банґ, Кнут Гамсун, Густав Гаєрштам та інші”.

У щоденниках, що охоплюють 8 років життя молоді Кобилянської, знаходимо, однак, тільки ширші записи, що стосуються до Марлітт, Шпільгагена та Гайне, і тому хотілося б тут детальніше розглянути впливи цих авторів на творчість письменниці. Хто ж були ці німецькі письменники, яке їх місце в німецькій літературі, як проявився вплив їхньої творчості на формування духовости Кобилянської, на її літературний смак? Як відбилася лектура їхніх творів на мотивах і постатях її перших творів?

Щоденники письменниці, писані, між іншим, німецькою мовою і то готичним письмом, щойно кілька років тому передано з Америки до музею Ольги Кобилянської в Чернівцях. Їх переклав на українську мову відомий київський перекладач німецьких літературних творів Євген Попович, після того, як Зеновія Пенюк⁵ переписала готичний шрифт на доступне київському германістові сучасне німецьке латинське письмо.

Коли перечитуєш щоденники юної Кобилянської, уявляється образ дуже екзальтованої, емоційної молоді дівчини, яка легко захоплювалася, швидко закохувалася, ненавиділа, впадала в розпач і нарікала на свою долю. У цих щоденниках дуже поважне місце займають її мрії про одруження з тим чи іншим "кандидатом" з числа тих, що вона зустрічала в гуртках давньоавстрійського товариства кімпульнґських урядовців, серед якого вона виросла і в якому оберталася. Були це, крім двох-трьох українців, переважно німці чи поляки. Але попри ці типові для дівчини її суспільного прошарку кінця 19 ст. пошуки відповідного життєвого партнера (на жаль, в тому суспільстві не було іншої можливості для жінки, ніж вийти заміж або залишитися неоплачуваною родинною робітницею), крізь весь щоденник червоною ниткою проходить її сильне прагнення до освіти, до літературної праці, а також нарікання на батька та на соціальні обставини, що давали тільки синам змогу вчитися та здобувати суспільне становище.

---

5. Зеновія Пенюк — сьогодні емеритований викладач латинської мови (Чернівецького університету) і перекладач німецької та італійської молодіжної літератури на українську мову. Моя шкільна товаришка, по матері німецького походження, вона вивчала готичне письмо ще в Чернівецькому ліцеї в 1930-их роках. Ця подробиця мені стала відомою зовсім випадково і може бути цікавим камінчиком у мозаїці кобилянськіяни.

Тому не диво, що майже цілий 1884 рік Кобилянська зачитувалася романами німецької повістярки Євгенії Марлітт (справжнє прізвище — Йон, 1825-1887), записувала в щоденник враження з цих творів, ототожнюючи себе з її жіночими постатями. Вона називала марліттівські постаті "божистими" (робила навіть на продаж ручні роботи, щоб мати можливість придбати собі комплект її творів),⁶ порівнювала того чи іншого знайомого з марліттівськими героями. Отак читаємо про інженера Зерґлера з Ватра-Молдавиці: "Безглуздя, ніяк він не сходить мені з думки. Слава Богу, що я його більше не побачу. Він — одна з постатей, що їх змальовує Марлітт... Незрівнянні постаті!" (*Слова...*, стор. 217).

Не зважаючи на те, що загальна німецька літературна критика в другій половині 1880-их років відкинула Марлітт через її солодкавий, шабльононий стиль, Кобилянська визнавала її впливи, на що вказують її автобіографічні нариси та листи ще навіть у 1920-их роках. У задушливій атмосфері чиновницького довілля буковинського адміністративного містечка 1880-их років твори Марлітт були для дівчини, що мала амбіцію вирватися поза своє довілля, певною розрадою, дороговказом та надією. Ось як вона про це пише: "Я теж люблю так, як люблять у Марлітт, теж хотіла б бути доброю і робити добро. Тепер я найщасливіша, коли можу знов її прочитати. Я перечитала всі її твори вже по чотири чи й по п'ять разів, і щоразу вони здаються мені кращими, ніж досі..." (запис від 8 квітня 1884 р., стор. 35). І далі (13 квітня 1884 р.) пише Кобилянська: "Я живу лише книжками, і якщо в моє темне серце й заглядає коли сонячний промінь, то це тоді, як я читаю Марлітт" (стор. 36).

Марлітт, представниця німецького "жіночого роману" 19 ст., що стояла дуже близько до ліберального і емансипаційного руху, вивела у своїх романах героїнь, з якими Ользі неважко було ототожнювати себе: всі ці героїні обстоювали право жінки на освіту, бунтували проти накиненої їм суспільством ролі — трьох німецьких "к" (Kinder, Küche, Kirche — діти, кухня, церква), домагалися товариського ставлення до жінки в подружньому житті і можливості мати власну професію: вчительки, виховниці, компаньйонки, артистки тощо для незаміжньої жінки.

У своєму романі-есеї *Кобилянська* Панчук так описує вплив Марлітт на Кобилянську:

Як відомо, Кобилянська на початку своєї літературної діяльності захоплювалася літературним стилем Марлітт. Це була своєрідна данина тогочасній моді. Твори Марлітт перебували тоді в

---

6. Anna-Hajja Horbatsch, "O. Kobylyjanska und E. Marlitt", *Jahrbuch der Ukrainekunde* (має з'явитися друком ц. р.).

центрі уваги "вищих кіл". Деякі з них перекладали російською мовою. *Таємницю старої мамзель* Ольга перекладала по-українськи. Е. Марлітт — придворна дама періоду, коли феодалізм переживав свою завершальну стадію, а на зміну йому приходив заповзятливий капіталізм. Герої цієї письменниці живуть тільки минулим, сумують, нарікають на долю. Конфлікти нетипові, значною мірою надумані, багаті на декоративні ефекти, відображають суто особисті переживання. Зрозуміло, що довго захоплюватись такими творами Кобилянська не могла. Її духовні потреби були набагато вищі. Про це свідчить і короткотривалий період, протягом якого в щоденникових записах Ольги згадується Е. Марлітт. Перша згадка про неї датована 4-го березня 1884 року, а остання 5-го серпня того ж року. Однак вплив стилю Марлітт на перші твори молодієї письменниці був помітний. Про це говорив й І. Франко, даючи аналіз оповідання "Вона вийшла заміж". Він визнав його слабким саме через отой "солодкувато-сентиментальний марліттівський стиль"⁷ (стор. 33).

Ми сумніваємося, що ці зауваги написав сам автор роману-есею Панчук. Це радше вставка редактора Погребенника; його перо, взагалі, дуже помітне в цьому біографічному творі, до якого варто буде ще повернутися, коли твір вийде окремою книжкою. Тут ідеться про те, як радянська літературна критика чи літературознавство перемальовує, підтасовує факти або замовчує їх з тим, щоб образ письменника пасував до офіційного копила.

Марлітт не зникла з центру уваги Кобилянської в серпні 1884 р., вона писала про Марлітт ще й в листах пізнішого періоду. І то був не тільки солодкавий сентиментальний стиль, як це припускає Панчук, що його перебрала для своїх перших творів Кобилянська. Погребенник навряд чи дуже ознайомлений з ролею Марлітт у німецькій літературі і навіть сумнівно, чи він взагалі читав її твори. Марлітт стала письменницею вже після того, як втратила працю компаньйонки графині, яка допомогла їй стати співачкою. Її літературна праця почалася на початку 1860-их років і була тісно пов'язана з журналом *Die Gartenlaube* (Альтанка), що його видавав відомий ліберальний публіцист Еміль Кайль. В цей час Марлітт ставилася до аристократії досить критично, її суспільно-політичні погляди були досить прогресивні та не менше радикальні, ніж у її редактора, з яким вона була тісно заприязнена. Сам Кайль відсидів за свою революційну діяльність кілька років у в'язниці. Читачами його журналу були переважно освічене міщанство та робітники.

Цікаво, що германістика 1960-их років наново "відкрила" Марлітт: кілька видавництв перевидали її твори і вони стали предметом літературознавчих студій, а на основі її романів створено

---

7. Е. Панчук, "Кобилянська: роман-есе", *Жовтень*, ч. 12, 1983, стор. 20.

кіносценарії, за якими відзнято кілька телевізійних фільмів. Це сучасне зацікавлення творами Марлітт базоване не тільки на актуальному в наші дні жіночому питанні, але й на сильній соціально-політичній спрямованості її творів, бо Марлітт, попри шабльонової любовні фабули своїх творів (спершу він і вона себе ненавидять, щоб під кінець палко закохатися одне в одного), зуміла заторкнути в своїх романах цілу низку актуальних для її часу суспільно-політичних та культурних проблем. Вона перша зачепила та спопуляризувала в широкому масштабі (її твори виходили дуже високими накладками) жіноче питання, виступала проти привілеїв аристократії, забріханості клерикальних кіл (головно руху протестантського пієтизму), цікавилася соціальною програмою для збіднілого села тощо. Досі в нас втерлася думка, що Кобилянську навела на жіноче питання Наталя Кобринська. Нам здається, що тут слід внести малу поправку. Лектура творів Марлітт підготувала Кобилянську до сприйняття цього питання, яке в нас щойно зароджувалося, але в Німеччині було дискутоване вже від 1850-років, де його пропагували ліберальні кола так званої "Молодої Німеччини"; до цієї групи належав і редактор Еміль Кайль, що мав великий вплив на світогляд Марлітт.

Немає сумніву, що не тільки стиль марліттівських творів, але й її герої, мотиви, конфліктні ситуації, ба навіть прізвища та імена марліттівських творів знайшли відгомін у перших творах Кобилянської. Олена Лауфлер з повісти *Людина* Кобилянської перегукується з Ліяною з роману *Друга жінка*; вони обидві прагнуть до освіти, обидві виходять заміж за нелюбів, щоб рятувати батьківський дім від руїни.⁸

Вже восени 1884 р. Кобилянська почала читати твори німецького повістяра Фрідріха Шпільгагена (1829-1911), на пропозицію Євгена (Геня) Озаркевича, студента Віденського університету, кузена її приятельки Софії Окуневської. Обое, Євген і Софія, були споріднені з Кобринською, і саме Софія згодом познайомила Кобилянську з Кобринською.

Геньо Озаркевич, до якого, як знаємо з щоденника, Ольга якийсь час не була байдужа (цей невинний романс знайшов певний відгомін у образах Олени і Стефана у повісті *Людина*), — написав Ользі в альбом таку цитату з роману Шпільгагена *Пліч-опліч* (1866):

"Я зустрічав у житті дуже мало людей, що твердо прагнули триматися понад звичайними радощами тих, які топчуться на широкій дорозі. Ті нечисленні люди завше були для мене розрадою і спону-

---

8. Саме цим запозиченням і впливам і присвячена стаття "O. Kobyljanska und E. Marlitt".

кою, коли лінощі й дурість отари доводили мене до розпуки. Ти належиш до тих нечисленних людей". Шпільгаґен, *Пліч-о-пліч*, Кім-пулонґ, 23 вересня 1884 р. Євген Озаркевич (*Слова...*, стор. 61).

Кобилянська описала в щоденнику те враження, яке зробили ці слова на неї: "Серце моє билося повільно, повільно... Ось що він написав мені. Я цього не сподівалась. Я відчула гордість, справжню гордість. Він написав мені: «Читайте *Пліч-о-пліч* Шпільгаґена». Так сказав Лео Сільвії" (там таки).

Згодом Кобилянська прочитала три романи Шпільгаґена: *Пліч-о-пліч*, *Проблематичні натури*, *Молот і ковадло*. Найглибше враження зробив на неї роман *Проблематичні натури*. У щоденнику заголовок цього роману перекладено *Загадкові натури*, однак цей переклад оригінального німецького заголовку *Problematische Naturen* не відповідає змістові роману. Шпільгаґен взяв цей заголовок із вислову Гете, у якого "проблематичні натури" — це внутрішньо неспокійні люди, що прагнуть до вищих ідеалів, але заплутуються в щоденному житті в суперечливостях. Лектура цього двотомного обширного роману (що з'явився вперше 1861 р. і був у Німеччині перевиданий кількакратно) могла відсунути всі романи Марлітт на задній плян. Роман зображує широке епічне полотно, на якому описано життя німецької аристократії та освіченого міщанства напередодні революції 1848 року. В центрі подано образ представника ліберальної інтелігенції вільнодумця Освальда Штайна, своєрідної фавстівської постаті, себто "проблематичної натури", повної прагнень до вищого, але нестійкої в дружбі та любові. Він у постійних конфліктах з собою, і його роз'їдають сумніви і недовір'я до найближчих людей. Паралельно діє ще одна "проблематична натура" — барон Ольденбург, друг і одночасно суперник Освальда. Цей роман не міг залишити Кобилянську байдужою. Ось що вона пише в своєму щоденникові, прочитавши цей твір:

Шкода, що я вже скінчила читати Шпільгаґенові *Загадкові натури*. Він їх наче написав для мене, давно вже мені не траплялось такої чудової книжки, як ця... Освальд і Ольденбург... У Освальда така натура як у мене, а у Ольденбурга така нещаслива доля, як у мене. Книжка справила на мене величезне враження, я ніяк не зважуюсь узяти до рук якусь іншу. Все думаю і думаю про неї. Чому Освальд мусів померти? Це для мене щось страшне, я не можу позбутися цієї думки. Так багато "його" думок я собі виписала і хочу їх засвоїти, вони розумні і горді (*Слова...*, стор. 112).

Шпільгаґен, що був прихильником запровадження суспільно-політичних перетворень в Німеччині після наполеонівських війн

та довкола революції 1848 р. з ліберально-демократичних позицій, спростовував, між іншим, теорію Ляссаля про "революцію згори" і ставив у центрі своїх творів видатну особистість та народні маси. На його думку, тільки солідарність цих обох чинників у боротьбі за рівноправність доводить до позитивних наслідків. Кобилянську ці аспекти суспільно-політичного життя в романах Шпільгагена правдоподібно менше цікавили, бо не знаходимо жадного натяку на цю проблематику; її захоплювали наявні в Шпільгагена сліди байронізму, втілені в романі *Проблематичні натури* в ексцентричному, закоханому без взаємности, вічному мандрівникові баронові Ольденбургу, та сліди романтизму, наявні в любовній пригоді барона з мадярською циганкою, в романтичних любовних романах Освальда. Як у *Царівні* відбилися деякі мотиви Марліттової *Гольдельзе*, так, на нашу думку, в повісті *В неділю рано зілля копала* слід шукати відгомону романтичного епізоду між бароном Ольденбургом та молодою циганкою, яку її рід виганяє за зраду, бо вона народила дитину від "білого" чоловіка. Очевидно, що циганські реалії та тло народного життя, фолкльорний мотив з пісні "Ой не ходи, Грицю" були в найближчому оточенні письменниці, але поштовх до циганської теми міг прийти саме з цього роману, що так захопив молоду Кобилянську.

Зацікавлення Кобилянської німецькою прозою тривало більше, ніж сягає щоденник; деякі подробиці того, як вона старалася зацікавити своїх колег по перу німецькою літературою, описані в іншій статті.⁹

Говорячи про німецьку лірику, можна згадати про те, що Панчук подає, що в зошитах з записками поезій та афоризмів, що збереглися в архіві, можна знайти близько 60 авторів, серед яких "найбільше німецьких". Приятелі молодих літ вписували в альбоми один до одного вірші, пісні, цитати з німецьких та інших письменників, зокрема Шіллера, Гете, Гердера, Лессінґа, а головню Гайне. До Гайне Кобилянська відчувала особливий сантимент і досить часто згадувала його в щоденнику. Вона залюбки читала його сумовиту любовну лірику, що найбільше відповідала її розчаруванням та настроям. Гайне став саме через цю лірику, що у формі пісень стала також народною, дуже популярним в Німеччині та Австрії. З його реалістичною сатирою та іронією, спрямованою проти німецького міщанства, Кобилянська ознайомилася багато пізніше і тоді рекомендувала Осипові Маковеві читати і наслідувати його:

Чому не мали би-сте "стріляти" в руську публіку? Тоненькими стрілками або сатирою, як Гайне. Саме тепер повинні Ви се робити. Я би

---

9. А.-Г. Горбач, "О. Кобилянська і німецька культура", стор. 53.

казала: проти руського сервілізму, проти солодкавого того "питомого" елемента, що лиш в "своїй хаті" любується... [...] проти безграничної глупоти і грубости руської, — і проти дрібничковости в руській натурі... (Твори, т. 5, стор. 455).

Сліди романтичної іронії, що її так полюбляв Гайне та широко ввів у свою лірику, знаходимо у багатьох настроєвих думках у щоденнику Кобилянської, наприклад, у записі від 30 грудня 1886 р.:

Ось він знов мріє на небі, сріблястий обручик, приляклий, тужливий. Бідолаха, він хотів би зійти на землю, та не може, тому з горя закутав своє бліде обличчя в сизий туман. [...] Моє серце схоже на нього... Воно бажає, тужить, але той, за ким воно тужить, не приходить. Тоді з'являється хтось інший, міцно стискає його, дає йому ляпаса, і воно, сердешне, замовкає... (Слова..., стор. 139).

У щоденнику немало цитат з Гете, що їх Кобилянська вживала як мотта в різних записках, але ми не знаходимо там доказів, що вона систематично читала драми, прозу та лірику цього великого поета або записувала свої думки з цього приводу. Багато в цій лектуру було випадкового: вона читала те, що приносили додому брати, які ходили до німецьких вищих шкіл або їхні друзі. Чомусь в Україні, а також у діяспорі, несхвально писати про те, що той чи інший визначний український письменник зазнав якогось чужого літературного впливу чи виростав у молодому віці у чужому духовому світі.¹⁰ Та наявність таких різних впливів на творчість будь-якого письменника ніяк не применшує його ролі в літературі. Світова література повна таких запозичень, перероблень, перелицьовань. Головне є тільки те, як письменник інтегрує чужий елемент, як він пристосовує його до канви власного національного життя, що має відбутися у його творчості. А Кобилянська виконала це завдання дуже успішно.

---

10. Коли я у Львові 1969 р. декому з літераторів передала відбитку моєї статті "О. Кобилянська і німецька культура", мені один публіцист сказав: "Що ви пишете про ці речі? Хіба це комусь потрібне? У нас цього не бачать радо". Правда, коли б це був російський вплив, то може такої завваги не було б. В літі 1983 р., на конференції присвяченій О. Кобилянській, що відбулася на УВУ, я почула подібний закид: "Хіба можна говорити про якийсь вплив третьорядної німецької повістярки на українську письменницю світової слави?".

ПРО ЖАНР ЩОДЕННИКІВ ТА ОЛЬГУ КОБИЛЯНСЬКУ

Олександра Копач

Ця, невеликим накладом видана, книжка* складається з кількох частин. Перша і найбільша частина це "Щоденники" Ольги Кобилянської (152 сторінки), дальші частини це "Автобіографії", "Листи" і "Статті та спогади", тобто матеріяли знані вже з раніших публікацій. Вступна стаття та упорядкування матеріялів — це праця дослідника літератури Ф. П. Погребенника. На превеликий жаль, "Щоденники" письменниці не вийшли окремою книжкою, а двотисячний наклад не може дати їм поширення, на яке вони дійсно заслуговують.

"Щоденники" Ольги Кобилянської, друквані тут уперше, починаються датою 1 листопада 1883 р. (коли авторці було неповних двадцять років), а кінчаються 19 квітня 1891 р., себто охоплюють час сімох років її життя. Але писати щоденник молода Ольга почала багато раніше, а саме, коли їй було сімнадцять років, про що згадано у записках Ольги, а також у щоденнику Густо Кохановської. Перші записи Кобилянської, на жаль, затрапилися, а ті, що тепер надруковані, мають свою історію. У хуртовині Другої світової війни помандрували вони з України до Америки, а звідси, по близько 30 роках, в Україну. Свояк письменниці, адвокат Панчук, привіз їх із Нью-Йорку до Чернівців у 1974 році, де вони тепер переховуються у фондах Музею Ольги Кобилянської.

"Щоденники" письменниці збагатили нашу, на цей жанр небагату, літературу. А втім, записи за днями чи тижнями — як жанр літературного твору — походять з новіших століть. Правда, українська література вже в 12 ст. знає записи паломників, як *Хожденіє ігумена Данила до Святої Землі*; також маємо багато подорожніх записок з 18 ст. З них особливо гідний уваги твір Василя Барського *Странствованіє*, що стоїть на межі паломницьких описів і світських подорожніх щоденників. Ці знамениті нотатки Барського за 24 роки його подорожей по різних частинах Європи, Азії і Африки здобули авторові славу, і від 1778 до 1819 р. мали аж шість видань.

---

*Ольга Кобилянська, *Слова зворушеного серця* (Київ: В-во "Дніпро", 1982), 367 стор.

"Не було ні одного знатного дому чи міста, де не читали б цієї книжки", писав перший її видавець В. Рубан. Велика шкода для нас, що цей твір досі не перевиданий.

Не виданий досі також щоденник Луки Яценка з того часу, ні записи інших подорожників. Немає у нас ані монографії про щоденники, ані опрацьованої їхньої бібліографії, яка є, наприклад, в англійському літературознавстві (*British Diaries*, 1950), де зібрано бібліографію нотаток і щоденників за п'ять століть (1442-1942 рр.). За тематикою вони різного роду: місіонерські, релігійні, парламентарні, учительські, мореплавські, економічні, музичні, літературні. Власне літературних щоденників з'явилось багато на переломі 19-20 ст. Особливо цікаві для нас щоденники Кетрін Брадлі, що писала приблизно в тому самому часі, що й Ольга Кобилянська. Писала вона про події свого життя, про прочитані книжки, робила зариси творів. Такого ж характеру є щоденники Джорджа Стюарта, у яких автор пише про мистецтво, книжки та товариське життя — 1890-1902 рр.

Серед щоденників минулого століття в нашій літературі на першому місці стоїть "Щоденник" Тараса Шевченка, писаний від 12 червня 1857 р. до 13 липня 1858 р. Відома дослідниця шевченківської творчості, Марієта Шагінян, вважає цей щоденник за "одну з найвеличніших монументальних книг світової літератури". Шевченків щоденник, одначе, малодоступний широким колам читачів, бо його не передруковують окремим виданням. У нашому столітті велику увагу має *Щоденник* Володимира Винниченка, за редакцією Г. Костюка. Перший його том вийшов друком 1980 р., у якому він описав сорок років свого цікавого життя. Широкий масштаб Винниченкових записів нагадує *Щоденники* Анаїс Нін. Ця авторка почала їх писати молодою дівчиною (від 1931 р.) і в них особисте її життя переплітається з життям визначних літераторів і мистців нашої доби. З роками ці записи Анаїс Нін стали джерелом її літературних творів.

Подібне явище спостерігаємо в записках Ольги Кобилянської. Не знаємо докладно, що саме спонукало її писати свої нотатки, хоч в одному місці (стор. 78) вона згадує про те, як безмежно залюбилася і це стало початком її писання. Проте перше речення її *Щоденників* висловлює смуток: "Мені страшенно тяжко на душі..." і вона найчастіше зверталася до свого щоденника в годинах смутку, пригноблення, розпачу. А таких хвилин не бракувало в житті молоді авторки, що почувалася "замкнена" в темних горах, хоч і яких гарних, але без світлих людей, без приятелів. Бо вони, побувши з нею протягом вакацій, верталися знов до великих міст, до студій, а вона, хоч цілим серцем бажала широкого знання, світу, подорожей — залишалася у маленьких місцевостях, таких як Кімпелюнг чи Димка. Обдарована великими

талантами — музичним, малярським, письменницьким — вона була засуджена жити в тісному оточенні людей, що були немов "живі статуї". "Я гину без духового спілкування з людьми, таки гину!" (стор. 82), "В моєму серці нема жадного сонячного промінчика, душа вкрита хмарами" (стор. 78). Темна самотність гнобить її: "Я завше сама самісінька", "Бувають хвилини, коли мені здається, що я божеволію" (стор. 193). Або: "...горе і злидні так стомлюють людину, що її життя стає немиле" (стор. 149). Це трагічні нотки життя майбутньої письменниці. Але на тих же сторінках видніє героїзм її великого духа і переможно веде її крізь провалля життя на вершини. Спершу творить вона свій власний світ. У ньому живе зі світочами людської культури, літератури, мистецтва, науки з усіх часів. Її друзі — письменники, мислителі, поети. Природу перетворює на святиню своєї душі і в цій святині відчуває Всемогутнього. Царство книжок і природи — велике й незглибиме. У ньому починає вона шукати себе саму. Відкриває своє "я". З розпукою спостерігає, що навіть мови свого народу добре не знає. Починає героїчне змагання за рідну мову, за власну душу. Поволі кристалізується в неї мета життя: "Я маю незвичайний запал до писання, більше в мене нічого немає. Одруження з кимось іншим, не з освіченим українцем, для мене гидке..." (стор. 58). Вона палає стати письменницею. Оглянувшись на минулі роки, робить підсумки: "Боже, Боже, літа мої течуть як струмок, що не знає спини, а я ще нічого, нічогоісенко не зробила" (стор. 130). Зроджуються постанови бути кимсь, "щось зробити для свого народу", і сторінки щоденника стають лабораторією літературної праці — перших нарисів, пейзажів, зарисів психологічних портретів людей з оточення і сюжетів пізніших повістей, оповідань, новель. А стільки там актуальних тогочасних суспільних проблем (особливо жіночого світу), яке безмежне багатство почувань. І все те широкою течією, у сумних і радісних тонах, буйнобарвно вихлюпується зі сторінок її записок. Між двома берегами — трагізмом і героїзмом — формується особовість великої письменниці. Немає тут подорожей по чужих країнах, але є подорож молодої людини у власну душу.

Багатство почувань і глибина філософської думки виллюються в мові повній метафор, образности, легких діалогів. Авторка робила свої записи тільки частково по-українському, і ця двомовність відбиває тогочасну культурну ситуацію в Буковині. Це героїчне змагання Ольги Кобилянської з несприятливим оточенням за свою душу, за свою націю, увінчалось перемогою авторки. Її українська літературна творчість увела письменницю в світову літературу.

РОЗМОВА З ДОКІЄЮ ГУМЕННОЮ

Питання: У вас цього року кругла річниця — 80-річчя. Кажуть, що це добра нагода для підсумків чи для огляду творчого шляху, елементів, які допомогли вам розвиватися. Ви зокрема мали змогу бути свідком буйного розвитку нашої культури в двадцяті роки. Які особливі моменти та цікавих осіб ви пригадуєте, що допомогли вам зацікавитися літературою і дослідженнями нашого минулого?

Відповідь: Якщо брати здалека, то я ще підлітком бачила прекрасний приклад. Лікар і етнограф Порфирій Демуцький жив недалеко, у селі Охматові. Збудував лікарню для свого села й околиці; майже безкоштовно лікував. Одночасно був він і диригентом, набравши співаків із сільської молоді. Хор його давав концерти в парку. Такі концерти відбувалися щоліта; з'їздилися на них люди з усіх кінців округи. Місця — необмежено, платити не треба було, а ночувати можна в парку на возі, хоч би й кілька діб слухати. Багато оповідань чула я про Демуцького: як він ходив по базарах та записував псалми й думи від лірників, як приятелював із простими людьми по селах та в дружній розмові записував оті всі пісні, що потім стали перлинами столичних концертів. Малою бачила не раз його живого, з шевченківськими вусами, у чесучовому сюртуку... І так маю уявлення про тих діячів минулого століття, які створили матеріял для етнографічних збірників, історичних дум і пісень, були згуртовані біля журналу *Киевская старина* та інших. Тобто всіх тих багатств, що з них тепер користує кожен дослідник.

П.: А що стосується специфічно до літературної творчості, чи хотів вас окремо заохочував займатися нею?

В.: В педагогічній школі у Ставищах, на початку двадцятих років учителем був поет Дмитро Загул. Був він досить товариський, і біля нього купчилися шкільні поети. Він давав їм читати свої, від руки мережані книжечки недрукованих поезій. Навчив нас усіх гайнівського романсу "Коли розлучаються двоє"... Коротше, наші вчителі й вихователі — Загул і Віталій Самійленко, — вирішили, що вже пора видавати шкільний журнал. А редактором вони поставили мене (бо шкільні завдання я подавала без помилок і дуже стисло). До першого числа журналу Самійленко

Письменниця Докія Гуменна тепер живе в Нью-Йорку. Інтерв'ю з нею в серпні цього року провела редактор *Сучасности* Лариса Онишкевич.

подав статтю про найважливіший у літературі напрям — реалістичний. А Загул приніс статтю "Золоте руно", про перевагу романтизму. Я, як сумлінний редактор, помістила в журналі обидві статті. Свобода слова! А як же висміював мене Віталій Михайлович (Самійленко)! "Що ж ви за редактор? Не маєте своєї лінії!" Так я довідалася, що є на світі якась "лінія".

Втім Самійленко щось мав на думці, коли дав нам поза шкільними зайняттями лекцію про американського дослідника Люї Морґана і матриархат. Це зробило на мене куди більше враження, ніж моє фіяско в ролі редактора.

Загул не цурався нас, учнів, і в Києві. Як розносив примірники своєї щойно виданої *Поетики* по Києву, то, знайшовши мене в гуртожитку, подарував авторський примірник. Він же відповідно охарактеризував мене Пилипенкові, можна сказати, "передав із рук в руки".

П.: Чи це Сергієві Пилипенкові, що був редактором *Селянської правди* й інших видань, а пізніше й директором Інституту літератури в Харкові? Як він до вас ставився?

В.: Це мій хрещений батько в літературі. Після епохального виступу харківських письменників у Києві Пилипенко під час одного зі своїх наступних приїздів листовно запросив мене зайти до нього в готель о такій то годині. Приходжу — застаю Дмитра Юровича Загула, і в його присутності я віддала Пилипенкові в руки свій нарис "У степу". Пилипенко вмістив його в журналі *Сільськогосподарський пролетар* (ч.3, 1924). Це й був мій перший друкований твір.

П.: Крім таких письменників як Загул та Пилипенко, чи були ще й інші, що цікавилися вашою творчістю?

В.: Цілком доброзичливо та підбадьорливо ставилися до мене старші київські письменники Гео Шкурупій, Яків Савченко, Микола Терещенко. Порадами чи й просто словами: "От, яка вже зміна наросла...". А якось зустрів мене Михайло Козоріс, недавно з Галичини, — і дивиться з жалем на мій комір: "І ви нічого кращого не заслужили, тільки оцю козу?" А я ледве на таке блаженське хустречко стяглася...

Та мушу згадати й тих, що підкладали колоди. Першим таким був Борис Коваленко. За мої перші боязкі спроби (1924-1926), читані в "Плузі", він люто напад на мене, назвав Чарською-Вербицькою (а я якраз ніколи не читала тих письменниць). Потім (1929-1930) громили мене за нариси "Листи із степової України" та "Ех, Кубань, ти Кубань, хлібородная..." члени комсомольської групи "Трактор", створеної всередині "Плуга", щоб знищити Пилипенка. Все те, що ці жовтобрюхи, бондаренки, гіщуки, крамаренки

та шипи на мене повидумували ("куркульська агітаторка", "рупор дрібної буржуазії", "глитайський агент в літературі", "агентка польської дефензиви", "наклепниця на радянську дійсність"), було націлене на Пилипенка, який усе моє друкував. Саме тоді прозвали мене "вихованка Пилипенка", хоч я його лише лічені рази в житті бачила. Комсомольці з "Трактора" таким чином вишукували слабкі місця діяльності Пилипенка ("Кого захищає С. Пилипенко?", "Ще Косіор викрив..."). А це була якась (незрозуміла мені) боротьба на верхах. Косіор протистояв Скрипникові, а Пилипенко був на боці Скрипника. Так роз'ясняв тоді мені Сава Божко. Я туди була приплутана через свою телячу наївність, далеко від якоїсь політики, через нездібність пристосуватися до "директиви".

П.: Як ви перетерпіли ці різноманітні цькування?..

В.: Цей погром паралізував мене настільки, що я не тільки не виправдувалася, не боронилася, але взагалі нічого не могла сприймати. Не читала всього того, не було сили. Не реагувала ніяк на всі удари. Наслідок? Довгі роки безпросвітньої депресії, пригнобленої безнадійності...

Потім повіяли інші вітри. Ось у 1939 році зустрів мене Василь Козаченко, тоді секретар журналу *Радянська література*, з такими словами: "Вже Косіора нема, принесіть щось до журналу, надрукуємо". Чую, вже й Аркадій Любченко десь заступився за мене. Зустріне Юрій Яновський, ввічливо вклониться — теж не абияка підтримка в часи загального остракізму, бо... "куркульська письменниця". Інші не віталися. А то йду, хочу перейти вулицю, хтось сіпає за рукав. "Почекайте, не кидайтеся під авто, не маєте права ще вмирати, роману ще не написали...". Дивлюся — Леонід Смілянський, всміхається. Отака підтримка. Тихенька. Про Спілку письменників сказав: "То й добре, що ви не член. Там тепер такий бедлам завівся..."

Ну, хіба ще згадати такий казус. Через роки-роки, десь перед початком війни, натрапила я на одного з тих, що мене громили. Представився: "Я Жовтобрюх! Це я той, що писав на вас колись все те свинство!"

П.: Кого з відомих письменників тих часів пригадуєте ще?

В.: В ті студентські часи величезне враження справило на мене (як і на всіх інших, хто мав нагоду його бачити й чути) — Борис Антоненко-Давидович. В угрупованні "Ланка-Марс" він був найяскравішою постаттю. Він — не дуже старший роками за нас, студентів, але вже відомий блискучий красномовець — був найяскравішою постаттю у Клубі УКП (Українська комуністична партія). У цьому клубі, на Володимирській, періодично відбувалася "жива газета", себто автори самі читали свої статті, фейлетони, вірші —

невеличкій залі, набитій ущерть студентами. Улюбленим автором був Антоненко-Давидович: від його гострих фейлетонів залястрялася сміхом. Коли влада цей клуб, як і всю УКП, розігнала, а Антоненкові-Давидовичеві запропонували вступити до КП(б)У, то він відмовився. І це була найкраща його характеристика в моїх очах, вияв справжньої мужньої принциповості...

П.: А Миколу Зерова ви зустрічали?

В.: А якже! Слухала його лекції, складала іспити. Він мав великий вплив на всіх студентів і не лише студентів у Києві. На його лекціях в найбільшій аудиторії в ІНО* завжди було повноповнісінько: сходилися студенти з усіх факультетів. Він просто магічно зачаровував своїм майстерним викладом історії української літератури. Навіть про маловідомі, забуті постаті української літератури він оповідав із почуттям безмежної закоханості, розгортав їхні повнокровні характеристики, сипав цитатами — пам'ять у нього була феноменальна! — переплітав з дотепами, тонким гумором... Це було дійсно щастя почути красну мову Миколи Зерова.

П.: Бували ви тоді на славній літературній дискусії в Києві?

В.: Ну, звичайно. На численних літературних вечорах можна було побачити й почути усіх літераторів, там були Зеров, Антоненко-Давидович, Г. Косинка, Є. Плужник, В. Підмогильний, Ю. Меженко, Я. Савченко, М. Рильський, А. Ніковський... Це був найцікавіший час з усього мого київського літературного досвіду. Кожен по-своєму, без директив партії й уряду, висловлював свою думку про шляхи розвитку української літератури... У величезній залі Всенародної бібліотеки, буквально нема де впасти маковому зерну, відбуваються словесні турніри, кожен промовець оригінально, красномовно й переконливо доводить опонентам свою глибоко продуману концепцію. А ти, сірий студенте, вибирай собі, що тобі до вподоби на цьому пишному літературному бенкеті. Символісти, футуристи, формалісти, неокласики, хвильовісти і навіть "енківщина"... а "на закуску" голобельний Борис Коваленко. Той періодив усіх і все своєю голоблею — важкими цитатами з Маркса, хоч з нього всі реготалися.

П.: Чи пригадуєте якісь цікаві епізоди з тих дискусій?

В.: Ось такий незабутній деталь. На другий день після гарячої дискусії у Всенародній бібліотеці Володимирською вулицею біля бордового університетського будинку йде Зеров, а назустріч йому — Коваленко. Зеров (що вчора поклав на обі лопатки Коваленка)

---

*Інститут народної освіти. — *Ред.*

по-джентлменському підняв капелюха "добре знайомому з учорашнього" і своєму ж таки студентові, а те мурмило й не відклонилося...

П.: Що залишилося у вашій пам'яті з тих часів, як провідна характеристична ознака громадської і літературної активності?

В.: Якщо коротко казати: порив, захоплення студентської молоді, що залляла Київ, бажання прилучитися до літературного і мистецького життя, всмоктати все те, що Київ може дати. Згадати б тільки концерти "Думки" Нестора Городовенка. Студентська молодь брала їх приступом. Бувало квитків уже нема, двері залі замкнені, концерт починається. То що? Спраглі культури студенти виламують двері і лавою впливаються в концертну залу. В такій лаві і я теж часом бувала.

Або ті літературні дискусії... Ось виходить публіка після таких герців і турнірів на вулицю зі Всенародної бібліотеки та розтікається гуртками в усіх напрямках. І в кожному гурті переживають, обсмуктують те все, що почули, погоджуються, не погоджуються, наводять свою критику...

Або й знаменний приїзд харківської групи письменників. Театр імени Шевченка був заповнений по вінця, люди мало що не висіли на канделябрах...

П.: Чи, крім зовнішніх, режимних впливів, були й інші, що додавали до піднесеної атмосфери?

В.: Вже згадувала я про "живу газету" з Антоненком-Давидовичем у центрі. А ще можна згадати, як перейменовували Київський університет на Інститут народної освіти і яка буча знялася на зборах студентів. Під гуки й крики Яків Качура виганяв Антоненка-Давидовича, що боронив традиційну назву; збори були зірвані і нічого не ухвалили... Пригадую також, як викидали з ІНО студентів третього курсу, Тодося Осьмачку та Григорія Косинку. На коридорних стінах у будинку висіли списки виключених після чергової чистки, а ззовні на університетській будівлі був розліплений сатиричний фейлетон *Вилітаючий балет* про цю саму подію (тоді саме в театрі йшла вистава *Літаючий балет*).

Ну, ще можна згадати про одну особливість тих років, — що могла б пройти непоміченою — дух висміювання. Всі висміювали всіх. Гартованці — плужан. Марсівці — гартованців і плужан. Молодняківці — всіх немолодняківців... Була ходяча самовпевненість: "ми" — найталановитіші, "вони" — партачі й графомани... "Олімпійці" не спускалися до початківців, вимагали від них відразу знання чужих мов і читання західньої літератури в оригіналі. Ото зайдуть Косяченко з Жигалком, такі самі початківці, як і я, і починають глузувати... Чим же вони видатніші? Чи тому що учні Зеро-

ва в Барішівці?.. А хто був мімозистої вдачі, то в такій атмосфері міг зів'янути...

Л.: Ви належали тоді до "Плуга"?

В.: Так, до київської філії, де головою був Самійло Щупак. Були там також Яків Качура, Юрій Будяк (Покос), Григорій Косяченко, Б. Брасюк, Коваленко, Антін Шмигельський, Віра Нечаївська. Пізніше прилучився Олександр Корнійчук, певно присланий за комсомольською рознарядкою, бо всі ми, крім Щупака, були безпартійні.

Л.: Як ви почувалися серед них?

В.: Друзів не було. Тримало мене в "Плузі" те, що не ті, що в "барабани б'ють", залучили мене до цієї спілки, а таки Сергій Пилипенко. Та не була я там на місці. Чому? На збори треба було приносити для читання, в пролетарському дусі витримані твори (наприклад, "Шалена вилазка клясового ворога" чи "Ударники соціалістичних ланів" тощо) або ж ідеологічно витримано критикувати, "висловлюватися" про інших. У мене ці пролетарські мотиви, насичені політикою з газет, ніяк не виходили, а моїх пару "поезій у прозі", на які я спромоглася, плужани зустріли жорстким глумом. Особливо старався Коваленко. То я й замовкла. Так складалося, що я там була наче зайва, хоч на недільні збори ходила, з упертої цікавості, спостерігачем.

Л.: Після ідеологічної критики ви вирішили знайти інакшу "реальність"?

В.: Так, виходом із задухи цієї "ідеологічної жуйки" стало моє ненаситне зацікавлення доісторичною людиною, шукання якоїсь іншої, окрім радянської, дійсності.

Л.: Чи твори про доісторичних людей вабили вас і раніше?

В.: О, ще з самого зарання мого читацького досвіду! Згадати б хоч повісті французького письменника Роні Старшого (Rosny-Aîné)... в цьому напрямі й пішло моє вдосконалення та розвиток. Вже в Києві, будучи студенткою першого курсу ІНО, літературно-лінгвістичного факультету, я ходила на засідання Археологічної комісії Академії Наук, де вперше почула про меандр на мамутовому іклі та про дивні фігурки палеолітичного поселення в Мізині. Побачила це все в оригіналі. Вчащала й на з'їзди Інституту археології, бувала на розкопах археолога Петра Курінного в самому Києві. А раз навіть напросилася до трипільської експедиції, бачила в натурі розкопане селище... Вже тоді я пробувала сили передавати в белетристичній обробці археологічні відкриття. Було друківано два мої нариси: про мустьєрського хлопчика, що жив 30 тисяч років тому, останки якого знайдено в Криму, про

трипільське селище на одному з київських узгір'їв...

Коли мене погромили і позбавили змоги працювати над українським словом, я у вільний від праці час ходила до Все-народної бібліотеки. Знайшла я тоді й працю Моргана про індіан Північної Америки, про тотемізм і про матріярхат, відшукала працю Дж. Фрейзера *Золота гілка* і праці про аборигенів Австралії, Африки, Гвінеї... та й взагалі про різних "дикунів" і їхні вірування. Знаючи українські звичаї, я відкрила для себе, що й мої предки в якійсь незглибній давнині проходили цей етап, а сліди його ще й досі живуть у звичаях.

Отож із жадобою вичитувала повідомлення археологів про розкопи на нашій землі, про перші початки дослідження Трипільської культури і праці Хвойки...

П.: І так дійшло до вашої повісті *Велике цабе*?

В.: Саме так! Це й був початок моєї довголітньої праці над повістю. Я знайшла своїх "примітивних родичів", царину, де не вимагалось "соцреалізму" та "ідеологічної витриманості". Ця царина нескінченна. Здійснюючи один задум, уже паралельно висновую нові парості, які потребують терплячої й копіткої (але приємної!) праці. Тоді виник *Родинний альбом*, де трактується саме тотемізм, що через нього перейшло все людство. А поруч уже виникла й *Благослови, Мату!* Побіжно утворився й *Золотий плуг*, бо вже багато скитського матеріялу перейшло перед очима... А коли стали ясніші й час та значення матріярхату в глибокій давнині, то треба було ще оформити *Минуле пливе в прийдешнє*. Стрічка розгортається далі. З'явився *Небесний змій*. Ще не сказано всього, що я хотіла б і могла б сказати. Особливо в світлі найновіших відкриттів у різних галузях.

П.: Крім вашого особистого зацікавлення в цій ділянці, ви, мабуть, вважаєте її також особливо важливою?

В.: Безумовно, дуже важливою. Хоч би тому, що попри всі катастрофи і катаклізми український народ, мої предки і я, не стали ні турками, ні німцями, ні якимись ноґаями, ні ляхами, ні москалями... Це справді загадка: як це воно сталося, що на велетенському просторі живе, хоч і порізаний на п'ять шматків, той самий народ, із тією самою мовою? Від Кубані до Закарпаття. Як знайти причину цієї таємниці? То, мабуть, заховано в дуже глибокому корені, що його не досягають усі оці знищення. Але як його розшукати?

П.: *Велике цабе* спопуляризувало серед читачів зацікавлення такою тематикою, а головню Трипільською культурою. Вам це мусить бути приємно, чи не так?

В.: Так, тепер, як "Трипільська культура" ввійшла вже в побут,

книжку включено в шкільну лектуру, а в кожній хаті є кераміка з мотивами цієї культури, — то щось про неї люди мусять вже й знати. І саме тому й виникла розповідь *Минуле пливе в прийдешнє. Золотогo плуга* давно вже нема — книжка розійшлася; це я вважаю підтвердженням, що люди цікавляться своїм минулим, могилами, скитами... Та є одначе й деякі непорозуміння. Чомусь декому хочеться вважати ті мої твори, матеріал для яких я беру з розкопів та етнографії, науковими працями. Навіть дехто на них посилається як на докази своїх "теорій"! Абож є люди, які з усієї сили пнуться довести, що мої твори, хоч і наукові, не науковою методою виготовлені... Очевидно такі "критики" виказують тільки свою безграмотність, бо вони не знають, сараки, що це особливий літературний жанр, дуже успішно розвинений у світовій літературі.

П.: Та, крім цієї тематики, у вас є незабутні інші твори: *Мана*, *Діти чумацького шляху*...

В.: Ви згадали *Ману*... Цю повість редактор журналу *Радянська література* П. Панч повернув мені з такою резолюцією: "Відхилити. Серцещипальний романс. Таких людей нема в радянській дійсності". А якраз перед тим мою вже надруковану повість *Вірус* (1940) радянська критика (Л. Смульсон, А. Фарбер та інші зі "школи" І. Стебуна) затаврувала як "наклеп на радянську дійсність". То чого мені чекати в цій "дійсності"? Непотрібна я тут людина, все моє непотрібне. Вже ніякої літературної роботи мені не бачити після цього другого розгрому. Вже не одну професію перепробувала я — і не йде, руки опадають! Крім праці над словом, нічого не йде, мучуся! То як це так? Я, дитина цієї землі, почуваю в собі великі поклади енергії, — і нема як її прикласти! Я — господар цієї землі — і парія! То чого мені тут бути? Якби я мала змогу працювати хоч перекладачем, хоч коректором... служити словом своєму народові... А так...

Стояла передо мною глуха стіна. Вибухла війна — стіна впала. Зразу ж у нескованій цензурою думці заворушилися два задуми. Перший — *Епізод із життя Європи Критської* — був закінчений у Києві. Але от роман *Діти гумацького шляху* — те, чого я не змогла б створити в "радянській дійсності" — пройшов тільки першу редакцію перших трьох томів, а четвертий визрівав ще тільки в зарисах. То ж мені залишався лишень один хід: скласти рукопис та нотатки в наплечник і шукати місця, де можна б цю працю закінчити...

П.: І ви щасливо докінчили цю працю, а також написали й видали стільки своїх інших творів! Бажаємо вам всього доброго у вашій дальшій творчій праці.

МИСТЕЦТВО

ПРОБУДЖЕННЯ ЄВИ?

Юрій Соловій

Останнім часом щораз частіше "відкриваємо" талановитих і цікавих українських мистців молодшої та наймолодшої генерацій (щось непомітно між ними критиків, мистецтвознавців та істориків мистецтва; якщо такі десь є — відгукніться, прошу!). Дарія Дорош є одним із таких відкриттів.

Виставки її праць відбуваються у відносно новій нью-йоркській мистецькій дільниці Соґо в кооперативній жіночій галерії. Цей факт — приналежність до жіночої галерії — викликає певні думки і деякі питання, які вже кілька років були спонукою жіночих акцій, динамічних дискусій і конфліктів.

В розмові з мисткинею Дарією Дорош плануємо порушити деякі питання, які стосуються до проблем "жіночого руху" в ділянці мистецтва. Щоб краще висвітлити нашу тему, до участі в цій розмові запрошено ще одну молоду мисткиню Дзвінку Орловську, відому читачам *Сучасности* з дописів на теми мистецтва.

Перед виникненням жіночого руху не було помітно галерій, які б спеціалізувалися в мистецтві виключно однієї статі — чи то жінок, чи чоловіків. Мистецтво якось знаходилося понад суспільно-побутовими справами і, навіть порушуючи суспільні проблеми, воно все таки стояло на п'єдесталі "мистецтва для мистецтва". Після "вибуху" жіночого опору помічаємо тенденцію, покищо підтримувану майже виключно жінками, розмежувати мистецтво на дві категорії — на мистецтво жінок і мистецтво чоловіків.

Соловій: Чи вашу приналежність до такого новотвору — галерії для мисткинь — спонукану і вмотивовану саме новою поставою і філософією, можна пояснити випадковістю та вигодою?

Дорош: Я познайомилася з феміністичним рухом у кінці 1960-их років. Це сталося після того, як я закінчила університет. Я тоді якраз вийшла заміж, і тут мене почало непокоїти збереження своєї незалежної ідентичності. Я була свідома того, що моє нове місце як жінки у нашій спільноті зведене до дуже обмеженої ролі, у яку я не вірила і якої я не створила. Моя участь разом з моїми приятелями у феміністичних зустрічах і протестах підтверджували спільність жіночих проблем, які виринали завжди, коли

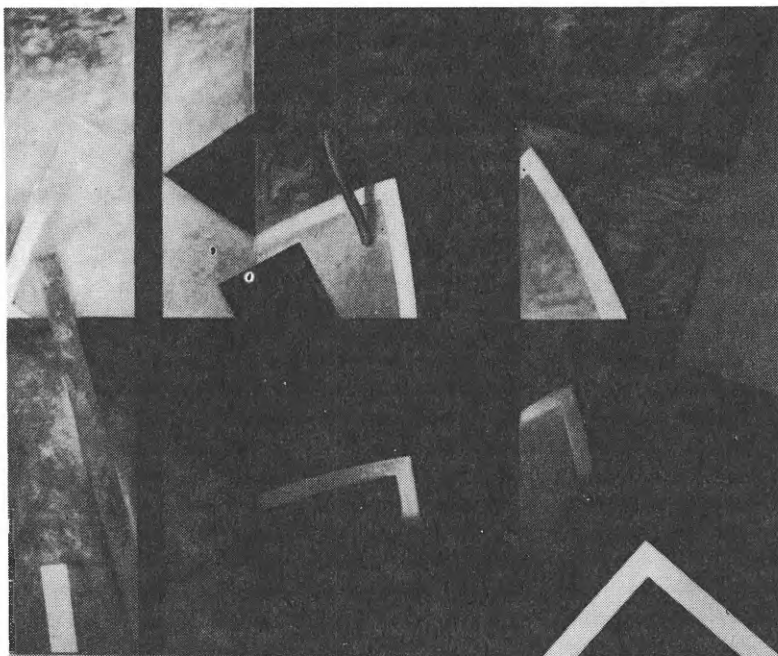
жінки цікавилися своїм місцем у суспільстві. 1972 року дві мисткині Барбара Закер (Barbara Zucker) і Сузан Вілліамс (Susan Williams) вирішили створити жіночу мистецьку кооперативну галерію. Я була однією з двадцяти жінок, запрошених взяти участь. Це рішення мало для мене велике значення, бо я не думала так скоро показувати свої праці або вирізнитися як жінка-мистець. Проте, зустріч з цією групою і оглядини діяпозитивів з праць її членів зробили на мене велике враження і я була збуджена кинутим викликом.

Орловська: Потреба існування галерії, яка показувала б виключно мистецтво жінок, залежить від того, чи така галерія вирішить здобувати собі визнання як "феміністична" галерія, чи як "жіноча". Спочатку феміністичні галерії були важливі тому, що вони підтримували жінок як професійних мистців і одночасно звертали увагу на емоційні й психологічні моменти, притаманні тільки жінкам. З другого боку, жіночі галерії можуть зовсім не виставляти феміністичного мистецтва, а називатися так тільки тому, що її основоположниками були мистці, які, між іншим, були жінками. Я думаю, оскільки щораз частіше жінки-мистці заступлені в професійних галеріях, зникає потреба відокремлених колективів. "Феміністичне мистецтво" вже давно здобуло собі визнання як специфічна течія, а затяжна, непотрібна ізоляція може тільки створювати конфлікти, що впливають з чужих мистецтву протиріч і може сприяти слабкішим мистцям, які ховаються за прапором фемінізму.

Соловій: В минулому жінки не виявляли активного зацікавлення мистецькою професією, її проблемами і фронтами; хоч в біжучому сторіччі були вже деякі винятки. Новий стан Єви — стан пробудження — в цій галузі життя (культури) стає новим фактом в другій половині 20 ст. Тому, як це взагалі характеризує нові тенденції і процеси у мистецтві, цей новий феномен сприймають флегматично, зі застереженням і, як нас інформують (з жіночих джерел), вороже. Це провокує ідеологів і провідників жіночого руху на гострі закиди і обвинувачення на адресу чоловіків, мовляв, "живемо в чоловічому світі з чоловічою культурою, куди не допускають жінок, які творять жіноче мистецтво; музеї та галерії приймають лише таких мисткинь, які зуміли пристосуватися до напрямів і стилів, створених мужчинами-мистцями". Отже, чим на вашу думку, різниться жіноче мистецтво від чоловічого?

Орловська: Якщо підійти до цього питання з ідеалістичних позицій, можна припускати, що такої різниці не існує. На жаль, як би

Дарія Дорош, *Число 41* (олія, 52" x 60")

ми того не хотіли, на ділі так воно не є. Жінки все ще пов'язані й мають тенденцію творити декоративне мистецтво, яке більш орієнтується на зорове сприйняття. Це частинно завдяки культурній і соціальній дефініції категорій "жіночого" і "чоловічого" і частинно завдяки ще приголомшливій відсутності самодовір'я серед жіноцтва, що не дозволяє працювати в інтелектуальному об'ємі. Фемінізм — це єдина найбільш підтримувана мистецька течія серед жіноцтва через її увагу до фізіологічних і психологічних питань, які цікавлять жінок, через той особистий, надзвичайно експресивний характер робіт, які своєю естетичною спрямованістю виходять за рамки зорового сприймання. З цього погляду фемінізм можна розглядати як одну з галузей мистецтва концепцій. Фактично успішність кожної мистецької праці залежить від сили концепції, з якої вона зароджується, незалежно від того, чи мистець є мужчиною, чи жінкою.

Виставка "Жінка в американській архітектурі з історичної та сучасної перспективи", яка відбулася в Бруклінському музеї ще

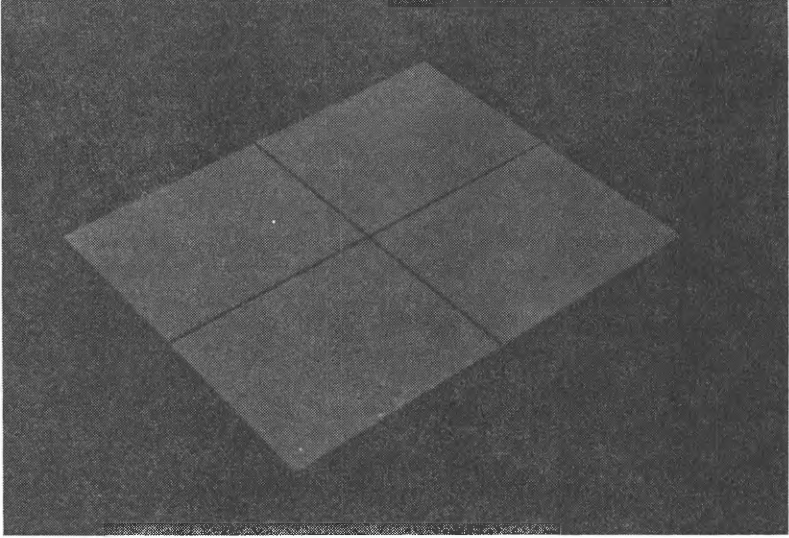
весною 1977 року, підсумовувала наші знання про жіночі концепції простору, доказуючи, що жінки мають практичніше відчуття у проектуванні, особливо в площині домашнього простору і обладнання. Свідомість цього може мати поважні наслідки, а у даному випадку може викликати початок відродження повернення до соціальних і культурних питань в архітектурі.

Соловій: Чи мисткині Модерсон-Бекер (Moderson-Becker), Коллвіц (Kollwitz), Делоне-Терк (Delaunay-Terk), Гончарова, Попова, Екстер, О'Кіф (O'Keeffe), Гепворт (Hepworth), Невелсон (Nevelson), які вже стали "історичними поняттями" в новітньому мистецтві, не є "жіночими", через що їм, власне, і пощастило потрапити до числа "безсмертних"?

Орловська: Я не вважаю цих мисткинь феміністками, бо вони не відмежували своєї творчості, задля гонитви за специфічно жіночими проблемами в опанованому чоловіками світі, від загальної інтелектуальної діяльності свого часу. Вони радше практично використовували жіночі ідеали, чим забезпечили собі великий успіх. Зі згаданих мисткинь фльорові й органічні абстракції Джорджії О'Кіф, часто хибно інтерпретують як ранні феміністичні праці — завдяки їхнім дуже сенсуальним властивостям, які наводять на думку жіночу анатомію.

Соловій: Чимало сучасних мисткинь перейшли у сфери мистецтва, знову ж таки відкриті, здається, мистцями чоловічого року (виникнення рухів в новітньому мистецтві, про які тут буде мова, часом збігається з постанням жіночого руху в мистецтві: питання про місце виникнення цих двох історичних дійсностей не має тут першорядне значення) — мистецтво (авто)біографічної документації, мистецтво побутовості (behaviorism), мистецтво тіла (body-art), останнє — царина, де мистці обох статей мучать себе огнем, бритвами-ножами, стравою (до перенасичення-захворювання), невигодами і небезпеками (життя). На цій платформі жінки-мисткині бажають позбутися різних — насамперед пов'язаних з їхньою статтю — табу. Це веде часто в архаїчну еротичку тіла і уяви — крайню маніфестацію жіночої природи і досвіду кольорами губної помади і кольорами статі (менструальна кров). Жінки в нашій цивілізації вважалися "непорочними (наївними) дівами" — звідки виникає питання: чим пояснити такий високий "темперамент" ферменту жіночого авангарду, часом на межі вульгаризму, — наприклад, *Червоний прапор* Джуді Чікаго (Judy Chicago): фото долішньої половини (голої) авторки, коли вона виймає закривавлений тампон?

Орловська: Більшість соціальних або політичних проблем ви-

Дзвінка Орловська, *Без назви* (шкло, 20" x 24")

ходить на поверхню завдяки всіляким революціям. Жінки були змушені повстати проти соціальних спільнот, що спонукували їх взяти на себе ролі домашніх господинь і непорочних дівчат, ще задовго перед тим, як їх, як мистців, могли поважно сприймати глядачі і покупці мистецтва. Тому феміністичі прояви часто виявлялися (і далі виявляються) крізь статеві й психологічні теми, що ставлять віч-на-віч боязнь і пристрасті, яких до цього часу придушувано, перекручувано й яких неправильно розуміли. Нам казали вважати доконаним фактом те, що колись вважалось вульгарним. Дадаїзм показав нам, як елемент несподіванки і враження може викликати успішний відгук, а Джозеф Бейос (Joseph Beuys) навчив, як дослідями над собою можна "лікувати" суспільство. Я відчуваю, що фемінізм знайшов своє місце саме поміж цими двома феноменами.

Дорош [її відповідь на попередні питання]: У ще зовсім новому каталозі до виставки *Жінки-мистці 1550-1950*, складеному Анн Сатерланд Гарріс (Ann Sutherland Harris) і Ліндою Ночлін (Linda Nochlin), можна знайти широкую документацію про зусилля і досягнення жінок-мистців упродовж 400-річного періоду. Поява жінок, які виявили бажання зробити мистецтво своєю професією, не є жадною несподіванкою, але тільки тому, що вони є жінки, їх-

ній вибір цієї професії був складним і недоцінюваним. Поява жінок в мистецтві тісно пов'язана з повільним ростом справедливішого світу в наш історичний період. Жінки були приневолені змагатися за свої права і рівність на всіх відтинках життя, включно з освітою, політикою і економікою. Нетяжко пояснити собі, чому жінки-мистці шукають самовизначення поза ролю, яку призначили їм чоловіки. Найважливішим в питанні, чим жіноче мистецтво різниться від чоловічого, є те, що воно зроблене жінками.

Впродовж останніх 400 років чимало обдарованих, загальновизнаних жінок-мистців, навіть таких, що змогли добитися матеріального успіху, зуміло вибитися завдяки своїм індивідуальним зусиллям, але все це вони досягли не шляхом підтримки суспільних установ свого часу, не кажучи вже про те, скільки залишилося менш щасливих жінок, які не змогли добитися цього. Думка, що жінка незацікавлена у формуванні культури і не має потрібних для цього відповідних інтелектуальних здібностей, хібащо за допомогою материнства, є чоловічою вигадкою. Феміністичний рух кинув виклик цим мітам, з наміром надати жінкам рівні можливості розвитку і вжитку своїх талантів. Що робить окрема особа з собою — це її власна справа, але що робить суспільство — за це ми всі маємо відповідати.

Соловій: Окреме питання до вас [Орловської]. На думку нашої співрозмовниці Дарії Дорош, сам факт жіночого авторства вистачає для творення і визначення жіночого мистецтва. Лусі Р. Ліппард в книжці *Від центру*¹ натякає на специфічні якості, які постійно вириваються в жіночому мистецтві — центральний фокус, круглі форми, внутрішній простір, м'якість, нашаровування і серпанок, вікно-отвір, автобіографічність, частини (спідньої) гардероби (включно з рожевим кольором, якого жінки до виникнення жіночого руху явно уникали, боячися і стидаячися бути жіночими). Перераховуючи ці якості,² вона якось собі суперечить — з одного боку, одноманітне згущення і рівномірна фактура поверхні з нахилом до повторювання і з пристрасною увагою до деталей, з другого — вона відмічає свободу й гнучкість загального трактування.

Ви, Дзвінко, в попередній відповіді згадуєте ідеологічну програму і мету жінок-активісток. Отже, чи ви не вважаєте, що погляди (і надії) Ліппард відкрити специфічні неповторні риси жіночого в мистецтві виправдані, аджеж не всі згадані елементи, "жіночі" еле-

---

1. Lucy R. Lippard. *From the Center* (Нью-Йорк: E. P. Dutton & Co., Inc.), 1976.

2. Там таки, стор. 49.

менти, можна зауважити в мистецтві чоловіків, наприклад, центральний фокус в *Присвяті квадратів* Алберса, круглі форми от хоч би в Родченка, вікна-отвори в Маргріта, квіти в Моне (і взагалі в імпресіоністів), тварини в Марка, рівномірна фактура і одномаїтне згущення в розливах Поллока, пастилеві кольори Оліцького (і знов у імпресіоністів), замилування деталями в Олбрита? Чи ви не думаєте, що автобіографічність також поширена між сучасним чоловічим авангардом?

Правда, ні чоловіки, ні жінки не є створені на 100% за стандартами своєї статі. Тим більше, думаю, важко відповісти на це питання, особливо визначити статеві елементи, що вони не є біологічного походження. Але слово за вами.

Орловська: На мою думку, поминаючи те, що Ліппард намагалася вичислити наочні прикмети феміністичного мистецтва, вона не була певною, чи можна виправдати цю течію в контексті нового або еклектичного стилю. Не забуваймо, що згадана публікація має вже вісім років і більшість чільних жінок-мистців Джеккі Віндзор (Jackie Windsor), Мей Міс (May Miss), Аліс Ейкок (Alice Ayscock) й інші, встигли розвинути надзвичайно індивідуальні стилі, які мені дуже важко обмежити невизрадною категорією "фемінізму". Я здогадуюся, про що вже раніше згадувала, що новаторство у феміністичному мистецтві це висвітлення соціальних турбот, від яких жінки, на мою думку, покищо не в силі відійти. Тому вони звертають надто велику увагу на статеве пригноблення і розладнання — що можна виправдати концептуально, але від чого страждає зорове сприйняття. Тому відчувається потреба складання якогось маніфесту — навіть вже після dokonаного факту.

Як ви влучно зауважили, зі згаданими різними елементами в мистецтві експериментували і далі експериментують багато разів, добре, що мистецтво є процесом, в якому можна одночасно дивитися назад і вперед. Жінки потребують відчуття історії — якогось накопичення вартостей, з яких можна було б починати; наприклад, не можна мати "постфемінізму", не визначивши раніше, що являє собою "фемінізм" — так само, як не могло бути неокласицизму без клясицизму або постімпресіонізму без імпресіонізму. Тепер назріває питання, чи жінки забажають продовжувати розвиток феміністичного мистецтва для феміністичної аудиторії (суспільства), а якщо ні, чи їхні праці увійдуть в чоловічий мистецький світ.

Соловій: Яка з мисткинь світової ваги заслуговує на особливу увагу і чому?

Дорош: З мистців минулого сторіччя можна вирізнити Мері

Кассатт (Mary Cassatt) або Джорджію О'Кіф, які виплекали сильну індивідуальну творчість і здобули визнання в мистецькому середовищі. Одначе, лише приблизно в останнє десятиріччя участь жінок в мистецькому світі зросла до поважних розмірів, потрібних для виникнення нових мистецьких течій. Мисткині потребують мати соціальний контекст, в якому можна плекати власний мистецький ґрунт. Під сучасну пору в Нью-Йорку перебувають сотні жінок-мистців, які розбудовують потрібну для професійної праці мережу. Це має винятково істотне значення для виховання і заохоти молодшого покоління жінок-мистців. Хоч тепер уже можна назвати багато добрих сучасних жінок-мистців, які займаються експериментальним і своєрідним мистецтвом — тільки час покаже, який слід вони зуміють залишити в мистецтві.

Орловська: З жінок-мистців, які, як я здогадуюся, лишать свій слід на міжнародній мистецькій сцені, відразу ж мені приходить на думку скульптури-конструкції Ейкок, хоч не треба забувати — вона не є мисткинею-феміністкою і тому значення її творчості не обмежене виключно жіночою аудиторією.

Поперше, її праці важливі тим, що спираються на архітектурний об'єм і масу, з наміром у той самий час і розв'язати, і заплутати форму. Не знаючи на те, що сама Ейкок не працює над архітектурою в поточному її розумінні, але над її абстракцією вона піддає сумніву її форми — вікна, двері, сходи тощо — і психологічні враження, викликані ставленням до спотворених загальноприйнятих вимірів і пропорцій. Наприклад, у глядача викликає розлад скульптура-конструкція *Дерев'яні хижі на ходулях і платформі* (1976), у якій три сходові клітки і подібні до дерев конструкції двох хиж розглядаються як окремі елементи, між якими немає ніякого взаємопов'язання, чим порушується наша уява про споріднення мешканця з житлом, до якого ми звикли. Наближення мистецтва до архітектури загалом — це напрям, яким піде мистецтво, особливо помітним буде це у вісімдесяті роки, коли мистецтво намагатиметься повернути до консервативнішого постмодернізму.

Подруге, праці Ейкок важливі тим, що вони наводять приклад успішної рівноваги особистого з емоційним і концепційно дуже абстрактного. Щоправда, вона надто надхненна досвідом з кімнатами з своїх дитячих літ — нічні примари про горище тощо, — як також владою символів обрядових місць — *Вогняні ями* (1976), — одначе її зацікавлення самодослідженням не заважає конечній здоровій якості її праць — чого, на жаль, обмаль у творчості багатьох мистців концепцій, включно з феміністками.

Соловій: Дотепер ви відповідали на поставлені питання, але

може, для завершення розмови бажаєте зробити заяву на обговорювану тему?

Орловська: Ні, жадної заяви я не бажаю давати.

Дорош: Я також ні.

Обговорюючи творчі й мистецькі аспекти жіночого (визвольного) руху, ми не торкнулися інших актуальних проблем, які хвилюють сучасних жінок, як наприклад, соціально-політичне і економічне становище сучасної жінки в світі, її еротика і здійснення, її місце в Церкві й збройних формаціях. Донедавна ми дивилися на це питання в рамках довжелезної традиції: чоловікові — "фізично сильнішому" — судилася роля мисливця — жінці — материнство і родинне вогнище. Певні сучасні наукові маніпуляції в ділянці материнства і новітні професії, де не потрібно "фізичної сили", захитали цю структуру, відкриваючи нові можливості для дискусії і, у висліді, нові суспільні конфігурації.

Хоч щойно згадані аспекти є важливі з прикладного погляду, нас більше інтригує твердження піонерів цього руху про жіночу душу, жіночу суть, що неконечно відповідає відомим наличкам ласкавости, сентиментальности, спонтанности, потоку сліз тощо. Поважно ніхто не мав сумнівів — хіба "Доктор Серафікус" — у жіночій анатомії і функції цієї анатомії; поважно мало хто сумнівався у правдивості "жіночого світу", тобто світу відчутого і сприйнятого крізь призму жіночої природи і досвіду. Нам кажуть, що наступні мисткині в своїй праці переступлять порог цього світу; маленьким звітом про деяких з них кінчаємо, але не вичерпуємо цю розмову.

ОБРАЗИ, ТЕМИ, ІДЕЇ, МОТИВИ, КОЛЬОРИ, ФАКТУРА

Деякі критики відмічають в мистецтві жінок концептуальне і реалістичне відображення такого жіночого досвіду, як еротика, роди, материнство, оргазм, менструація, гвалтування, домашній вогонь і устаткування, вікна-отвори (теж анатомічні), автобіографія, родина, приятелі-дружба; плякатно-політичний зміст і теми; поворот до зацікавлення матеріалами і кольорами, які ігнорувалися з огляду на їхню жіночість; метафізична далекосяжна символіка, якою деякі мисткині намагаються відтворити жіночу долю та історію, наприклад, відокремлення-ізоляція, засоромлення, тиск, бар'єри, обмеження, а, з другого боку, розквіт і ріст, гладкість і м'якість, особливості (жіночої шкури); жіночі ремесла: вишивання, шиття, гаптування, ткацтво, гончарство-кераміка; предмети жіночого вжитку: фартух, дзеркало, ліжко, ляльки, губна помада, страва; емблематика: пасма світла—голосів—співу, плями—плям-

лення, яйце—насіння; ласка—самопожертва—приємність; ляк—заздрість—заперечення; внутрішній простір, який приймає і оточує.

ІМЕНА (НЕВИЧЕРПАНІ) Й ІЛЮСТРАЦІЇ (ПИСЕМНІ)

Насамперед еротика

Люїз Буржуа (Louise Bourgeois), Сінтія Карлсон (Cynthia Carlson), Джуді Чікаго, Яої Кусамі (Yayoi Kusama), Джоен Ленард (Joanne Leonard), Івонн Рейнер (Yvonne Rainer), Джовн Земмел (Joan Semmel), Пола Тевінс (Paula Tavins), Ганна Вілкі (Hannah Wilke) різними засобами (малярство, скульптура, фотографія, відео, дійство) творять сильне еротичне відчуття шляхом представлення (еротичної) анатомії, (еротичних) контактів або (еротичних) біологічних процесів (пологи, материнство, менструація, еротичне самозадоволення і тому подібне).

Мисткині, зайняті своїм жіночим оточенням і його зображенням

Мюріел Кастаніс (Muriel Castanis) робить з матерії предмети домашнього побуту (білля, убрання, обруси і взагалі ціле домашнє устаткування), невід'ємні атрибути "жіночої долі".

Дженет Фіш (Janet Fish) відтворює куховарські продукти, спаковані в папері або в скляному посуді і акуратно розставлені на полицях.

Сільвія Менголд (Sylvia Mangold) малює порожні (за винятком дзеркал) кімнати з акцентом на дерев'яні наводковані підлоги, з дзеркалом біля стіни, в якому відбивається проєкція протилежної стіни або кута.

Джуді Отт (Judy Ott) — темою її праць є м'ясо і торти, які мигають крізь... космічні простори.

Ґрейс Семберґ (Grace Samburg) теж (як Менголд) зацікавлена символікою підлоги, але коли остання малює шари і суки своїх підлог, то Семберґ малює сучасну підлогу, покриту лінолом, із зразками продуктів для чищення на ній.

Марджорі Страйдер (Marjorie Strider) творить скульптурно-динамічний рух (тісто на дріжджах), форм, витиснених з об'єктів (наприклад, з "еротично" розкорячених мітел).

Мієрл Ледерман Юкеліс (Mierle Laderman Ukeles) виконує власний сценарій дійства: в громадських установах (музеї) займається "жіночою" домашньою працею (наприклад, миє підлоги), бо тут зміст призначення (людини) "в динамічній зміні — виконуючи свою роботу, прямуємо до смерті". Ще інша, оптимістична

девiза її дiяння: "збереження (людського) племена в системi захисту i рiвноваги".

Самоперемiна

Еленор Антiн (Elenor Antin) в *Рiзьба: традицiйна скульптура* 144-ома знiмками документує втрату (своєї) ваги — десятиох фунтiв протягом 36 днiв; авторка фотографувала себе очевидно без одeжi; Антiн пояснює: "Загальноприйнята основа самовизначення — стаття, талант, час i простiр — є тиранським обмеженням моєї свободи вибору".

Джеки Еппл (Jacki Appel) i Марта Вiлсон (Marta Wilson) засобами губної помади, одeжi, зачiски, виразу обличчя переходили процеси перемiни, реєструючи погляди знайомих на це, творячи "новi форми автопортрета".

Едрiен Пайпер (Adrian Piper) з'являлася мiж людьми в пiдземцi в одeжi, яку вона мочила в коктейлi з риб'ячого трану, вина, яєць i молока, або в Метрополiтальному музеї в Нью-Йорку в одeжi, зробленiй з надутих бальонiв, видуваючи з губ гумовi бульбашки i залишаючи залишки гуми з цих бульбашок на своєму обличчi — в iм'я творення мистецтва не в iзоляцiї, а посеред люду, в iм'я жiночого визволення i протесту проти суспiльства, в якому жiнка є тiльки "естетичним об'єктом".

Нутро-зовнiшнiсть: проблема формального взаємопов'язання просторiв

Мерi Мiсс творить об'єкти в краєвидi з легкою утилитарною характеристикою, одначе, вони не мають утилитарного призначення; Мiсс покладається на особистий досвiд з практичними об'єктами (наприклад, плоти), але чи це "плоти-бар'єри" (з округлими вирiзами-отворами) чи "студнi" — критики (жiнки) вбачають у цьому паралелi з жiночою (статевою) анатомiєю.

Джеки Вiнзор — її мистецтво мускулясте, де процес, вага i формат вiдiграють першорядну ролю, наприклад, величезнi грати з необробленого дерева, перев'язанi на перехрестях величезними гудзями з клоччя, яке вона здобуває з грубих мореплавських линв мозольним процесом розплетування, або великi простi геометричнi форми (з вирiзами по серединi) зi збитої i наверстованої дикти, або шарфою з клоччя, горизонтально пов'язане в оберемки дерева... В останньому прикладi мисткиня наближається до природи, роблячи тут "малi поправки".

Жіноче "мистецтво для мистецтва"

Ганне Дарбовен (Hanne Darboven) "пише-складає" книжки з "записаних" ручно сторінок, безперервно — від рубця до рубця — повторювані й сполучені закарлючки, що нагадують нашу букву "ш", або зі сторінок арифметичних форм і формацій.

Гелен Демотт (Helen DeMott) реєструє рухи і структуру поверхні води моря, що в її малярстві перетворюється в клітинно-орнаментально-абстрактний взір.

Зацікавлення Ненсі Грейвз (Nancy Graves) ведуть її в далекі з погляду часу і простору віддалі: передісторія, знімки з зображенням супутників і ракет і просторові мапи, перетворені в малярство, з сильним відчуттям сучасного новаторського мистецтва і з великим досвідом у ньому.

Ева Гесс (Eva Hesse) померла від наросту на мозку на 34-ому році життя; вона творила в дусі свого часу — серіялізму-мінімалізму, але коли для серіялістів — головне це платформа для творення цікавих естетичних ребусів та іграшок (іграшковість є і була постійною частиною творчого механізму природи, частиною мистецтва), Гесс вважала: "Якщо щось є змістовним, то можливо воно змістовніше, коли повторене десять разів. Це не тільки естетичний вибір. Якщо щось є абсурдне, то повторюване, воно стає перебільшеним, абсурднішим".

Мішел Стюарт (Michelle Stuart) "обробляє" папір "духом (певного) місця", що полягає в творенні фактури поверхні (паперу) ударами каменя з додатком натурально здобутих кольорів (земля-глина) на точно окресленому терені-області.

Ці (вибрані) описи необов'язково характеризують працю названих мисткинь, так само як і погляди дослідників і критиків того часу могли зазнати — в сучасному темпі — рішучих змін, хоч в недавньому минулому це мистецтво вважалося типово жіночим.

ВАРІЯЦІЇ СЕМЮЕЛА БЕККЕТА В ТЕМНІЙ СИМФОНІЇ НІЦОТИ

Богдан Бойчук

Семюел Беккет переходить ще одне відродження в Нью-Йорку. Приблизно рік тому в театрі Гаролда Клуурмена на 42-й вулиці Алан Шнайдер (сьогодні вже покійний — він несподівано помер в Лондоні від серцевого приступу) поставив три його нові одноактівки: *Огайо експромпт*, *Катастрофа* та *Що, де?* А в лютому 1984 р. той самий режисер Шнайдер поставив дві одноактівки й читання однієї новелі Беккета під загальною назвою *Колисанка* в новоствореному театрі Семюела Беккета (якраз через стіну від театру Гаролда Клуурмена). Але насправді Беккет ніколи надовго не сходив з американської сцени, як і не сходив із світової.

Починаючи від першої постановки *Кінцева гра (Endgame)* 1958 р., де двоє старих сидять і говорять у баньках для сміття, і кінчаючи останніми постановками в Нью-Йорку, основна візія Беккета не змінилася. Вона, радше, звузилася, поглибилася і стала ще темнішою. Коли в *Чекаючи на Годо* відображений ще трохи ширший кут життя з ознаками невиразної надії й вичікуванням, то чимраз далі, а особливо в останніх одноактівках, світло рампи часто виловлює з темряви тільки обличчя й обриси однієї людини, яка вже відійшла або відходить і наполегливо знов і знов повторює історію свого життя, яким би безнадійним те життя не було.

Драматична візія Беккета ефемерна, оголена до сутності, монотонна, але в той же час елегійна, — це наче поезія темних людських емоцій у звуженому світі, де єдиною реальністю, як у Демокріта, є *ніщо*. Але найдивнішим є те, що Беккет зумів у цій безвихідній вузькості створити абсолютно новий театр і вирости в найбільшу і найвпливовішу драматургійну постать другої половини двадцятого століття.

В раніше поставлених трьох одноактівках в театрі Гаролда Клуурмена є хоч цікавий і рідкісний відхил Беккета, можна сказати, в сферу політики. Вистава починається характеристичною для Беккета одноактівкою *Огайо експромпт*, де двоє сиво-

---

Семюел Беккет, драматург і прозаїк, народився в Ірландії 1906 р. Почав жити і творити у Франції ще перед Другою світовою війною, дістав нагороду Нобеля 1969 р.

волосих близнюків сидять нерухомо за столиком, один читає з книги мертвих, а другий слухає. Упродовж усього читання нічого не міняється — ні поза, ні вираз облич, ні інтонація голосу. Але якимсь магічним способом драматург і режисер творять емоційно напружену атмосферу, де найменший порух руки, яка перегортає сторінку книги, електризує глядача, наче сталося щось незвичайне. В другій одноактівці *Катастрофа* на постаменті стоїть людина, наче скульптура, а безоглядний апаратчик тероризує жінку, щоб формувала ту людину на постаменті за його бажанням. І та людина, згідно з одержаними інструкціями, міняє свій вид, риси і характер, щоб імпонувати масам. Це "найполітичніша" (а насправді глибоколюдяна) п'єса Беккета і найдинамічніша (звичайно релятивно, в контексті світу Беккета). Ця п'єса є прямо винятком в доробку Беккета, — тяжко навіть збагнути, як і чому вона постала. Третя одноактівка *Що, де?* теж має політичні імплікації, де одна постать допитує трьох, які вириваються з темряви і зникають, а під кінець допитує себе.

Тепер можна перейти до основної теми, тобто до вистави *Колисанка* в новоствореному театрі Семюела Беккета. Коли глядач вступає до того театру, його відразу вражає беккетівський стиль його: довга вузька зала, сірий килим на долівці, сірі стіни, сіра стеля, а перед сценою суцільно чорна завіса. Все це наче закрита домовина.

Всі ролі в постановці *Колисанка* виконувала відома англійська актриса Біллі Вайтлов (Billie Whitelaw), яка перед тим грала в цілій низці Беккетових п'єс, наприклад, у *Грі*, де сиділа нерухомо в урні, чи в *Щасливих днях*, де була закрита по шию в пісок, чи в *Не я*, де виднілися тільки її уста. Біллі Вайтлов мала теж нагоду грати 1964 р. в п'єсах, які ставив сам Беккет в Лондоні, а сьогодні вона вважається найкращою беккетівською актрисою, в тому сенсі, в якому існують шекспірівські актриси чи актори.

Першою точкою програми було читання новелі *Досить*. Ясно-волоса актриса в білій блюзі вийшла, тримаючи в руці копію новелі в ясносиній обгортці, і, звертаючися до публіки, почала: "Ця обкладинка буде найвеселішою частиною нашої програми". Маючи справу з Беккетом, інакше і не могло бути. Саме читання новелі не внесло ніяких особливостей. Актриса почала з читання, може, тому, щоб унаочнити майстерність свого акторського перевтілення, бо вже в наступній одноактівці *Звук кроків* (*Footfalls*) — її можна теж перекласти як *Тупцювання* — ця актриса перетворюється в стару згорблену жінку, з жовтоблідим обличчям, вдягнену в якусь ясну, ніби прозору, зібгану в складки сукню, що творить враження ефемерности. Коли Беккета спитали, чи ця жінка

Біллі Вайтлов у *Колисанці*

Біллі Вайтлов у ролі Біллі Вайтлов

мертва, він відповів: "Не мертва, але й не присутня". Вона тупцює в вузькій смузі світла, говорячи з неприсутньою матір'ю, а кругом неї — суцільна темрява; кілька кроків в один бік, кілька кроків у другий. Голос матері приходить з-за сцени, наче з-під землі. Мати весь час жалує, що привела дочку на світ. Дочка, сама, мов мерць, наче проходить свій власний останній ритуал.

В третій п'єсі *Колисанка* та сама актриса в ролі ще старшої жінки; вона, вдягнена в чорне, сидить у кріслі й колишеться. Її обличчя тут, мов смертна маска, біле. Колишучися, вона прислухається до свого власного голосу, який доноситься з-за сцени і розповідає про її кінець. Стара тільки в одному місці рефреноно впадає в унісон зі своїм голосом і весь час вимагає: ще, ще, ще, — щоб голос цей ще і ще монотонно повторював ту саму версію. Вкінці голос стихає, колисання зупиняється, жінка нерухомо застигає на місці. Її обличчя перетворюється в чашку мертвяка, потім лагідніше в білості.

Ця п'єса дечим перекликається з давнішою одноактвкою *Остання стрічка Краппа*, де старий слухає свій голос молодих часів, набраний на магнітофонну стрічку. Коли ж в *Останній стрічці Краппа* існувало ще минуле, яке мало деякі захопиви ознаки життєвості, то в *Тупцюванні* і *Колисанці* нема нічого, тільки кінець, тільки тиша і темрява, тільки процес переходу в тишу і темряву. Ранній Беккет, хоч бачив ніщоту як реальність, протиставляв ще цій ніщоті деякі проблиски ілюзорної надії або якусь мінімальну дію людини. Пізній Беккет приймає *ніщо* як остаточну сутність.

Американське Postscriptum. Останню найвищу літературну нагороду в Америці — Пуліцера — дістала п'єса *Глендеррі Глен Росс* Дейвіда Мамета, якого, поряд з Семом Шеппардом, вважають найкращим американським драматургом.

П'єса *Глендеррі Глен Росс* була теж номінована "Гуртком нью-йоркських критиків" як найкраща постановка сезону 1983-84 р. Перу Мамета належать ще такі п'єси: *Американський буйвіл*, *Життя в театрі*, *Ліс*, *Сексуальні збочення в Чикаго*, *Водяна машина* та інші. Остання його п'єса зводиться до обговорення між шістьма персонажами-продавцями, як обшархувати своїх покупців, працедавців та один одного, щоб досягнути єдиної і всепоглинальної мети — доляра. Атмосфера рутинно-реалістична, якщо не натуралістична. Нема в усій п'єсі ні проблеску якоїсь оригінальності чи глибини. Тут ідеться тільки про те, щоб кожних кілька хвилин сказати щось пікантне чи гумористичне і втримати таким чином зацікавлення глядача, який теж платить доляр чи радше 30-40 долярів, за які хоче дістати розвагу.

Без сумніву Мамет відобразив типову американську людину, яка молиться єдиному зеленому богу — доляру. І що з того? Драматургія не є прямою відбиткою дійсності, а театр не є баняком для прання буденностей. І нова плеяда "найкращих" американських драматургів свідчить лише про те, як низько впала американська драматургія.

Такий зворот до сирого реалізму в театрі не має ні глибини, ні візійності. Замість заторкнути глядача в глибині, в корені, він лише шокує його жорстокостями, патологічними вівісекціями або родинними конфліктами. Це театр, який нікуди не йде.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

НАЙВИДАТНІШИЙ ІСТОРИК УКРАЇНИ МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

(У 50-ліття смерти: 1934-1984)

Любомир Винар

Написання суцільної історії України рано, ще в київських часах, стало моєю задушевною гадкою, до певної міри, питанням честі своєї й свого покоління... Сю роботу я уважав задачею свого життя.

М. Грушевський, *Автобіографія*, Київ, 1926 (стор. 15).

Але Грушевський залишив велику і страшну для ворогів українства спадщину. Це *Історія України-Руси* Грушевського, камінь краеугольний української історіографії... Це його схема українського процесу. Це його історична ідея України — синтеза нашої історії й перспектива нашого майбутнього...

О. Оглоблин, "М. Грушевський і українське національне відродження", *Український історик* 1964, 2-3.

25 листопада 1984 року минає 50 років з дня смерти Михайла Сергійовича Грушевського, найвидатнішого історика України, провідного організатора українського наукового життя і видатного суспільно-політичного діяча. Діяльність і творчість Михайла Сергійовича творять цілу епоху в інтелектуальному, науковому і національно-культурному розвитку нової України. Він, побіч Тараса Шевченка і Івана Франка — цієї "всеукраїнської трійці" національно-державного відродження української нації — належить до унікальних і найвизначніших постатей в історії України.

Відзначення 50-ліття смерти Грушевського випадає на час, коли українська нація, як і за його життя, знаходиться в стані смертельної боротьби за збереження її національних і культурних цінностей, які визначають її самобутність. Нагальна русифікація української культури, української мови, розгром українського наукового життя, переслідування українських науковців і діячів культури теперішньою російсько-радянською владою за допомогою українських яничарів — все це так нагадує часи Грушевського, коли він боровся за самобутність української культури з російською царською владою і зі своїми рідними малоросами, які допомагали нищити український національний рух. І на історіо-

---

Автор статті викладає в Кентському університеті (штат Огайо), є засновником і довголітнім редактором журналу *Український історик*.

графічному фронті також бачимо багато подібностей і паралелі — за Грушевського в передреволюційній історичній історіографії домінувала імперська концепція "загальноросійської культури «общерусского народа» і історії", а в теперішній радянській Україні домінує псевдонаукова концепція "нової історичної формації радянського народу", яка базується на спільності походження і історично-культурного розвитку російського і українського народів. І, дійсно, "загальноросійська національність і культура" в минулому і "радянський народ" із своїм центром в Москві в теперішньому — це не випадковий збіг обставин. Ці дві російські історіографії і політичні концепції пов'язані безпосередньо з руйнівним процесом русифікації України і її культури. Так само як це було в часи Грушевського, коли він провадив нещадну боротьбу з ворогами українства, з гробокопачами української нації.

У цей переломний період в житті української нації ще більше відчувається потреба призадуматися і оцінити творчу спадщину і діяльність Грушевського як засновника української новітньої національної історіографії, як батька української державности в 1917-1918 роках. Він, як історик і творець історії, заслуговує на повне і об'єктивне вивчення дослідниками історичного розвитку

України і Східної Європи. Розмір нашої статті не дозволяє висвітлити всі ділянки його діяльності і творчості, тому обмежимося лише обговоренням однієї ділянки творчої спадщини Грушевського — української історії, що була головною сферою його наукових досліджень. Вже маємо достатню історіографічну перспективу, щоб наново схарактеризувати та оцінити його провідні історичні концепції, які традиційно розглядалися українськими і неукраїнськими дослідниками в контексті "народницької" і "державницької" шкіл в українській історіографії і тим самим причинилися до неповної, а часами, суб'єктивної аналізи його історичної творчості.

Наукова творчість Грушевського розвивалася в рамках його науково-організаційної діяльності, яка охоплює його внесок у розбудову установ, що вже існували, або творення нових наукових українознавчих центрів, які займалися науково-історичними дослідженнями та вивчали інші ділянки українознавства. Саме тому, для кращого розуміння його історіографічної спадщини, хотілося б коротко накреслити життєвий шлях Грушевського, з наголошенням його ролі в творенні і розбудові організаційної структури наукового українознавства, яка стала основним фундаментом для відродження і розвитку української національної культури.

1. Життєвий шлях і науково-організаційна діяльність

У 1904 році Франко, Володимир Гнатюк, Степан Томашівський і інші співробітники Грушевського писали з нагоди його 10-літньої діяльності в Галичині:

...діяльність Михайла Грушевського була головним осередком, коло якого згуртувалися відокремлені давні й нові сили. Українська історія, література, етнографія й етнологія, а за ними інші науки ... перестали лежати облогодом, або ледво примітивно обробленим полем як було доси. В парі з науковим рухом пішов небувало доси зріст видавництва і видне піднесення освітнього рівня в суспільності, а вплив його відбився корисно на всім публичним життю... Коли сьогодні справді почалося на українських землях весняне світання й нове життя розбуджує давно давлену надію кращої будучности народу найнещасливішого з нещасних — то історія колись згадає в тім переломовім моменті імя Михайла Грушевського, як того, що вказував українській інтелігенції нові дороги й охороняв її від ідейної блуканини та повторення знаних історичних помилок.¹

1: В. Гнатюк, Д. Коренець, І. Кривецький, Ст. Томашівський, Іван Франко, "Передмова", *Науковий збірник присвячений проф. Михайлові Грушевському учениками і прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894-1904)* (Львів: Видання Комітету, 1906), стор. VII-VIII.

Це правдиве свідчення співробітників і учнів Грушевського про його ролю в науковому і інтелектуальному житті галицької України приводить нас до основного питання: звідки взялося в Грушевського стільки знання, ідейного горіння і велетенської енергії, що протягом 10-літньої наукової діяльності у Львові він став головним організатором наукового життя і визнаним авторитетом серед широких кіл галицької інтелігенції? Які провідні ідеї керували Грушевським в його науковій діяльності? Відповідь на ці засадничі питання знаходимо в його автобіографічних записках, його творах, а також спогдах сучасників.²

Грушевський походив із священничого роду Грушів, що осів в Чигиринському повіті на Київщині в 18 ст. Він народився 29 вересня 1866 року в Холмі, де його батько Сергій викладав у греко-уніятській гімназії. Проте, свої молоді роки, починаючи від 1869 р., Михайло Сергійович провів на Кавказі, куди його батько переїхав на посаду директора народних шкіл. Від 1880 року він навчався в класичній гімназії в Тифлісі, яку успішно закінчив в 1886 році. Саме тоді формувався світогляд і наукові зацікавлення молодого Михайла. Тут треба підкреслити три чинники, які причинилися до кристалізації його світовідчуження в молоді роки: вплив родини, зокрема його батька Сергія; українознавча лектура і його зацікавлення красним письменством, яке виявилось в ранній літературній творчості. Сергій Грушевський прищепив синові любов до рідного краю — "його природної краси, етнографічних особливостей, мови, пісні, поезії".³ Вже на гімназіальній лаві він зачитується працями М. Костомарова, П. Куліша, А. Скальковського та інших дослідників історії і побуту України. Тоді вже помітно на його світоглядних засадах вплив Івана Нечуя-Левицького в ділянці художньої літератури і вплив Костомарова у формуванні його суспільних поглядів. Вже на гімназіальній лаві

---

2. З автобіографій Грушевського згадаймо: *Автобіографія* (Львів, 1906, власним накладом); *Автобіографія* (Київ, 1926, власним накладом); "Як я був колись белетристом", *Під зорями* (Київ: В-во Рух, 1928), стор. 5-18. Автор цієї статті перевидав з примітками київську автобіографію 1926 року: Любомир Винар, *Автобіографія Михайла Грушевського з 1926 року* (Нью-Йорк—Мюнхен: Українське історичне товариство, 1981), 47 стор. Це видання містить також передрук "Як я був колись белетристом" і окрему студію, присвячену аналізу київської автобіографії. Порівняльне дослідження двох автобіографій Грушевського подане в нашій праці *Автобіографія Михайла Грушевського з 1906 і 1926 років як джерело до вивчення його життя і творчості* (Нью-Йорк: Українське історичне товариство. Серія Грушевськіана, ч. 1, 1974), 36 стор. Цитати з автобіографічних праць Грушевського беремо з нашого видання 1981 року.

3. М. Грушевський, *Автобіографія* ..., стор. 7.

Михайло пробує свої творчі сили і пише кілька оповідань, які завдяки Нечуєві-Левицькому були друковані в львівському *Діні* і херсонському альманахові *Стел*.⁴ Ранні твори молодого Михайла, зокрема оповідання "Бех аль Джугур" віддзеркалюють здоровий стихійний націоналізм їхнього автора. У згаданому творі він підкреслює любов до рідного народу і ненависть до поневолювачів. Про це Грушевський виразно пише в своїй літературній автобіографії: "Я писав, як український патріот і противник насильства і експлуатації колоніальних народів т. зв. висококультурними".⁵ Вже тоді він емоційно переживав, як писав, читаючи *Задачи украинофильства* Костомарова, "недоробленість українського відродження, розпорошеність інтелігенції, занедбання нею свого обов'язку перед безликою і безсовітною* народною масою, відречення від славного минулого, від скарбів рідної народности..." — це все він вважав "всесвітньою ганьбою і безчестям, яке крило й мене, й всі живі покоління — поскільки б вони не захотіли приложити рук до того, аби з того безчестя очиститися".⁶

Такі були ідейні настанови молодого Грушевського, який вже тоді вирішив присвятити себе справі національного відродження українського народу, спершу в ролі українського письменника (в найраніший період своєї творчості), а трохи згодом вирішив вибрати шлях дослідника української історії. Крім того, в гімназіяльні роки Михайло Сергійович виявив надзвичайну працьовитість і волю і, як пізніше згадував, мав замилювання "до якнайбільших напружень волі".

На наступному етапі свого життя між 1886-1894 роками Грушевський студював і провадив наукові досліді на історично-філологічному факультеті Київського університету. Там він розпочав свою наукову працю під керівництвом Володимира Антоновича, провідного українського історика і громадського діяча. В цей час Грушевський вже був автором поважних історичних праць,⁷ які здобули йому загальне визнання в науковому світі як винятково здібного історика.

---

4. Дослідження ранньої творчості і діяльності Грушевського подане в: Любомир Винар, *Молодість Михайла Грушевського* (Мюнхен: УІТ, 1967), 36 стор.

5. М. Грушевський, "Як я був колись белетристом", цит. пр., стор. 9. *Безрадною — Ред.

6. Там таки, стор. 43.

7. М. Возняк, "Оп. Кониський і перші томи *Записок*" (З додатком його листів до Митрофана Дикарева), *Записки НТШ*, т. 150 (1929), стор. 375. Про наукову співпрацю Грушевського з Антоновичем див.: Л. Винар, *Мо-*

В цей київський період він ґрунтовно перейшов архівні матеріали, що пізніше дало великі плоди в опрацюванні *Історії України-Руси*. Також в ті часи завдяки Антоновичеві і Олександрові Кониському Грушевський брав участь в українському громадському житті Києва, а також нав'язав зв'язки з Галичиною. Можна сказати, що в дійсності молодий історик мав двох "хрищених батьків": Антоновича в науковій праці і Кониського — в суспільно-громадській діяльності. Вони обидва мали головний вплив на формування історіософічного і громадського світогляду Михайла Сергійовича в ранньому періоді його наукової і громадської праці. Вони безпосередньо причинилися до виїзду Грушевського до Львова як зв'язкового і посередника між Великою Україною і Галичиною в справі розбудови наукової бази української національної культури. Недаром Кониський писав у своєму листі від 4. V. 1984 року до М. Дикарева у зв'язку з виїздом історика на зайняття катедри історії до Львівського університету:

Порадійте нашій вельми важній новині: на катедру історії у Львові цісар 9 квітня затвердив звичайним професором Грушівського. Особисто для мене — се невимовно велика радість!.. От се момент, з якого почнеться історія нашої національної освіти і культури! Праця моя не погибла і дожив таки я до сего сподіваного часу!..⁸

Кониський не помилюся в своїй прогнозі. Діяльність Грушевського в Галичині (1894-1913) на форумі Наукового товариства імені Шевченка, у Львівському університеті і в українських освітніх і громадських установах повністю розкрила його геній в науково-організаційній і культурно-освітній праці.

Наукова праця Михайла Сергійовича розвинулася в трьох головних напрямках: 1) розбудова НТШ, яке під його проводом стало неофіційною фактичною українською академією наук; 2) розгортання колосальної видавничої діяльності, пов'язаної перш за все з заснуванням, за ініціативою Грушевського, Української руської видавничої спілки (1889), а також започаткування видання *Літературно-наукового вісника* (1889) та публікації цілої низки наукових серійних видань НТШ;⁹ 3) підготовка і виховання нових

подість Михайла Грушевського; Зв'язки Михайла Сергійовича з Кониським проаналізовано в праці Марка Антоновича, "О. Кониський і М. Грушевський", Український історик, том. 21 (1984).

8. Там таки.

9. Докладна аналіза науково-видавничої праці Грушевського в Галичині подана в нашій монографії *Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, 1892-1930* (Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1970), стор. 17-27.

кадрів українських істориків, головно його студентів зі Львівського університету, які творили нову історичну школу Грушевського і репрезентували українську наукову національну історіографію.

Яку провадив Грушевський наукову політику і як розумів він завдання НТШ? Відповідь на це засадниче питання знаходимо в його записці до загального збору НТШ від 1898 року, яка висловлювала думку, що наукове товариство має стати "осередком наукової роботи на рідній мові, особливо в галузях безпосередньо звязаних з нашим краєм і народом, скупити коло себе якнайширший круг наукових робітників, вірних народнім інтересам, організувати наукову роботу й у тій організації виховувати нових робітників, нові наукові кадри — сю мету, кажу, розвивало Товариство ... енергично і успішно не зважаючи на тяжкі перепони, які стрічало на своїй дорозі".¹⁰ Це завдання Грушевський успішно виконав, не зважаючи на внутрішні перепони (специфічний інтелектуальний і політичний клімат галицького життя) і зовнішні перешкоди (вороже наставлення польських наукових і політичних кіл до розвитку української науки, культури і незадовільний матеріальний стан). Михайло Сергійович вивів НТШ і українознавство на міжнародний форум наукового життя і тим самим заклав тривалий фундамент під розвиток української національної культури і науки. Я повністю поділяю висновок Василя Герасимчука, колишнього учня і співробітника Грушевського, що його "головною і незатертою часом заслугою є те, що він видвигнув на перший плян ідейний чинник духово-культурного поглиблення нашого народнього ества через піднесення наукою національної свідомости і національної культури. ... Бистрою аналізою і консеквентним розслідом проф. Грушевський роз'яснив наше національне «я», вивів наш народ з сумерку сумнівів і непевности щодо походження і своєю історією України дав нашій нації відповіднене право на належне їй ім'я на самостійне горожанство в світі".¹¹ Саме такі наслідки принесла науково-організаційна праця і наукова творчість Грушевського в Галичині.

Проте Михайло Сергійович не обмежував своєї діяльності під час "львівської доби свого життя" Галичиною. Після 1905 року він поширює свою наукову і громадську працю на придніпрянську Україну, змагаючи до всеукраїнського об'єднання наукових і суспільних сил українського суспільства, без огляду на кордони

---

10. М. Грушевський, "Записка для Загального збору 1898 року", *Записки НТШ*, т. 21 (кн. 1., 1898), стор. 10.

11. Василь Герасимчук, "Михайло Грушевський як історіограф України", *Записки НТШ*, т. 133 (1922), стор. 2.

чужих держав, що його розділювали, і ворогів українського національного відродження. У 1908 році в Києві засновується під проводом Грушевського Українське наукове товариство з завданнями, подібними до НТШ у Львові. Очолюючи ці два головні вогнища української науки у Львові і Києві, Грушевський значно поширює коло науковців, які займаються вивченням різних ділянок українознавства, одночасно закладаючи міцний науковий фундамент під майбутню Українську Академію Наук, яка постала в Києві в 1918 році.

Паралельно з консолідацією українських наукових сил Грушевський інтенсивно працює над своїми історичними працями, а також стає одним із найвизначніших українських публіцистів. Поява в 1898 році першого тому його монументальної *Історії України-Руси* започатковує нову добу в українській історіографії. Проте провідні ідеї його історичної творчості розглянемо пізніше, а тут лише ствердимо, що до 1904 р. він був автором 591 праці, які тематично охоплювали усі головні ділянки історії і інших галузів українознавства.¹²

Підсумовуючи діяльність Грушевського до 1914 року, можна ствердити її широкий діяпозон і багатогранність. Не було жадної помітної ділянки суспільного життя, в якій він безпосередньо й посередньо не брав би участі: розбудова українського шкільництва і боротьба за український університет в Галичині, розвиток українського політичного життя у Львові і Києві (Українська національно-демократична партія і Українська демократична партія), керування працею українських парламентських громад в 1 і 2 Державній Думі, розбудова культурних установ і української популярної преси (*Село і Засіє*) для вироблення національного світогляду серед українських селянських мас — всі ті та інші почини безпосередньо в'яжуться з діяльністю історика. На той час, до 1914 року, Грушевський став символом всеукраїнського єднання і справжнім провідником українства. Недаром його співробітник, а одночасно і ідеологічний опонент Дмитро Дорошенко ствердив, що Михайло Сергійович був визнаний за "провідника українського національного руху Росії", а "його слово було для нас за тих часів законом".¹³

Вибух Першої світової війни припинив на деякий час багатогранну діяльність Грушевського, який у 1914 році повернувся до

---

12. Іван Левицький, "Реєстр наукових і літературних праць проф. М. Грушевського", *Науковий Збірник присвячений Проф. Михайлови Грушевському* (Львів, 1906), стор. 1-64.

13. Дмитро Дорошенко, *Мої спогади про давнє-минуле* (Вінніпер, 1949), стор. 83.

Києва. Тут немає змоги обговорити причину цього рішення — можемо лише ствердити, що він це зробив на вимогу українських київських діячів, зокрема членів Товариства українських поступовців (ТУП).¹⁴ Після приїзду Грушевського до Києва російська влада його заарештувала як "мазепинця" і "австрофіла" і заслала спершу до Симбірська, згодом до Казані, а вкінці, за посередництвом Російської Академії Наук, до Москви.

Револуція 1917 року повернула Грушевському волю, і вже в березні того року він повертається до Києва і стає головою Української Центральної Ради, а потім першим президентом Української Народної Республіки. Це було тріумфальним завершенням його попередньої діяльності як провідника національного відродження, найвидатнішого українського історика і провідного громадсько-політичного діяча. Цей період державного будівництва Грушевського, який охоплював усі сектори українського національного життя, вимагає повної, об'єктивно-наукової переоцінки і нове насвітлення, а не ідеологічних або публіцистично-емоційних інтерпретацій "з перспективи років". Грушевський будував українську державу на широкій демократичній основі, яка охоплювала усі сектори національно-громадського життя. Вистачить докладно переглянути тогочасні *Вісти з Центральної Ради* (1917), офіціоз Центральної Ради, щоб зрозуміти та охопити динаміку і діяпазон державного будівництва "батька Грушевського", як тоді його називали в Україні. Ця державність творилася в надзвичайно складних умовах революційної боротьби і міжнародних ускладнень. Не зважаючи на всі перешкоди, Україна під проводом Грушевського стала суверенною і незалежною державою, демократичною республікою, звичайно, з усіма її позитивами і негативами. Політичний заповіт Грушевського тієї доби знаходимо в збірці його статей *На порозі Нової України* (Київ, 1918).

У 1919 році Грушевський, відсунений політичними діячами від державного будівництва, виїхав до Чехо-Словаччини, а згодом до Австрії і оселився в Бадені біля Відня. Тут він наново розгортає наукову і громадсько-політичну діяльність. Особливої уваги заслуговує постання Українського соціологічного інституту за його ініціативою, під егідою якого вийшла низка цінних наукових публікацій. На еміграції він також започаткував працю над фундаментальною *Історією української літератури* (останній четвертий том вийшов у Києві в 1925 році). До 1922 року він був поважно

---

14. М. Грушевський, "Лист М. Грушевського до Е. Фариняка з 12. I. 1923", *Український історик* (ч. 1-2, 1977), стор. 118-119.

заангажований в лівому крилі Української партії соціаліст-революціонерів, де він редагував періодичний орган *Бороться-поборете*. Проте еміграційна атмосфера не сприяла Грушевському, і він після деяких міркувань вирішив повернутися на Україну, що зробив в 1924 році. Дослідник діяльності Грушевського стоїть перед засадничим питанням причини повернення найвидатнішого історика і першого президента УНР до Києва. Ця справа вимагає окремого і об'єктивного дослідження. Тут можемо лише вказати на дві головні причини: бажання Грушевського продовжувати працю над *Історією України-Руси*, яка не була можливою на еміграції, і прагнення ділити долю українського народу на рідних землях та причинитися до дальшого розвитку української національної культури. Грушевський був прекрасно обізнаний з тодішньою політичною ситуацією в Україні і ще в 1923 році писав, що "дотеперішня «самостійність» Укр. Республіки була чистою іронією: однаково всім правила купка більшовиків московських ... так їх [українців — Л. В.] стероризували розстрілами, арештами, засланнями, що бояться пальцем рушити".¹⁵ Не зважаючи на загрозу, за дозволом більшовицької влади, Грушевський повернувся до Києва.

Черговий київський період діяльності Михайла Сергійовача характеризується його активною науково-організаційною і творчою працею: він очолює Історичну секцію ВУАН, відновлює українознавчий журнал *Україна*, творить численні наукові комісії в Академії, очолює катедру історії України і започатковує цілу низку серійних наукових публікацій в рамках ВУАН. Він також керує працею багатьох істориків, так що можна говорити про постання київської історичної школи Грушевського в 1920-их роках як органічне продовження львівської. А головне — Грушевський має змогу тепер продовжувати свою працю над дальшими томами *Історії України-Руси*. Під натиском, а пізніше під терором більшовицької влади він не міняє своїх історіографічних концепцій і не приймає марксистських концепцій історії України. Більшовикам не вдалося використати авторитету Грушевського в своєму інтересі. Він не складав жадних бажаних більшовицькою владою заяв і не йшов на будь-які компроміси в справах самостійності української нації і її культури. Навпаки, його учні і інші історики прийняли історичну схему Грушевського як основу української національної історіографії. Отже конфлікт між Грушевським і більшовицькою владою був неминучий. Починаючи вже від 1926

---

15. О. М. (О. Степанишина), "Останні дні життя акад. М. Грушевського", *Наші дні* (ч. 3, 1943).

року, більшовики підготовляють план ліквідації історичних установ Грушевського в Академії, а в 1929 р. починають його систематично реалізувати. Спершу історика обвинувачують в "буржуазному націоналізмові", "буржуазному світогляді", а вже в 1931 році йому приписують керівництво "українським національним центром", який мав бути однією з головних українських "націонал-фашистських" організацій. Протягом 1929 і 1930 років більшовики ліквідують історичні установи Грушевського, його видання і "реформують" ВУАН з "буржуазної" на пролетарську. Рівночасно проводяться арешти учнів і співробітників Грушевського. Самого історика в 1931 році НКВД заарештовує і піддає допитам у Харкові, а за короткий час його депортують до Москви, де він проживає під сталим наглядом НКВД. Тут від нього знову вимагають декларацій на користь радянської влади, але Грушевський відмовляється і це прискорює його несподівану смерть. В жовтні 1934 р., під час побуту в Кисловодську на Кавказі, Грушевський дістає інфекцію чиряка на карку, зазнає операції і несподівано вмирає.¹⁶ Знаючи вороже наставлення Грушевського до більшовицької влади і вплив його творів на українське суспільство, а також більшовицьку "систему" ліквідації небезпечних для них людей, немає сумніву, що його смерть була передчасна. Так 25 листопада 1934 р. перестало битися серце великого українця.

Хоч російсько-більшовицька влада розгромила історичні установи Грушевського, знищила його родину, а також його видання, проте вона не виграла головної битви. Не вдалося більшовикам знищити його творчої спадщини, його історичної схеми і його історіографічних концепцій, цієї, як вдало підмітив Олександр Оглоблин, страшної спадщини для ворогів українства. Як знаємо, в Україні боротьба проти Грушевського і його творчості далі триває і у зв'язку з теперішньою русифікацією української науки і культури набирає ще більшої гостроти. Тому бажано бодай коротко висвітлити провідні ідеї його історичної творчості і визначити місце Грушевського в сучасній українській історичній науці.

Далі буде

---

16. Про обставини смерті Грушевського див.: Григорій Костюк, "Там-ємниця смерті академіка М. С. Грушевського" — *На марістралях доби* (Торонто: В-во "Смолоскип", 1983), стор. 9-30.

УКРАЇНСЬКИЙ ФЕМІНІЗМ У ПОЛЬЩІ МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ

Марта Богачевська

Українське жіноцтво, що в наслідок пересунення кордонів після Першої світової війни опинилося у польській, чехо-словацькій республіках та в румунському королівстві, створило дуже ефективні жіночі організації, які займалися практичною роботою.¹ Хоч тодішні політичні умови не дозволили їм об'єднатися у єдину жіночу організацію аж до 1937 р., українські жінки, однак, продемонстрували у своїй праці не абияку об'єднаність, співпрацю та толерантність.

Як східні, так і західні українці не змогли втримати своїх незалежних держав, які вони створили після Першої світової війни. Східні українці, що були під царською владою, зробили чимало зусиль, щоб змусити більшовиків прийняти федеративну структуру для нової політичної реальності — Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Багато визначних українок, передбачаючи, що "українізаційна" політика для більшовиків в найкращому випадку лише тимчасовий засіб для досягнення їхньої мети, емігрували до Польщі і Чехо-Словаччини. Великого розміру території з

---

1. Обмежений обсяг статті не дозволяє розглянути суть фемінізму, тому вона подає лише загальну характеристику провідних учасниць жіночого руху. В ній цитовано лише матеріали, що безпосередньо стосуються до змісту статті, хоч інформації у ній вибрано з книжки про українське жіноцтво, яку авторка тепер пише. Я хотіла б тут подякувати Американській асоціації жінок з вищою освітою (American Association of University Women) за надання мені стипендії засновника (Founder's Fellowship), яка дозволила мені робити дослідження на протязі року, Міжнародній Раді Досліджень і Обміну (International Research and Exchanges Board) за фінансування моєї науково-дослідної подорожі до СРСР, Стипендіальному комітетові Фулбрайта (Fulbright Fellowship) за надання мені можливості робити дослідження в Польщі, а Союзові українок Америки та Світової Федерації Українських Жінок за започаткування цього проекту та його підтримку. Моя окрема вдячність Ярині Бодрок з Бібліотеки імени Вайденера Гарвардського університету, Любові Волинець та Світлані Луцькій-Андрушків з Нью-Йоркської бібліотеки та Василеві Надразі з Бібліотеки конгресу за допомогу у відшуванні рідкісних видань і покійному Іванові Лисякові-Рудницькому з Албертського університету за надану мені можливість користуватися архівом Мілени Рудницької.

українським населенням перейшли з-під російського в польське володіння, між ними Волинь, Полісся і частини Покуття.

Українці у Східній Галичині, колишній австрійській провінції, мали надію, що союзні держави підтримають існування окремої західньоукраїнської держави, як спадкоємиці австрійської. Союзники цього не зробили. Замість того вони дали Польщі мандат управляти Галичиною (в березні 1923 р.) із застереженнями, що поляки дадуть національним меншостям, що там жили, широку культурну автономію і політичні права. Інші держави, що постали в наслідку розвалу Австро-Угорської монархії і Російської імперії, також підписали спеціальні домовленості, в яких зобов'язувалися шанувати права меншостей.

У ході інших подій, які є поза увагою цієї статті, українські жінки в УРСР зробили чималий внесок в напрямі модернізації, рівноправності та індустріалізації. Фактичний вплив радянських жінок на жіноцтво Західньої України був, однак, незначний, бо суспільно-політична та економічна система радянського режиму була несприйнятлива для жінок Західньої України. І все ж таки західні українки з цікавістю стежили за досягненнями радянських жінок в галузі рівноправності і в той же час їх приголомшили режимні маніпуляції всім суспільством, що викликали колективізацію 1928 р., політичні процеси 1930 р., масовий голод 1933 р. та посилені чистки 1930-их років. Придушення українських комуністів стало прелюдією до придушення української культурної діяльності як чоловіків, так і жінок.

Найбільша суцільна група українців поза межами Радянської України жила в Галичині і на Волині. Поразки, яких зазнали українці в 1918 та 1919 рр. не викликали в них відчуття безпорадності та відчаю. Для жінок, які перед вибухом війни надавали великого значення політичному аспектові питання жіночої рівноправності, поразка лише підкреслювала крайню потребу брати участь у процесі державного будівництва. Окремі жіночі організації найкраще розвинулися в Галичині, де вони існували від 1884 р. Це була переважно селянська країна, де шкільна система була недостатньо розвинена, а можливості пробитися вгору були дуже обмежені. І все ж від 1870 р. в Галичині створено громадські та кооперативні організації, метою яких було поширення знання, самодопомога та громадська обслуга. Ці організації, спочатку створені у колах українського католицького духовництва, швидко почали також охоплювати світську інтелігенцію, що виникала як у духовницькому, так і в селянському середовищах. Жінки в Галичині, виявляючи всі ознаки передіндустріального суспільства, займали залежне становище, але подекуди зберігали і певну само-

стійність і окремішність, яку жінки середньої класи загалом уже втратили.

Перші жіночі організації в Галичині виникли серед дружин священників. Впродовж 1880-их і 1890-их років серед жінок відзначалися два окремі напрями, хоч і були цікаві намагання їх поєднати. З одного боку, це були добродійні групи жінок, пов'язані початково з Церквою, які згодом поширили свою діяльність на ширшу громаду. З другого боку, було чимало жінок, що підтримували різні варіанти соціалізму і підпорядковували "жіноче питання" питанням соціального і політичного визволення, створивши свою власну організацію. Ця друга група, що складалася головно з молодих студенток, згодом злилася з течією прогресивного демократичного націоналізму, не відмовляючися одночасно від своїх соціалістичних поглядів. Поблажливе, опікунське ставлення, що його відчували жінки від своїх соціалістичних колег чоловічої статі, схиляло їх до сприйняття прагматичного фемінізму "здорового розуму", вільного від визвольницького красномовства, яке виникло серед жінок старшого покоління, що назвали принизливого ставлення з боку чоловіків. Під час війни обидві групи — поважані старші жінки громади і молодші їх віком соціалістки — почали повільно наближатися одна до одної, працюючи спільно у комітетах допомоги жертвам війни. Жіночий рух у Західній Україні, що розвинувся поміж двома війнами, був саме результатом злиття обох організацій, якому допомогли також контакти перед Першою світовою війною і після неї, з політично активними емігрантками зі Східної України. Ядро руху знаходилося у Східній Галичині під Польщею, але подібні організації створено і на інших українських землях.

На той час і Польща мала приблизно 30 мільйонів населення.² Приблизно одну третину з того числа становив польський елемент. Українці складали 15% усього населення Польщі, але жили в

---

2. За книжкою М. Feliński, *Ukraincy w Polsce odrodzonej* (Варшава, 1931), товариство "Просвіта" мало в 1928 р. 84 відділи і 2.916 читальень. Українські жінки були також активні в таких більших українських організаціях: "Сільський господар", товариство опіки над захоронками, проти-алкогольне та протинікотинове т-во "Відродження", Марійські товариства, жіночі секції політичних партій та деякі добродійні товариства. Союз українок був з цих організацій найбільший і найефективніший, тому ця стаття на ньому зосереджується. Більшість жінок вважали Союз своїм представником на міжнародній арені. Польська влада перешкодила створенню об'єднаної організації українських жінок на всій польській території (див. лист Мілени Рудницької до Ганни Чикаленко-Келлер від 15 липня 1923 р. у некаталогізованому архіві Чикаленко-Келлер, УВАН, Нью-Йорк).

районах, де сільське населення часто було суцільно українське. Саме тому українці під Польщею не почували себе меншістю, а скоріше законними жителями свого власного краю, який випадково попав під польську окупацію. Хоч міста і містечка були національно різноманітні, заселені євреями, поляками, українцями, вірменами та іншим етнічним елементом, села були виключно українські або польські, з перевагою перших.

Український жіночий рух за місце в суспільстві

Організацією, яка, правда, лише де факто, не де юре групувала усіх українських жінок поза межами Радянського Союзу, був Союз українок.³ На відміну від інших європейських жіночих рухів, що переважно охоплювали жінок середньої класи, Союз українок мав масове членство, у якому були заступлені члени усіх суспільних клас населення. Напрямні його діяльності були помірковані, і він не дотримувався якоїсь певної ідеології. Українські жінки, поза малими винятками, були зовсім мало підготовані чи зацікавлені в теоретичній аналізі фемінізму або ролі жінки в суспільстві. Скоріше, за звичаєм інших передіндустріальних суспільств, жінки просто реагували на потреби населення. Подібно до чеського жіночого руху початку століття українські жінки мали в програмі самоосвіту, громадську ініціативу та працю (над модернізацією) суспільства, фінансові засоби якого були обмежені. Подібно до польок у попередньому столітті українки наголошували національне визволення як остаточну мету, звеличуючи материнство через його суспільну роль, а не тільки як джерело особистого задоволення жінки. Але українки пішли далі від польських жінок в своєму наголошуванні жіночої автономії і незалежності жіночих організацій у суспільстві. У своїй особливій суміші прагматизму, модернізації, підтримки опіки над матір'ю і дитиною, вимог особистої та національної незалежності західноукраїнський жіночий рух був передвісником сучасних рухів жінок Третього світу.

Союз українок допоміг жінкам увійти в сучасну добу та стати свідомими та активними членами українського суспільства з помітним політичним впливом. До часу, коли Союз та його діяльність стали жертвою спустошення Другої світової війни, українське жіноцтво мало чималий вплив на життя українців на українських та неукраїнських територіях. Жінки допомогли створити

---

3. Назву Союз українок можна перекласти на англійську мову по-різному. Жінки Західної України бажали перекладати її як *Ukrainian Women's Union*. Організація українських жінок в США, однак, перекладає слово "союз" у своїй назві як *League* (ліга).

економічні та культурні установи, які стали важливим фактором у піднесенні життєвого рівня всіх українців. Союз українок вивів українське питання на міжнародну арену. Він допоміг творити подібні українські жіночі організації на інших українських територіях, а також причинився до створення Союзу українок в Америці в 1925 р. та подібних організацій українських жінок в Європі та Канаді.

Історію діяльності Союзу українок можна поділити на дві частини. Поміж 1921 і 1930 роками його праця обмежувалася місцевими економічними та культурними справами. Друга фаза, що тривала від 1931 до 1938 р., зробила рух дуже помітним. Хоч його головною метою все ще залишалося поліпшення економічного та культурного рівня життя українського населення, друга фаза руху вже також охоплювала і політичні прагнення українців у Польщі.

Союз українок дістав офіційне визнання на офіційному Конгресі українських жінок в грудні 1921 р. Уже в 1930-их роках він нараховував між 50 тисяч і 100 тисяч членів, головно селянок. Велике розходження в цифрах цього приблизного обрахунку можна частково пояснити тим, що поляки перешкоджали об'єднанню всіх українських жінок польської держави в одну організацію, а частково і тим, що ті самі жінки були членами Союзу українок і ще інших громадських організацій.⁴ В українському суспільстві того часу Союз українок став однією з найефективніших організацій, і його високо оцінювали, поруч із "Просвітою", "Рідною школою" та Союзом кооператив — організаціями, які вкривали українські території суцільною мережею місцевих відділів і які створено ще в часи, коли Галичина була частиною Австро-Угорської імперії. Дуже важливою організацією між ними був "Сільський господар", заснований у 1889 р., метою якого було поширення між селянами практичних сільськогосподарських знань. Хоч "Сільський господар" технічно не був кооперативою, він сприяв економічній спів-

---

4. Чіткі статистичні дані про Союз українок недоступні, а та інформація, яку маємо, подекуди суперечлива. Згідно зі звітом *Sprawozdanie z życia mniejszości narodowej*, 1936, 1, стор. 35, на 29 березня 1936 р. ця організація мала 50 тисяч членів — на 11 тисяч більше, ніж попереднього року. Звіт Союзу за цей самий рік згадує, що організація має 67 відділів, 1.101 гурток і 45 тисяч членів. Рудницька у статті "Ідеологічні позиції і завдання Матірнього Союзу Українок", в *Інформаційному листкові Матірнього Союзу Українок*, 1951, 4, травень-червень, твердить, що напередодні Другої світової війни Союз у самій тільки Галичині нараховував 100 тисяч членів. *Енциклопедія українознавства*, т. 8, стор. 2986, зауважує, що 25% сіл з українським населенням мали гуртки Союзу українок.

праці між селянами, допомагав ростові кооперативного руху та заохочував жінок вступати до нього.

Хоч управа Союзу українок керувалася подекуди феміністичними настановами, відверто феміністичну програму вона прийняла щойно коли організація стала масовою. Спираючися на віру в патріотизм і прогрес, Союз діяв в напрямі, що сприяв модернізації і залежав від погодженості дії великого числа діячок, які допомагали започатковувати суспільні та економічні зміни в масах. Союз бачив своє призначення в практичній праці, суть якої визначено гаслом: фемінізм у діяльності, а не в теорії.

Провідні кадри Союзу українок поповнювалися з середовища українського католицького духовництва та з числа інтелігенції. Діячки організації вийшли з жіночих громад і з числа жінок, що працювали в протиальогольному русі, в мережі державного шкільництва та в просвітянських групах. Практичну роботу організації виконувало членство, у більшості селянське. Праця зосереджувалася на місцевих одиницях: гуртках по селах, відділах, що координували працю гуртків, по містах.

Деякі з гуртків організації були формально пов'язані з "Просвітою", оскільки це було легше зробити, ніж дістати потрібний поліційний дозвіл на заснування нової організації, який не завжди можна було легко здобути: Часто жінки священників організовували селянські гуртки, у яких згодом працювали самі селянки. Загалом середня кляса та жіноцтво, що належало до інтелігенції, з великим ентузіазмом включилися у працю Союзу. Багато з них вирости по селах, деякі в родинах священників, що служили по кількох селах, а більшість підтримувала так чи інакше зв'язки з селом. У противагу до ранішого народницького руху української інтелігенції в Російській імперії жінки, що належали до цього руху, не проповідували кличів революції чи якогось абстрактного прогресу. Вони радше підкреслювали потребу організованих форм громадської діяльності та творення господарських та культурних установ, які могли б стати важелями для піднесення селянства на вищий життєвий рівень і конкретними засобами поліпшення їхнього життя.

Виглядає, що найактивнішими в Союзі були жінки в двадцятих та тридцятих роках свого життя, часто перша генерація, що здобула формальну середню освіту. Їхнє високо розвинуте почуття обов'язку до нації і простого народу не було спричинене якимсь почуттям вини перед селянством — вони не могли вважати себе якимись експлуататорами мас — це було радше виявом щирої, навіть дещо романтичної відданості нації та її людям. Їхній підхід був, одначе, практичний і прагматичний: допоможемо селянам

собі самим допомогти, і вся нація використовує на тому.⁵

Польський уряд не дотримав обіцянок своїм меншостям і в 1934 р. однобічно їх анулював. Маючи намір ввести виключно польську шкільну та адміністративну систему в Галичині, він перейшов на курс, який був цілковито протилежний до давнішої австрійської традиції робити деякі поступки місцевому населенню. Українці були доведені до відчаю від повільного і здавалося, неефективного характеру польського парламентаризму. Це викликало ріст войовничого націоналізму і створення в січні 1929 р. підпільної Організації українських націоналістів.⁶ Зростання міжнародного напруження, різке підсилення профашистських тенденцій у керівних колах польської республіки та безоглядний сталінський терор у Радянській Україні спонукували що раз більше молодих українців в Західній Україні приймати не так ідеологію, як моральні засади радикального націоналізму. Сам факт, що Союз українців зміг залишитися незалежним від цієї течії, впливи якої все зростали, був красномовним мірилом на доказ його зрілості та сили. Більшість українців під Польщею не погоджувалися з екстремістськими поглядами з моральних, політичних та практичних причин. Вони натомість продовжували розбудовувати мережу законних громадських організацій, яка великою мірою причинилася до економічного і культурного прогресу українського населення. Союз українців вкладався в ці рамки.

Жінки в економіці

Промисловість і економіка в Польщі між двома світовими війнами була в руках держави у більшій мірі, ніж в інших несоціалістичних державах. Оскільки українці не мали поза межами Польщі сильного уряду, який за них заступався б, польський уряд приділявав зовсім мало з обмежених своїх фондів на потреби українського населення, так що громадська акція була єдиним засобом самопомоги. Українці продовжували процес розбудови мережі своїх кооперативів, що почався ще за Австрії. Центральний союз українських кооперативів був наново офіційно створений в 1921 р., у тому самому році, в якому остаточно постав Союз українців. Метою союзу кооперативів було зміцнити економічне становище українців, стараючися послабити негативні впливи на них від економічної експлуатації і зменшити їхню залежність від

---

5. Писання жінок-соціялісток, що суперечать тому твердженню, належать головню періодові перед 1914 р. і становлять частину іншої розповіді.

6. Ідеологія організації була протифеміністична, але жінки все таки брали активну участь у ній.

неукраїнських купців, які не були зацікавлені в громадських справах. Клич "Свій до свого" розраховував у першу чергу на патріотизм, але був також і економічно виправданий, зокрема для селян, які чимало втрачали на користь посередника як під час продажу власних продуктів, так і купуючи потрібні їм товари широкого вжитку.

Не вдаючися в теоретичну аналізу ставлення фемінізму до принципів економічної співпраці, українське жіноцтво поринуло у кооперативні підприємства, як річ першої потреби, ще в період, що передував Першій світовій війні. Не менш важливим було те, що кооперативи не могли існувати без активної співпраці жінок. Українські чоловіки не були чутливіші до потреб жінок, ніж чоловіки, що зросли в інших патріархальних, традиційних та католицьких суспільствах. Але економічне становище Галичини змусило чоловіків надати більшого значення тому фактові, що продукти, які галицькі українці вивозили на експорт (головно яйця й масло), знаходилися у сфері жіночої відповідальності в сільському господарстві. Отже, в інтересі Центросоюзу було ширити в свідомості селянок факт їхньої належності до громади ширшої, ніж власне село, бо це впливало на вибір, який вони повинні були зробити, продаючи свої продукти — чи продавати їх Центросоюзіві, чи приватному підприємцеві. Крім того, село для Центросоюзу було природним ринком збуту, бо він не був в стані конкурувати з крамницями, що добре вкоренилися по містах.

Скромні початки організації жінок по селах можуть добре проілюструвати поради Олени Кисілевської, доволі глибокої діячки жіночого руху та редактора впливового журналу для жіноцтва *Жіноча доля*, які вона давала в справі організування жіночих гуртків по селах. Вона пояснює, як зібрати жінок разом, де відбувати збори, як їх вести, як встановити порядок дня, які функції у вибраних членів управи та яка процедура виборів. Вона заохочувала селянок ділитися між собою відповідальністю. Певні жінки повинні вивчати новини домоводства, птахівництва, городництва, хліборобства та догляду за здоров'ям; інші мали відповідати за участь гуртка в ширших українських підприємствах; ще інші члени мали інформувати гурток в питанні виховання дітей і освіти.

Жіноча організація полегшувала обмін корисними інформаціями та організовувала спеціальні види діяльності. Однією з найважливіших з них була опіка над дітьми. На додаток до надання допомоги в організуванні осередків догляду за дітьми (дитячих садочків чи, як їх тоді називали, захоронок), Союз українок провадив вишкіл в організуванні осередків догляду за дітьми, у налагодженні системи обміну дитячими виховательками, а також подавав інформації про те, як доглядати дітей. Але селянкам-матерям

неодноразово нагадували про те, що в своїй запопадливості до догляду дітей вони не можуть забувати про свої власні потреби і своє власне добро.

Союз українок також влаштовував різні шкільні курси для своїх членів. Найпопулярнішими з них були курси куховарства та шиття, які не лише урізноманітнювали харчування та одяг селян, але також давали їм практичне знання та кваліфікацію, якими вони могли заробляти на життя. Дівчата-підлітки могли також проходити тримісячний курс домашнього господарства. Спеціальні лекції й курси для вишколу сільських організаторок Союзу українок охоплювали книговодство, економіку, гігієну та основи політики. Нарешті місцеві кружки допомагали жінкам обмінюватися новинками домашнього та кухонного приладдя, живцями рослин та кравецькими формами. Набуті знання селянкам використовували для домашнього вжитку і виробу різних речей на продаж. Такі методи праці Союзу давали селянкам можливість виробити впевненість у себе, зацікавлення поза власною хатою та свідомість, що їхня діяльність може мати вплив на хід подій у всій країні.

Союз українок дбав також про економічний аспект жіночої діяльності. Кооператива "Українське народне мистецтво" за допомогою жіночих членів Союзу скуповувала продукти народного мистецтва, продавала їх та допомагала виробити в суспільстві смак до дуже оригінальної суміші народного і сучасного в предметах хатнього побуту та в одязі. Праця цієї кооперативи мала особливе значення в убогих гористих районах Карпат. У 1934 р. Союз вирішив, що кожний його відділ повинен мати економічно-кооперативну секцію і що в кожному сільському гуртку кожна окрема жінка має відповідати за справи кооперативного руху. Завдяки своїй кооперативній праці Союз брав участь у засіданнях Міжнародної Гільдії Жіночих Кооператив.

Внутрішньополітична діяльність

У галузі політики Союз українок старався грати роль сучасної Лісістрати: згуртовувати всі українські партії для спільної справи. Знову й знову жінки закликали до політичного об'єднання та заохочували своїх членів до політичної активності. Хоч становище Союзу було всенаціональне та надпартійне, його керівниці брали активну участь в загальній та партійній політиці країни.

Галицькі українці бойкотували перші вибори до польського Сейму, які були проведені ще перед тим, як союзники формально вирішили долю Галичини. На Волині українці вибрали між іншими представниками жіночу діячку Галину Левчанівську, що була однією з двох жінок в усьому польському Сенаті тодішнього

скликання. Палка патріотка, вона намагалася говорити по-українському, складаючи потрібну церемоніальну присягу. Вона була представницею українців на численних міжнародних з'їздах.

Українські партії поміркованих політичних поглядів створили Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), яке намагалася координувати політичні дії українців у Польщі. Союз українок, а зокрема його керівництво у Львові, брало в УНДО активну участь. Офіційною зв'язковою між обома організаціями була Олена Федак-Шепарович. Саме УНДО координувало українську участь у виборах до польського парламента в 1926-1927 роках. У тих виборах вибрано двох інших українок: Кисілевську до Сенату та Мілену Рудницьку до Сейму. Обидві з них належали до поміркованої партії.⁷ Традиційні об'єкти жіночого зацікавлення у законодавстві — добробут та освіта — набрали для українців національного значення. Польське населення не могло зрозуміти, чому українців обурювала розбудова в Галичині шкіл з польською мовою навчання. Левчанівська і Рудницька, як учительки за професією від імени всього українського населення ставали на захист навчання українською мовою. Вони також спільно з іншими українськими депутатами обороняли українських студентів, які, в міру того, як ОУН збільшувала свої впливи на українську молодь, відверто кидали виклик польській владі. Особливо вправною в цій діяльності була Рудницька.

Українське питання на міжнародних форумах

Союз українок здобув собі міжнародне визнання і багато зробив для включення українського питання в порядок денний міжнародних форумів у 1920-их і 1930-их роках. Деякий час українське жіноцтво було членом Міжнародної Ради Жінок і довше залишалось у Міжнародній Жіночій Лізі Миру і Свободи та в Міжнародному Суфражистському Союзі. Рудницька, голова Союзу українок в 1928-1939 роках, була також речником Української парла-

---

7. Парламентський досвід ослабив і без того слабку міжнародну співпрацю між феміністками у Східній Європі. Незначна наявна співпраця між польським і українським жіноцтвом у час визвольної боротьби обернулася у відвертий антагонізм, який ніколи не зник. Деякі польські депутати боронили українців в польській легіслатурі; з них тільки Ванда Пелчинська з Вільни (тоді польська Вільна, яку, проте, литовці вважали столицею Литви) виступала проти дискримінації українців та інших національних меншостей, зокрема на сесії 10 лютого 1937 р. Навіть пропонувався закон звільняти з праці тих жінок, чоловіки яких мають працю, виявився недостатнім, щоб довести до ближчої співпраці між жінками цих двох національностей (Сесія Сенату 9 березня 1936 р.).

ментарної репрезентації. Вона виступала в обороні українського питання в Лондоні, Женеві, Берліні та Римі. Союз успішно протестував проти так званої "паціфікації" у Польщі, зорганізованому згори в 1930 р. погромові українців, між жертвами якого були жінки й діти. Її протест проти штучно зорганізованого голоду в Радянській Україні 1933 р., в якому загинуло 6-14 мільйонів українців, був не менш драматичний, хоч не такий ефективний. Союз українок також протестував проти антифеміністичної політики націонал-соціалістичної Німеччини, хоч його офіційній делегації на Міжнародному жіночому конгресі в Цюріху в 1937 р. польська влада не дала дозволу на виїзд. Союз також успішно опирався тискові націоналістів прийняти їх ідеологію.⁸

У міжвоєнні роки українське жіноцтво намагалось поширити ролю жінки в наявних суспільних інституціях, не кидаючи, однак, виклику їхній суті. Марія Струтинська, письменниця і діячка, доказувала, що фемінізм лише зміцнює становище материнства, а Рудницька вказувала на важливість фемінізму для всього українського суспільства. Ці жінки, на противагу до своїх попередниць, що діяли в рамках соціалістичної програми і боролися як за соціальні зміни, так і за жіночу справу, доводили, що свідома співучасть жінок у громадському житті є кінцевою передумовою національної незалежності. Притиснуті до муру, вони давали якнайширшу інтерпретацію фемінізму: " ... це ніщо інакше, як свідома участь жінок у творенні національної культури, ... і в державному будівництві".⁹

Праця Кисілевської добре ілюструє прагматичний підхід до жіночої справи. Її журнал *Жіноча доля* більше, як десять років, служив справі організування жінок. Вона очолювала Організаційний комітет Союзу майже впродовж десятиох років і мала набутий впродовж усього життя досвід у праці з селянками. Її брат, що емігрував до США, підтримував журнал фінансово і описував американський спосіб життя, а Кисілевська переповідала його описи читачкам журналу в своїх статтях. Цей журнал уникав

---

8. *Жінка* (Львів), 1 березня 1937 р.

9. Передовиця у газеті *Громадянка* (Львів), від 15 грудня 1938 р., що обороняла журнали, які видавала Кисілевська; Марія Струтинська, "Материнство у феміністичному світогляді", *Альманах "Жіночої долі"* (Коломия), 1930 р., стор. 22-27. Найцікавішою, безсумнівно, феміністкою була Наталя Кобринська (1855-1920). Їй присвячені дві мої статті: "Kobrynska: The Feminism Movement" — див.: Andrei Markovits and Frank Sysyn, *Modernization and Conflict of National Identity* (Кембрідж, 1982), а також "Socialism and Feminism" — див.: Tova Yedlin (редактор), *Women in Eastern Europe and the Soviet Union* (Нью-Йорк: Praeger, 1980), стор. 44-64.

красномовства, зате давав практичні поради. Його інтерпретація фемінізму орієнтувалася на селянок, тому всі питання розглядалися в ньому з чисто практичного боку. Кисілевська доказувала, що лише розумна й добре обізнана жінка може бути корисною в сучасному сільському господарстві. Вона нагадувала читачкам і слухачкам — бо журнал часто читали вголос — що розумніший підхід до сільського господарства ставав справою життя й смерті для селян, оскільки економічна криза відняла можливість сезонної праці в Європі, а США різко скоротили можливості еміграції. Низький життєвий рівень і навіть крайньо нужденне життя, твердила Кисілевська, будуть і надалі долею для багатьох селян, аж доки українські матері не виховують своїх дітей розумніше, щоб надати їм можливості, попри всілякі життєві перепони, добитися для себе кращого життя. Освіта була головним засобом для того. Кисілевська також переконувала жінок, що вони мусять користуватися своїми політичними правами, бо ніхто інший не дбатиме про прихильне до них законодавство. Вона підкреслювала важливість родини та велике значення жінки у ній, з огляду на те, що родина щільно пов'язана з ширшим суспільством.¹⁰

Фемінізм і національні проблеми в другому десятиріччі

Друге десятиріччя Союзу українок позначалося ростом членства, поширенням організації на селах та поглибленням зацікавлень у фемінізмі та націоналізмі.

Якість феміністичної літератури зросла, а нова жіноча газета *Жінка*, що почала виходити в 1935 р. за редакцією Федак-Шепарович і згодом Рудницької, висвітлювала теми, що цікавили освічену жінку: поширення можливості праці для жінок, рівноправності в праці, підготовки жінок до професійної кар'єри, життя для неодруженої жінки, особистого розвитку матерів, спорту та подорожування. Жіночі діячки не задовольнялися вже довше працею в кооперативному русі чи по школах — вони хотіли знати, чому жінки не були належно репрезентовані в центральних організаціях.

У своїх статтях та літературних творах жіночі діячки наголошували зразки позитивної ролі жінок та намагалися викликати охоту до праці. Листування між жінками було переповнене таким захопленням. Їхня мета була виростити нову українську жінку, спроможну й щасливу служити нації розумно і ефективно. З цією метою пропаговано фізичну культуру, відповідне харчування, оптимістичний світогляд, належний догляд за власним виглядом і здоров'ям, святкування, прилюдні виступи та обговорення громадських справ. Щоб оживити мляве і важке життя селянки орга-

---

10. *Жіноча доля*, вересень 1925, стор. 5-6.

нізовано "Дні селянки", в яких брали участь тисячі жінок. У їх програму входили демонстрації, марші, концерти та фізичні вправи.

Проте чисто феміністичні зацікавлення не могли бути об'єктом найбільшого інтересу навіть з боку найпалкіших українських феміністок 1930-их років. Якими б важливими для них не були жіночі проблеми, вони мусіли поступатися перед жахливими подіями в Радянській Україні: навмисно створений голод, чистки, колективізація, масові арешти, самогубства, розстріли. Включення політики в найширшому розумінні цього слова до праці Союзу українок ядро ілюструє Рудницька у статті в першому числі *Жінки* за 1 січня 1935 року, де вона пише:

На добу великого народного лихоліття і руїни припали початки нових взаємин між українською жінкою і Нацією. В тіні великої національної трагедії, яка своє п'ятно витискає на всіх проявах особистого і збірного життя, проходить також наше життя, життя першої генерації жіноцтва, що ввійшла в громадянство як активний чинник. Цей факт ускладнює ще більше питання, якому на ім'я: "жінка і суспільство", "жінка і нація", "жінка і держава" та яке само по собі — навіть у нормальних умовах — важке і складне. Трагедія Нації викликає глибоку проблематику українського жіночого руху; у ній лежать причини його труднощів, але й одночасно його сили й патосу.

Однак з другого боку не можна заперечити, що хоча невідрадні умови національного життя зупинюють процес громадського назрівання українського жіноцтва, то одночасно саме завдяки ним, завдяки цим невідрадним умовам, зв'язок між українською жінкою і Нацією став за останні роки нерозривний. Важке положення, в якому опинився Нарід, пробудило в широких масах жіноцтва зацікавлення громадськими справами, "політикою". Воно каже нам пригадуватися над українською дійсністю та вглиблюючись в її причини, шукати корінів лиха. Вона, ця жахлива українська дійсність, потрясає нашим сумлінням, виводить нас із круга еґотичних родинних інтересів та еднає нас у почуваннях болю і сорому, тривоги і бунту з цілістю Нації.

У конкретних справах, думаючи реалістично, жінки вирішили продовжувати свою працю в напрямі підтримки кооперативного руху та одночасно посилити програму збереження та сприяння розвитку народного мистецтва. З метою продемонструвати силу українського жіноцтва поза межами Радянського Союзу галицький Союз українок організував Конгрес українських жінок у 1934 р. в Станіславові (сьогодні Івано-Франківськ). Він відзначив також 50 річницю першої прилюдної демонстрації українських жінок, що також відбулася в цьому місті.

Ця подія, яка мала багато учасників, викликала широкий розголос. Конгрес перетворився на маніфестацію всенационального

духу. Прибули представники усіх нерадянських жіночих організацій, представниця білоруської громади, а також Мері Шіпкінз з Міжнародної Жіночої Ліги Миру і Свободи. У конгресі брали участь представниці як селянства, так і інтелігенції.

Чотириденна програма віддзеркалювала широкий діапазон зацікавлень. Серед розгляданих тем (одна на день) були: "наше минуле", селянські жінки, "створімо свою власну національну культуру" та економіка.

Резолюції, які прийняв конгрес 27 червня 1934 р., висловлювали жаль з приводу браку автономії та рівноправности для жінок у радянській системі та через загальну хиткість становища на Україні. Конгрес присвятив увагу українській громадськості в Польщі та інших нерадянських державах, даючи оцінку політичної, економічної та національної ситуації в них. Резолюції підкреслювали конечну потребу участі української селянки і, загалом, жінки в житті українського суспільства. Жінки засуджували неетичні методи політичної боротьби, роздрібнення в громаді та внутрішнє розсварення. Вони закликали до громадського замирення, поміркованости в газетній полеміці, припинення партійної сварки та до релігійної толерантности. Виступаючи за фемінізм, материнство і націю, вони підкреслювали однакову відповідальність чоловіків і жінок перед наступною генерацією, вимагаючи рівних прав для чоловіків і жінок.¹¹ Не зважаючи на вагу, яку вони надавали материнству, українські жінки гостро протестували проти зросту фашистських поглядів, що обмежували ролю жінки до, за висловом Муссоліні, "виробництва дітей". Їхнє визначення материнства підкреслювало виховну ролю матері і абсолютну важливість цієї ролі для суспільства. Рівночасно українські жінки підкреслювали незалежність і права кожної окремої жінки. Це поєднання різних ідеологій із збереженням жіночої окремішности і було характеристичною ознакою жіночих діячок Західньої України міжвоєнного періоду.

Проте зріст зацікавлення ідеологічними проблемами серед чоловічої половини західньоукраїнської інтелігенції спричинився до збільшення напруження між українськими чоловіками і Союзом українок. Українська жінка була все ще замкнута в своєму світі істота часів передіндустріального періоду. Бути жінкою, господинею, матір'ю — означало мати статус і зайняття. Як і

---

11. *Жіночий світ*, серпень-вересень 1933, стор. 18. Повний текст резолюцій був надрукований у *Жіночій долі* 1934 р., 15-16 і 17, а також у *Жіночому світі*, 1934, липень-вересень, стор. 4-6 та в наступному числі. Їх також опубліковано у Львові окремою брошурою.

кожна інша група з особистим інтересом, жінки домагалися впливу та нагоди для самовияву, і цього вони шукали через свій Союз та на власних умовах. Різні чоловічі організації старалися перетягнути їх до свого ідеологічного табору.

Наступ на Союз українок розгорнувся з чотирьох напрямів: з боку радикалів, католицьких інтелектуалів, лібералів та ОУН. Усі чотири атаки були очолювані інтелігентами-чоловіками, хоч у середині Союзу й поза ним були жінки, охочі підтримувати тих чоловіків. Не зважаючи на ці атаки, Союз зміг зберегти незалежність своїх переконань і автономію, а також підтримку селянських мас аж до упадку Польщі та вибуху Другої світової війни.

Українська радикально-соціалістична партія, підтримана емігрантами в Канаді, США та Західній Європі, зуміла переконати групу діячок Союзу українок про доцільність створення Союзу професійно зайнятих українських жінок "Жіноча громада" (1931 р.). Громада об'єднувала біля 8 тисяч жінок і видавала власну газету. Зайнята серйозною працею та приголомшена терором в Радянському Союзі, більшість українських жінок не бажала включатися в дискусію Наталі Кобринської про ставлення фемінізму до соціалізму. Але хоч у Союзі жінок траплялися риторичні вилазки проти "пань", все таки Громада співпрацювала з Союзом українок.

Між 1933 і 1935 роками виклик Союзові українок кинула католицька інтелігенція (хоч і не Українська Католицька чи Православна Церкви). Позірно вона домагалася змінити статут, в який хотіли включити не до справи пункт про традиційну ролю жінки і про важливість Церкви та етичної поведінки в суспільному житті. Найактивнішими в тих дискусіях, що часами набирали гострополемічного характеру, були чоловіки й жінки із священницьких родин, що набули світських професій (чи одружилися з такими, що це зробили), часто ламаючи родинну традицію духовного сану. Вони були представниками нової класи католицької інтелігенції, хоч від села були настільки далекі, наскільки це в Галичині взагалі було можливе.

Союз українок, членами якого були як католики, так і православні, а також кілька деїстів та агностиків, уникав будь-яких віросповідних деклярацій. Але самозвані оборонці традиційної моралі, родини та святости материнства розгорнули справжню кампанію наклепів на керівництво Союзу українок. За допомогою кількох завзятих жінок, граючи картою історичного пов'язання між виявами західноукраїнського націоналізму і Українською Католицькою Церквою, ці люди змішували в одне фемінізм з вільною любов'ю, намагаючися або примусити Союз українок прийняти виразно католицькі погляди, або створити свою власну

конкуренційну католицьку організацію під егідою Католицької акції.¹² Релігійні традиції завжди грали важливу громадську роль у українському житті, і міжвоєнні роки під польською владою також не були винятком. Союз українок, як і інші масові громадські організації, співпрацював з Церквою, хоч Церква загалом не вимагала якогось прилюдного вияву підтримки для себе. Навпаки, у небагатьох відвертих дискусіях на цю тему духівництво, а зокрема монахи, обороняли погляд, що жінки роблять важливий внесок як у Церкву, так і в громадське життя. Старші жінки, зокремо жінки священиків, також дуже успішно запобігали виникненню розколу в середині жіночого руху, засвідчуючи сполучність родинного життя з громадською працею.

Виклик з ліберального та націоналістичного напрямів, кинутий Союзом українок, стосувався до політичних домагань жіноцтва і організаційної непорушності Союзу. Конфлікт з УНДО, найпопулярнішою політичною партією Галичини, до якого належали Кисілевська, Рудницька, Федак-Шепарович і інші діячки Союзу, назрів в 1935 р. Союз українок відмовився підтримувати нову політику нормалізації стосунків з польським урядом. В обмін за добру волю українців поляки обіцяли їм певну кількість місць у парламенті у виборах, що мали відбутися, а також деякі інші поступки. Однак польський уряд зарезервував за собою право схвалювання українських кандидатів. Рудницьку, кандидатку від Союзу українок, поляки відкинули. Це і сумнівність польських обіцянок переконали Союз збойкотувати ці вибори. Чоловіки з УНДО тоді намагалися знайти інших жінок, щоб заповнити це місце без порозуміння з управою Союзу. Союз українок був глибоко вражений цим втручанням чоловіків у їхні справи. Кінецькінцем у цих парламентських виборах не вибрано ні однієї української жінки.¹³

За кілька місяців в 1936 р. Центросоюз у своєму намаганні обмежити вплив Союзу українок по селах, намовив саму Кисілевську очолити новостворену Жіночу секцію "Сільського господаря". Ця сильна організація кинула на села всі свої ресурси, ство-

---

12. Католицька акція — була ідеологічною організацією, що була створена Католицькою Церквою в 1920-их роках з метою організувати мирян у групи, що пропонували б позитивну суспільну та економічну програму як альтернативу до політичних екстремістських позицій лівих та крайньо правих партій. Вона давала тим групам повноваження з боку Церкви провадити свої політичні та суспільні акції.

13. "Вибори без жінок" — комунікат і стаття — обидві речі цензуровані — у журналі *Жінка*, 1935, 15-16, текст у особистій картотечі Рудницької.

ривши для Союзу дуже поважну конкуренцію.¹⁴

Ідеально діячки жіночого руху Західньої України хотіли б мати вплив на розсварені українські партії з метою створити об'єднаний фронт. І знову українські політики поставили під сумнів компетентність Союзу українок мати свою думку в політичних питаннях, тому що його членами були жінки різних політичних поглядів. На це жінки відповіли, що за цією самою логікою чоловіки не мають права говорити від імени всього народу, не спитавши спочатку думку жінок в цьому питанні.

ОУН, розгортаючи свою підпільну діяльність, дійшла до переконання, що вона має монополію на український патріотизм. Хоч вона наказувала своїм членам поводитися ввічливо з жінками, — адже вони можуть бути матерями їхніх синів — націоналісти не створили окремої ідеології для жінок. Їхня віра в самопосявту, патріотичну волюнтаристичну діяльність, яка включала б у себе тероризм і служіння нації під облогою, заторкували чутливу струну в серцях молоді генерації українських жінок, яким здавалося, що вони осягнули вже рівність. Усе більше й більше провідних жінок у Союзі схилилися до крайнього націоналізму, і багато з них намагалися поширювати ці погляди по селах. З початком 1937 року були вже намагання з боку ОУН не лише перебрати під свій контроль окремі відділи, але також включити націоналістичні вимоги у програму Союзу українок.

На конгресі Союзу, що відбувся 9 жовтня 1937 р., Ольга Гасин зі Стрия переконувала, що фемінізм є продуктом самозакоханої жінки, який може мати лише згубні наслідки для морального обличчя нації; її погляд, одначе, не знайшов великої підтримки між учасницями конгресу. Навпаки, нещадний наступ Рудницької на антифемінізм усіх тоталітарних та профашистських ідеологій зустрів бурхливу овацію.

Рудницька, користуючися підтримкою більшості членів Союзу українок, одверто і голосно виступала проти тактики націоналістів. На конгресі вона повторила своє обвинувачування націоналістів у програмовій промові, стверджуючи, що:

Для націоналістичної доктрини носієм нових ідей, творчим, єдино рішальним чинником в громадянстві і державі є лише мужчина. По їхньому, жінка має себе здійснювати тільки в материнстві, самотнім полем її діяльності є тільки родина, її вартість мірється кількістю дітей приведених нею на світ. Материнські завдання націоналізм зводить виключно до біологічної функції...¹⁵

---

14. Лист від Лідії Бурачинської, колишнього редактора *Нової хати*, до авторки від 16 липня 1981 р.

15. "Доповідь на загальному з'їзді Союзу Українок" — з журналу

Чим загрозливішою ставало внутрішнє та зовнішнє політичне становище, тим відвертішою ставала політична роля, яку відігравав Союз українок. Його керівництво взяло участь в узгодженому зусиллі українських поміркованих політиків добитися тимчасової угоди між українськими партіями, а також підписало домовлення між впливовими українськими періодичними виданнями про погодженість їхньої діяльності. Польський уряд, вважаючи такі акції політично небезпечними, тимчасово припинив діяльність Союзу. 5 травня 1938 р. польська поліція у синхронізованому нальоті заарештувала усіх голів відділів Союзу. Члени Союзу на це негайно відповіли зустрічними акціями, що довели до звільнення заарештованих жінок за кілька днів і до відновлення діяльності Союзу три місяці пізніше. Союз українок як масовий рух українського жіноцтва вижив, аж поки не став жертвою нової світової війни. Він також підготував ґрунт для аналогічних організацій українських жінок в Європі та Америці.

Жінка, 1937, 21-22 листопада — резюме промови Рудницької, з деякими цитатами. Подана цитата взята безпосередньо з тексту доповіді.

ДОКУМЕНТАЦІЯ

УБИВСТВО УКРАЇНСЬКОГО ЖУРНАЛІСТА Замість некрологу

"У моєї смерті в умовах табору винні будете ви, громадянине суддя". Так сказав Валерій Марченко перед виголошенням йому 15-річного вироку 13 березня 1984 року. Через півроку, 7 жовтня, Марченко помер у Ленінградській тюремній лікарні.

Готуючи та виголошуючи вирок, карателі й самі знали, що він по суті — смертний: Марченко був настільки хворий, що навіть суд відкладали, а на перше побачення з матір'ю після суду Валерій взагалі не мав сили вийти.

Валерій Марченко (нар. 16 вересня 1947 р.), закінчивши філологічний факультет Київського університету, працював у газеті *Літературна Україна*, а також перекладав з англійської і східних мов. У червні 1973 року його вперше заарештували, звинувативши в українському й азербайджанському націоналізмі (якийсь час він учився в Азербайджанському державному університеті м. Баку і писав статті як про українську, так і про азербайджанську культуру). Вирок — 6 років таборів суворого режиму і 2 роки заслання — він відбував на Уралі і в Казахстані.

Здавна хворий на хронічний нефрит (запалення нирок) та інші недуги, Марченко після звільнення клопотав про дозвіл виїхати на лікування до Італії. Натомість його заарештували вдруге в жовтні 1983 року, додавши до попереднього, звинувачення в казахському націоналізмі, який виявлявся, наприклад, у тому, що, перебуваючи під час заслання в місцевій лікарні, Валерій у приватній розмові радив випускати медичний бюлетень також казахською мовою, оскільки місцеві селяни не розуміють російської.

"В тяжкому стані, ледве втамувавши біль, його відправили тривалим етапом відбувати покарання до табору особливого режи-

---

Зовсім недавно, в жовтневому числі, редакція нашого журналу друкувала найсвіжіший на той час сумний матеріал про останній судовий процес над критично хворим українським журналістом Валерієм Марченком. Валерій добре знав свій стан здоров'я, не мав ніяких ілюзій про умови, в яких його примушують перебувати, і тому бачив свій близький кінець, про що й заявив спокійно своїм катом на суді. На жаль, "пророцтво" Марченка про неминучу близьку смерть справдилося. Редакція друкує журналу заяву Закордонного представництва Української гельсінкської групи про останню хресну путь українського журналіста.

му (селище Кучино Пермської області), — писала в середині вересня його мати Ніна Марченко. — Умови 55-денного етапу, умови в таборі за відсутності медичної допомоги (табірний лікар з тиском у сина 240/160 визнавав його працездатним) — усе це призвело до того, що від липня цього року у нього розвинулася тяжка ниркова недостатність. Його перевели до тюремної лікарні м. Пермі. Там він перебував у критичному стані, який став настільки загрозливим, що 13 вересня його перевезли до Ленінграду”.

Зміна однієї тюремної лікарні на іншу тюремну не мала сенсу: в жадній тюремній лікарні Радянського Союзу немає відповідних умов для кваліфікованого лікування нирок. А розпачливе клопотання матері про те, щоб перевести Марченка до іншої лікарні, щоб спробувати трансплантувати синові її власну нирку, щоб, нарешті, бодай дістати дозвіл бути біля смертного ложа сина, — все це наштотувалося на глуху стіну цілковитого ігнорування.

У вільному світі, якщо хтось віднімає в хворого бодай мінімальну надію на порятунок (скажімо, відключає апаратуру, яка підтримує життя штучно), — це розцінюють як убивство і відповідно притягають до відповідальності.

У Радянському ж Союзі навіть ту медицину, яка керується Карним кодексом і вказівками КГБ, називають найгуманнішою. Зовсім недавно ті самі вбивці з київського КГБ цинічно говорили своїй жертві — письменникові Гелієві Снегірьову: "Ну, що ж, у тюрмі теж помирають”.

Щойно навесні цього року помер в'язень каральної психіатрії Олексій Нікітін. У тому самому 36 Пермському таборі, де був Марченко, в травні помер Олексій Тихий. Хто тепер на черзі? В. Стус? З. Попадюк? Л. Лук'яненко?

Те, що зробили з 37-річним українським журналістом Валерієм Марченком, має чітке визначення — холоднокрівне, цинічне вбивство.

8 жовтня 1984 р.

*Закордонне представництво
Української гельсінкської групи*

СПОГАДИ

СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ ОЛЕКСІЯ ТИХОГО

Раїса Мороз

Ми — в'язні історії, — ідемо в життя, коли тільки воно
прийме нас життя, через скільки поколінь?

В. Стус. *Із тюремного щоденника*

А щодень

На одне сонце меншає

А щоніч

На одну зорю більшає...

І. Калинець. *Підсумовуючи мовчання*

6 травня цього року в концентраційному таборі на Уралі помер Олексій Іванович Тихий. Хто слідкував за повідомленнями останніх років про українських невольників, міг того сподіватися. "Режим, запропонований у Кучино, сягає поліцейського апогею, — писав Василь Стус про табір, в якому перебував Тихий. — Будь-яка апеляція до верховної влади залишається без відповіді, або — найчастіше — покаранням... Москва дала тутешнім владам усі повноваження і хто зберігає ілюзію, що якийсь же закон має регулювати наші стосунки з адміністрацією — дуже помиляється. Закон повного беззаконня — ось єдиний регулятор наших так званих взаємин... Так довго тривати не може — такий тиск можливий перед загибеллю. Не знаю, коли прийде загибель на них, але я особисто чуюся смертником..."

Скільки у людини, тяжкохворої на шлунок, може залишатися фізичних сил, коли її фактично не випускають із тюремного ізолятора, з місяця в місяць карають фізично і морально, позбавляючи й тих крихт нормального людського існування, якими наділені радянські політичні в'язні: теплої юшки-бурди, сякої-такої постелі, спілкування з друзями-подільниками та раз на рік спілкування з рідними.

Про Тихого писали всі сокамерники, друзі і знайомі, били на сполох, просили рятувати. Тільки він сам мовчав, сціпивши зуби від постійного болю і кривди. Чей же знав, відчував, бідний, що помре в таких нелюдських умовах. Адже останні його хвилини життя були заповнені, за свідченнями дружини, прощанням із цією грішною, повною Зла Землею і зверненням до Бога, молитвами до Нього.

Олексій Тихий (31 січня 1927 — 6 травня 1984)

Мені пощастило знати й зустрічати кілька разів цю лагідну, скромну, але мужню і чесну людину. Він був справжнім сином свого народу і заслуговує на його пам'ять. Я б хотіла, щоб мій короткий спогад про нього додав кілька листочків до мученицького вінка на його далеку могилу.

Не пригадую собі не лише дати, але й року, коли він з'явився у нашій хаті в місті Івано-Франківському по вул. Набережній 14. Було це, в усякому разі, після п'ятимісячної голодівки Валентина

Мороза у Владімірській в'язниці і після всіх моїх інтерв'ю з чужоземними кореспондентами в Москві та всіх поррахунків КГБ з мною як наслідок тих інтерв'ю. Якраз був невеликий перепочинок і затишшя у моїх стосунках з органами безпеки, з усього того виглядає, що було це, мабуть, в травні 1975 року.

Був теплий соняшний день. Він з'явився, не попередивши ні телефоном, ані інакше, мабуть, щоб не привести за собою відразу ж зграю сексотів. Прийшов він у супроводі якогось незнайомого мені чоловіка з Івано-Франківського, який явно чув себе неспокійно й небезпечно, відвідуючи таку одіозну особу, якою була моя персона в Івано-Франківському.

Роззувся відразу за дверима в передпокої і, залишившись в самих шкарпетках, представився: Олексій Тихий. Мені це прізвище нічого тоді не промовляло, і все ж я відразу перейнялася довір'ям до нього, може тому, що нагадав він мені й мою звичку з дитинства роззуватися на ґанку чи одразу ж за ґанком у сінях, а швидше тому, що від його постаті так і віяло приятню. Бувши на той час уже дуже підозрілою до всіляких незнайомців, що набивалися в друзі, а особливо до незнайомців чоловічої статі, в яких мені раз-у-раз ввижались підіслані КГБ залицяльники (чим вони насправді часто й були), я, пам'ятаю, поставилася до нього дуже щиро, пригостила, чим могла, а мала тоді не абиякий люксус: розчинну каву з німецької посилки від Галі Горбач.

Того разу ми не мали доброї нагоди говорити, Олексій поспішав до Коломиї, де в нього жив приятель, лікар Василь Кархут.* Казав, що заїхав до мене по дорозі зі Львова і адресу мою йому дав Михайло Горинь.

Оповідав, що працює пожежником у Дружківці, а живе з мамою на хуторі Їжевці і має там пасіку. Був дуже скромний, не згадував про свою освіту в Ломоносовському університеті в Москві, що могло бути предметом гордоців для багатьох людей в Радянському Союзі.

Видно, що пишався науковими успіхами свого молодшого сина, який жив у Києві і працював, здається, в Інституті кібернетики. Запам'яталося також, що старший його син жив у Москві і не мав вищої освіти. У пізніших розмовах Олексій бідкався, що саме коли старший син виростав, він відбував ув'язнення, а, отже, не мав змоги брати участі в його вихованні.

---

* Кархут, Василь (1905- ?) — лікар, колишній пластовий діяч і письменник. За радянської влади весь час зазнавав переслідувань: був на засланні в Сибіру (ув'язненні?), після звільнення жив у Коломиї і працював лікарем в одному із сіл коло Коломиї. Постійно був під наглядом КГБ і об'єктом шантажу і переслідувань цієї організації.

Олексій Іванович ще кілька раз заїжджав до нас, кожного разу це було по дорозі ще до когось, найчастіше зі Львова до Коломиї, до Кархута, який мав тоді клопоти з публікацією своєї другої книжки про лікарські рослини — перша його книжка *Ліки навколо нас* була розкуплена вмить, одразу ж стала раритетом. На перешкоді йому стояли його минуле і КГБ, Олексій намагався його допомогти, як саме — вже не пам'ятаю.

Олексій Іванович усе був готовий допомогти. Сам учитель, він близько до серця взяв мої тодішні клопоти з вихованням сина-підлітка Валентина. Навіть намагався перебрати на себе трохи виховничого тягара, що звичайно на відстані (де Донецьк і хутір Їжевка, а де Івано-Франківськ!) було майже неможливо. Принаймні він узявся листуватися з ним і деякий час листувався таки та присилав йому цікаві книжки. Знаючи, що Валентин не раз утікав зі школи і пропускав уроки, Олексій розвивав передо мною свою педагогічну теорію: треба дозволяти дитині пропускати часом школу, натомість вимагаючи максимально використовувати цей час удома. Два чи й три дні на тиждень до школи не ходити, але виконувати за рахунок цього якусь індивідуальну програму. Переконавав, що саме так він виховував свого молодшого сина і в результаті — його не абиякі успіхи в математиці і кібернетиці.

Тоді така його теорія здавалася мені надто сміливою і навіть ризикованою. Я була зайнята по вуха клопотами про ув'язненого чоловіка і війною з КГБ і тому мені видавалося неймовірним і понад мої сили заходити в конфлікт іще й зі школою.

Тепер, оглядаючися назад, я думаю, що в педагогічних міркуваннях Олексія Івановича було немало сенсу, передовсім той сенс, що дитині пішло б лише на користь одірвати її хоча б на якийсь час від "отарного" чи то пак колективного виховання, а надто ж виховання радянської школи. Колектив нівелює здібності, а радянський колектив і поготів. Леся Українка дістала блискуче виховання вдома, виглядає, що ізоляція від шкільного колективу не пішла їй на шкоду. Біографії деяких інших видатних людей наводять на ту саму думку. Але тоді, на жаль, я не мала ні часу, ні відваги, щоб скористатися Олексієвими порадами.

Кожного разу, коли Олексій до нас заїжджав, він щось приносив: то меду з власної пасіки, то трохи грошей. Я мед завжди охоче брала, добрий непідроблений мед годі було знайти, а від грошей намагалася відмовитися. Але його годі було переконати.

Видно було, що сам він був дуже навибагливий і жив скромно. Та й на платню пожежника не дуже розженешся. Їздив лише потягами, щоб ошадити гроші. Часто бував у Москві і добре орієнтувався, що там у дисидентських колах діється. Знаючи, що й я там часто буваю, розпитував, що я про той московський рух

думаю. Видно побоювався, щоб я не мала якихось ілюзій про погляди москвинів на національне питання. Я, пригадую собі, пояснювала своє розуміння тим, що, мовляв, нам з ними спільно йти до певного моменту, а пізніше чи так чи сяк, а стежки наші мусіли б розійтись. Він тоді мало що відказав на це, але видно було, що вчитель був задоволений відповіддю учениці. А взагалі, до дуже балакучих Тихий не належав. Боляче мені тепер, що не розпізнала я тоді як слід його великої душі, зовсім не знала його самвидавних праць. Було обмаль часу на наше знайомство і надто засмикане життя.

Він запрошував нас із сином до себе на хутір у гості і я навіть мала охоту скористатися нагодою по дорозі до своїх родичів його запрошенням, адже ми з ним були земляки. Однак здійснити той намір уже не довелося.

Останнього разу Олексій Тихий був у нас в Івано-Франківському напередодні оголошення Гельсінкської групи — восени 1976 року. Саме від нього я вперше почула про намір створити Групу. Можливо, що з приводу організації Групи він і приїхав того разу на Західню Україну. Він перераховував, хто саме збирався зголоситися до Групи. Серед названих ним прізвищ була Оксана Яківна Мешко. Не було Михайла Гориня, а мені здавалося, що саме Горинь — людина розважливої і конструктивної вдачі був би найкращим кандидатом до Групи. (Не знала я тоді, що Микола Руденко приїздив з тим до Гориня і пропонував йому створити Групу. Михайло пізніше про те мені розповідав і пояснив свою відмову простою причиною — не хотів сідати вдруге).

Про себе Олексій Тихий ані словечком не прохопився. Ця наша розмова відбулася надворі, коли я відпровожувала його на автобус — на такі розмови в хаті ми не наважувалися з огляду на підслухачки у кожній із наших квартир.

Від нас Олексій Тихий поїхав на Київ. А за кілька днів я почула з пересилань західніх радіостанцій про створення Української гельсінкської групи. Серед інших прізвищ було назване й прізвище Тихого. З тих таки "ворожих" радіопересилань я за кілька місяців почула про арешт Олексія Тихого. Так розпочалася для нього його остання хрестна дорога.

ХРОНІКА УКРАЇНСЬКОГО ТОРОНТО (III)

Оксана Пісецька-Струк

Від 5 до 31 травня ц. р. в приміщенні Канадсько-Української мистецької фундації (КУМФ) в Торонто відбулася друга виставка найновіших картин паризького маляра Володимира Макаренка. На виставці було представлено 13 олій-акрилік і 49 акварель. Виставку відкрив 5 травня французький консул.

12 травня відбувся інавгураційний бенкет з нагоди заснування українських історичних студій при історичному факультеті Йоркського університету в Торонто. На бенкеті присутніх вітали Петро Глібович, президент онтарійського КУКу, під патронатом якого збиралися фонди для фінансування цієї посади, Іан Мекдоналд — президент Йоркського університету, і Том Тревіс — декан факультету. Головним промовцем вечора був Орест Субтельний, призначений професором української історії в Йоркському університеті.

15 травня у рамках доповідей КІУСу прочитав свою дуже цікаву доповідь Марко Павлишин — викладач української мови і літератури факультету славістики університету Монаш у Мелбурні в Австралії. Тема доповіді "Реторика й політика в *Енеїді* Котляревського" наново розкрила присутнім цей улюблений всіма твір.

Від 16 травня до 3 червня жителі Торонто і зокрема українці мали нагоду побачити себе в дзеркалі, деколи трохи кривому, у ревію під назвою *Just a Comedia* в Інституті Св. Володимира. Це ревію розглядає життя шести канадських українців на протязі двадцяти років, починаючи з Другої світової війни. Тато з ново-прибулих, мама з третьої генерації канадських українців, їх двоє дітей та їх приятелі становлять персонажі ревію. Автор п'єси Ніка Рильська, канадка польського походження, дуже вдало схопила конфлікти з англійською Канадою, кумедні ситуації громадського життя, молодіжні організації і тому подібне принаймні в першому акті, де наголос є виключно на сатиру й комедію. Другий акт, у якому дія концентрується більше на представленні та розв'язуванні проблем більш персонального характеру — мішані подружжя, фемінізм тощо, тема дії сповільнюється, п'єса втрачає свою сюжетну гостроту і переходить на так звану повільну "ми-

ляну оперу" (soap opera). Режисер Андрій Тарасюк, народжений у Вінніпезі, дуже талановитий. Його вишкіл у "Королівському балеті Вінніпегу" і становище хореографа-танцюриста в танцювальному ансамблі "Русалка" дають себе відчуті у презентації цього ревію. Його досягнення включають в себе працю помічником режисера відділу драми канадської радіостанції СіБіСі, після чого він став режисером-постановником танцювального ансамблю "Булава" і врешті асистентом Дона Декстера з нью-йоркської Метрополітальної опери в підготовці виставки *Короля Едіна* Стравінського. З артистів варто відмітити надзвичайну майстерність Люби Гой, яка вже дванадцять років виступає в дуже популярному ревію на СіБіСі *Royal Canadian Air Farce*. Вона має подиву гідний дар міміки, і апогеєм вечора був момент, коли вона сама розігрує розмову між онуком, бабусею і мамою. Це не значить, що Іванка Карасевич, Юрій Келебай, Мімі Кузик, Валі Майкелз і Волтер Терез не показали доброї гри. Саме навпаки. Їхня гра справила добре враження. Просто Люба Гой це зробила багато краще. Ще слід згадати Біла Лейтона і Наталку Гусар, які відповідали за сценічне оформлення. Тут доводиться відмітити оформлення сцени Наталки Гусар. Її концепція намальованого заднього пано як ще однієї публіки, дає глядачеві таке неспокійне почуття, ніби він теж на сцені. Це почуття ще більше підсилюється, коли актори поперемінно кланяються то дійсній, то намальованій публіці. *Just a Comedia* — це витвір, за браком іншого вислову, етнічної Канади. І, мабуть, саме така драма являє собою єдину майбутність будь-якого українсько-канадського театру.

"Тиждень української опери" з нагоди десятиріччя Української оперної гільдії припав на 1-8 червня. В програму входили чотири постановки *Наталки Полтавки*, дві — *Запорожця за Дунаєм*, а також великий концерт, на якому виступали солісти всіх постановок. На *Запорожці* я не була. *Наталка Полтавка* поставлена досить добре, а Микола Фабрика у ролі Миколи відрізнявся від решти виконавців, а головню мужчин, у всьому: голосом, грою, професійністю підходу. Постановку зроблено традиційно солоденько — в етнічному стилі і нічого нового в ній не було. А варто б продумати свіжу постановку цієї опери. Опера Р. Ваґнера *Валькірія*, яка в той самий час ішла в Торонто в постановці Метрополітальної опери з Нью-Йорку, давно позбулася традиційних рогатих шоломів і панцирів вікінгів. І мимоволі приходила думка, що можна б і нам стилізувати наші віночки і селянські стріхи. Концерт був також, м'яко кажучи, нерівний. Фабрика й тут відрізнявся від усіх співаків. До речі, він на міжнародній сцені виступає як Nicola Fabricci, і мені й на думку не прийшло добачити земляка у ролі Тельрамунда у торічній постановці *Льонгріна* в

Торонто. Насувається питання, чи варто ставити українську оперу в Торонто з таким надлюдським зусиллям і величезними коштами? Якщо число публіки служить будь-яким барометром, то відповідь — рішуче ні. Заля зяяла порожніми місцями на постановці *Наталки Полтавки* в п'ятницю ввечері, а концерт, що відбувся в понеділок, притягнув так мало публіки, що було соромно. Може розв'язкою для співаків-аматорів повинні стати скромніші концертні варіанти опер, а Володимир Колесник із своїм знаменитим хором міг би дати пару концертів річно, на що жителі Торонто відгукнулися б набагато позитивніше.

УКРАЇНЦІ ЯК ПРИКЛАД ДЛЯ ПОЛЯКІВ

26 квітня 1984 р. депутат Едмунд Османчик, знаний польський публіцист, який підтримує режим Ярузельського, виголосив промову в Сеймі, в якій серед іншого подав полякам українців як приклад світової національної єдності, гідний наслідування: "Я все з заздністю дивився на тривалість зв'язків наших українських побратимів, еспанців, скандінавіців чи радянських вірменів з їхніми земляками, що живуть за океаном". І додав: "Будуймо мости до земляків, які живуть у всіх системах світу. Культура рідної землі хай об'єднує поляків так само, як українців, вірменів, німців, скандінавіців чи південних слов'ян (*Tygodnik Powszechny*, Краків, 13. V. 1984).

В. С.

Зорівчак, Р. П. ФРАЗЕОЛОГІЧНА ОДИНИЦЯ ЯК ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧА КАТЕГОРІЯ (На матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою). Львів, в-во "Вища школа", 1983, 176 стор.

Ділянці перекладу присвячується багато більше уваги в Україні, ніж на Заході, й книжка Зорівчак написана для того, щоб довести на основі можливих перекладів фразеологічних одиниць "перекладність з будь-якої мови будь-якою мовою будь-яких текстів..." (стор. 159). Для читачів на Заході, при чому не лише для тих, що професійно зацікавлені в перекладах, ця книжка цікава тим, що вона зосереджується на перекладах фразеологічних одиниць із української на англійську мову. Авторка розглядає фразеологічні багатства обох мов і влучно підкреслює, що в даній фразеологічній одиниці, крім зовнішнього змісту даних лексем (слів), існує також коннотативне значення. В доброму перекладі не вистачає перекладу лише самих слів без розгляду коннотативного значення фразеологічної одиниці. Часами знайти те саме значення фразеологічної одиниці в обох мовах дуже важко, бо, хоч існують відповідники в словах, немає точних відповідників у емоційно-експресивних коннотаціях даної фразеологічної одиниці. Коннотативні значення фразеологічної одиниці вириваються з культурно-історичних джерел і до великої міри обґрунтовуються стихійною образністю даного народу. Через історично-культурну розбіжність українського й англійського народів є мало спільних образів, на яких базуються коннотативні значення фразеологічної одиниці. Та навіть у народів, що мають близькі культурно-історичні стосунки, бувають фразеологічні одиниці, які, хоч перекладаються в лексичній сфері (навіть подібними словами), не передаються в коннотативній сфері. Зорівчак наводить приклад перекладу твору П. Панча *На калиновім мості* на російську мову. Попри свою буквральність, переклад *На калиновом мосту* не передає коннотативного значення, що в цьому випадку є притаманним виключно українцям і означає — "період життя чи діяльності людини на схилі віку" (стор. 32).

Визначивши суть фразеологічної одиниці, авторка присвячує решту своєї праці обговоренню трьох можливих способів перекладу її з однієї мови на другу. Перший спосіб — це знаходження у мові-рецепторі "повних або часткових еквівалентів для фразеоло-

гічної одиниці оригіналу” (стор. 155). У випадку українсько-англійського перекладу таких точних еквівалентів доволі мало, але вони є тоді, коли предметно-логічний, експресивно-емоційний, та функціонально-стилістичний елементи обох фразеологічних одиниць збігаються. Наприклад, ”день і ніч” = ”night and day”; ”пролити кров” = ”to shed blood”; ”сіль землі” = ”the salt of the earth” тощо (стор. 50-51).

Другий спосіб перекладу фразеологічної одиниці — це метода фразеологічного калькування, а третій — це описова парафраза. Цим двом способам присвячені третій і четвертий розділи книжки і це, мабуть, найцікавіша частина праці. Зорівчак подає багато прикладів різних кальок з української мови на англійську, а також розглядає фразеологічні одиниці, яких можна перекласти тільки за допомогою описових парафраз. Наприклад, відоме Шевченкове ”Село на нашій Україні — *Неначе писанка село* перекладається за допомогою кальки (бож в англійців немає писанок, подібних українським) щось на зразок: *A village neat like a decorated Easter Egg*, де до перекалькованої української фразеологічної одиниці, треба було ще додати пояснювальні слова, які б англословному читачеві віддали коннотативний сенс Шевченкового порівняння. Як приклад описового перекладу може послужити фразеологічна одиниця ”Візьми, синку, *ноги на плечі* та й біжи”, що можна віддати по-англійському тільки описово: ”Run as fast as you can” (стор. 123). Я обмежуюся лише одним прикладом, що аж ніяк не віддзеркалює праці Зорівчак. Тут багато прикладів із різних перекладених українських творів. Авторка не обмежується легкими фразеологічними одиницями, а вишукує різні і навіть такі, що дуже притаманні українській мові, як наприклад, різні фразеологічні одиниці з ”калиною” (стор. 105-106).

Хоч авторка наводить багато прикладів, на жаль, немає тут зразків із поза ідеологічно апробованих. Не знайде читач прикладів із перекладів Віри Річ, Вотсона Кірконела, К. Андрусишина, Мойри та Юрія Луцьких, Марка Царинника чи інших перекладачів із Заходу. А шкода, що навіть у такій цікавій студії, як ця, обмежувальну роль відіграє зайва ідеологічна мотивація. Незавжди приклади, знайдені Зорівчак, у так званих ”санкціонованих” перекладах дають всі можливі чи навіть найкращі варіанти перекладу фразеологічної одиниці з однієї мови на другу. Варто було б доповнити працю Зорівчак тут на Заході, додаючи приклади перекладу фразеологічної одиниці з творів, які вона була змушена поминути.

Д. Г. Струк

ПРОБЛЕМИ. ЖАНРИ. МАЙСТЕРНІСТЬ. (Літературно-критичні статті). Упорядник Анатолій Макаров (Київ: В-во "Радянський письменник", 1982), 212 стор.

Половина із 14 статей — це данина сучасній лінії. Серед статей другої частини є кілька цікавих праць, зокрема стаття Романа Корогодського "З поля поетичних ідей Олександра Довженка" (аналіза деяких аспектів народної символіки), Раїси Скалій "Слово на екрані. Кіноінтерпретація *Лебединої зграї* Василя Земляка" (у фільмі Вавилон ХХ) та стаття Михайла Слабошпицького "Вийшов з дітей війни" (огляд творчости Віктора Близнеца).

Коваль, Алла. КРИЛАТЕ СЛОВО (Київ: В-во "Радянська школа", 1983), 222 стор.

Коли більшість попередніх видань на подібну тему була головно словникового характеру, дане видання має радше короткі довідки про невелике число гасел. Їх вибрано з мітології різних країн, із світової літератури та культури. Подано приклади вживання крилатих висловів з точним поясненням значення та походження кожного з них. До деяких висловів, наприклад, узятих із *Слова о полку Ігореві*, подано також приклади того, як українські письменники 20 століття користувалися ними та розвивали їх. Книжка написана популярною мовою. Рік раніше вийшло третє видання корисної книжки цієї самої авторки: *Культура ділового мовлення. Писемне та усне ділове спілкування* (Київ: В-во "Вища школа", 1982), 287 стор.

Чуб, Дмитро. У ДЗЕРКАЛІ ЖИТТЯ Й ЛІТЕРАТУРИ (Статті, розвідки, спогади) (Мелбурн: В-во "Ластівка", 1982), 200 стор.

У цій збірці надруковано 17 статей, головно про різних славних українців цього століття: письменників — В. Сосюру, О. Вишню, Б. Антоненка-Давидовича, В. Симоненка, Л. Костенко, І. Качуровського та Я. Славутича, про дослідників літератури та науковців — Г. Голоскевича, П. Одарченка та Ю. Бойка. Інформації подані дуже популярно, і тому можуть бути зокрема допоміжними для шкіл українознавства.

ОБРІІ. Упорядники Михайло Михайлюк і Євген Мигайчук (Букарешт: В-во "Крітеріон", 1983), 256 стор.

Це вже п'ятий щорічник, збірник оповідань, віршів та статей сучасних українських письменників Румунії. Крім їхньої власної творчости, вміщені також короткі описи діяльності їхніх колег, літературні статті (наприклад, маловідоме про О. Кобилянську), дослідження з етнографії та діалектної лексикографії (словник українських говірок села Луг, літери А-І).

Л. М. О.

З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ

ЧИ ІСНУВАВ УКРАЇНСЬКИЙ ПОСТІЙНИЙ ТЕАТР У КИЄВІ ПЕРЕД РЕВОЛЮЦІЄЮ?

В надзвичайно цікавій і надзвичайно актуальній статті Валентина Мороза "Український музей — без писанок?"* є така фраза: "Україна мала знаменитих акторів, на рівні Садовського і Заньковецької — проте вони ніколи не отримали дозволу на заснування постійного театру в Києві" (стор. 50).

Вельмишановний автор необізнаний з фактом, що Микола Садовський мав у Києві *перший постійний* театр від 1907 р. Але, звичайно, цей театр був "сіллю в очах" російських шовіністів бюрократичної царської імперії (заборона виставляти п'єсу *Євреї* Євгена Чірікова в той час, коли вона виставлялася в російському театрі Корша в Москві; великі цензурні клопоти з виставою п'єси *Гетьман Дорошенко* Людмили Старицької-Черняхівської; інцидент проти будинку театру під час похорону Миколи Лисенка тощо).

В. Ревуцький

---

*Див.: *Сучасність*, 1984, 9, стор. 49-54.

Зміст

- 3 Патріярх Йосиф Сліпий
- 4 *Василь Маркусъ*: Патріярх Йосиф Сліпий (17. II. 1892 — 7. IX. 1984).
- 10 Комюніке з Білого дому.
- 11 Завіщення Блаженнішого Патріярха Йосифа.

ЛІТЕРАТУРА

- 30 *Василь Барка*: Відвітленість царства.
- 33 *Борис Боднарчук*: Вінок поетес.
- 42 *Левон Лайн*: Інтелігент (II).
- 50 *Анна-Гая Горбач*: Німецький духовий світ молодії Кобилянської.
- 58 *Олександра Копач*: Про жанр щоденників та Ольгу Кобилянську.
- 61 Розмова з Докією Гуменною.

МИСТЕЦТВО

- 69 *Юрій Соловій*: Пробудження Єви?
- 81 *Богдан Бойчук*: Варіяції Семюела Беккета в темній симфонії ніщоти.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 85 *Любомир Винар*: Михайло Грушевський — найвидатніший історик України.
- 96 *Марта Богачевська*: Український фемінізм у Польщі між двома світовими війнами.

ДОКУМЕНТАЦІЯ

- 114 Закордонне представництво Української гельсінкської групи: Убивство українського журналіста (замість некрологу).

СПОГАДИ

- 116 *Раїса Мороз*: Світлій пам'яті Олексія Тихого.

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 121 *Оксана Пісецька-Струк*: Хроніка українського Торонто (III).
- 123 *В. С.*: Українці як приклад для поляків.

РЕЦЕНЗІЇ

- 124 Р. П. Зорівчак: Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. (*Д. Г. Струк*)
Проблеми. Жанри. Майстерність. Упорядник А. Макаров.
Алла Коваль: Крилате слово.
Дм. Чуб: У дзеркалі життя й літератури.
Обрії. Упорядники М. Михайлюк, Е. Мигайчук. (*Л. М. О.*)

З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ

- 127 *В. Ревуцький*: Чи існував український постійний театр у Києві перед революцією?

Адреси наших представників

- Австрія:** Library & Book Supply
16 a Prospect Street
Glenroy, Vic. — 3046
- Аргентина:** Dr. M. Wasylyk
Cooperativa de Credito
„Renacimiento”
Maza 144
Buenos Aires
- Велико-британія:** Mr. S. Wasyloko
4, The Hollows
Silverdale, Wilford
Nottingham
- Ізраїль:** G. Shakhnovich
Harav Maymon St. 2, Apt. 31
Bat — Yam
- Канада:** Nina Hnytzkyj
254 West 31st St. 8th Floor
New York, N. Y. 10001
- США:** Nina Hnytzkyj
254 West 31st St. 8th Floor
New York, N. Y. 10001
- Швейцарія:** Dr. Roman Prokop
Muristraße 82
3006 Bern
- Швеція:** Kyrylo Harbar
Box 1062
141 22 Huddinge 1

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ

місячника «СУЧАСНІСТЬ»

на 1984 рік

одно число: річно:

Австрія	3.—	30.— дол.
Австрія	45.—	450.— шил.
Англія	1.25	12.50 фун.
Аргентина	7000.—	70.000.— пез.
Бельгія	100.—	1.000.— б. фр.
Бразилія	200.—	2.000.— н. круз.
Венесуела	3.50	35.— ам. дол.
Голляндія	7.—	70.— гул.
Ізраїль	20.—	200.— шек.
Канада	3.50	35.— ам. дол.
Німеччина	6.—	60.— н. м.
США	3.50	35.— ам. дол.
Франція	15.—	150.— ф. фр.
Швейцарія	6.—	60.— ш. фр.
Швеція	15.—	150.— к.

Додаткові кошти передплати нашого журналу летунською поштою до Канади і США становлять 22.— ам. дол. річно.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних представників і кольпортерів виставляти чеки на прізвища представників даної країни.

Передплати з країн, де немає представництва, просимо пересилати безпосередньо на адресу адміністрації в Мюнхені і виготовляти чеки на *Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.*

Адреси для влат: *Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.*
Müllerstr. 33, Rgb., 8000 München 5

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
Promenadeplatz, 8000 München 2
Kto Nr. 22/20457

Postscheckkonto PSchA München
Kto Nr. 22278-809

НАЙНОВІШІ ВИДАННЯ «СУЧАСНОСТІ»

Василь Сокіл

ТАКА ДОВГА НІЧ

Спогади старого собаки

1984, 90 стор. Обкладинка Ореста Слупчинського.

Цю майстерно змальовану розповідь, з погляду собаки, про долю собаки і про собачу долю його господаря в радянській дійсності рекомендуємо в однаковій мірі молодим і старшим читачам.

Ціна: 4.95 ам. дол.

Мойсей Фішбейн

ЗБІРКА БЕЗ НАЗВИ

Поезії — переклади. 1984, 112 стор. Обкладинка Надії Штендери.

Вступна стаття Юрія Шевельова.

Ціна: 4.95 ам. дол.

Замовлення на всі видання «Сучасности» висилати на адреси В-ва:

В Європі:

Sucasnist

Müllerstr. 33, Rgb.

8000 München 5

Federal Republic of Germany

У США і Канаді:

Nina Ilnytzkyj

254 West 31st St. 8th Floor

New York, N. Y. 10001

USA